YESSENOV UNIVERSITY

◆

«Құқық және халықаралық қатынастар» факультеті
«Құқықтану» кафедрасы
«Жаңа конституцияның қазіргі қоғамдағы рөлі» атты

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФОРУМ МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ЖИНАҒЫ

(5 мамыр 2026 ж.)

— ◆ —

Сборник материалов международного форума «Роль новой конституции в современном обществе»

(5 мая 2026 г.)

— ◆ —

Proceedings of the International Forum "The Role of the New Constitution in Modern Society"

(May 5, 2026)

YESSENOV UNIVERSITY • LAW & INTERNATIONAL RELATIONS
Ақтау, 2026

УДК 342.4(574)
ББК 67.400.1(5Қаз)
О-78

Жауапты редактор:
Г.Б. Оспан - Yessenov University, қауымд. профессор (доцент), доктор PhD
Редакция алқасы:
Б.Т. Ауешова - Yessenov University, (з.ғ.к., қауымд. профессор)
Г.Б. Шахаева - Yessenov University, аға оқытушы.

«Жаңа конституцияның қазіргі қоғамдағы рөлі»: халықар. форум. Мат-ры (05.05.2026ж.)

« Роль новой конституции в современном обществе»: мат. Межд. Форума. (05.05.2026). – Актау: Ш. Есенов атындағы Каспий технологияларжәне инжиниринг университеті

ISBN 978-601-366-734-8

«Жаңа конституцияның қазіргі қоғамдағы рөлі» атты халықаралық форум материалдарының жинағына Қазақстан Республикасы мен шетелдік жоғары оқу орындарының ғалымдары, практик-заңгерлер, докторанттар, магистранттар және студенттердің конституциялық құқықтың өзекті мәселелеріне арналған ғылыми мақалалары енгізілді. Жинақта конституциялық реформалардың құқықтық мемлекет қалыптастырудағы маңызы, адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету, мемлекеттік басқаруды жетілдіру, заң үстемдігін нығайту, цифрландыру жағдайындағы құқықтық өзгерістер, сондай-ақ ұлттық және халықаралық құқықтың өзара ықпалдастығы мәселелері жан-жақты қарастырылған.

Жинақ материалдары конституциялық құқық саласындағы ғылыми зерттеулердің дамуына, тәжірибе алмасуға және халықаралық ғылыми ынтымақтастықты нығайтуға бағытталған. Басылым жоғары оқу орындарының профессор-оқытушылар құрамына, ғылыми қызметкерлерге, докторанттарға, магистранттарға, студенттерге және құқық қолдану саласының мамандарына арналған.

Жинақтағы материалдар автордың редакциясымен берілді.
Материалы, публикуемые в сборнике, даны в авторской редакции.

© Каспийский университет технологий и инжиниринга
имени Ш. Есенова, Факультет «Право и международные отношения»,
кафедра «Юриспруденция», 2025

ӘОЖ 343.211

ҚАЗІРГІ ЖАҺАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аблаева Э.Б., КазҰМУ, Алматы, Қазақстан
Ауешова Б.Т., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада қазіргі жаһандану жағдайында адам құқықтарын қорғау жүйесін жетілдірудің өзекті мәселелері қарастырылады. Жаһандану үдерістерінің күшеюі мемлекеттердің құқықтық жүйесіне, сондай-ақ адам құқықтарын қамтамасыз ету тетіктеріне жаңа талаптар қоюда. Мақалада халықаралық құқық нормалары мен стандарттарының рөлі, олардың ұлттық заңнамамен өзара байланысы талданады. Сонымен қатар, цифрландыру, көші-қон процестері, трансұлттық қауіп-қатерлер және әлеуметтік теңсіздік сияқты факторлардың адам құқықтарын қорғауға әсері зерттеледі. Автор адам құқықтарын қорғаудың тиімділігін арттыру үшін халықаралық ынтымақтастықты күшейту, ұлттық құқықтық механизмдерді жетілдіру және құқықтық мәдениетті дамыту қажеттігін негіздейді.

Кілт сөздер: адам құқықтары, жаһандану, халықаралық құқық, құқықтық қорғау, цифрландыру, көші-қон, құқықтық мемлекет, халықаралық стандарттар, адам құқықтарын қорғау тетіктері, құқықтық мәдениет.

Қазіргі жаһандану жағдайында адам құқықтарын қорғау мәселесі ерекше маңызға ие болып отыр, себебі әлемде орын алып жатқан саяси, әлеуметтік және технологиялық өзгерістер адам құқықтарына жаңа қауіп-қатерлер туындатуда. Цифрландыру, көші-қон үдерістері, әлеуметтік теңсіздік, халықаралық қақтығыстар сияқты факторлар құқықтарды қорғаудың дәстүрлі тәсілдерін қайта қарауды талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, адам құқықтарын қорғау тетіктерін жетілдіру, оларды халықаралық стандарттарға сәйкестендіру және ұлттық құқықтық жүйелермен тиімді үйлестіру қажеттілігі туындайды. Қазақстан Республикасында жүргізіліп жатқан реформалар, соның ішінде адам құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік бағдарламалар, конституциялық өзгерістер және халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық – бұл тақырыптың ғылыми әрі практикалық тұрғыдан өзекті екенін айқындайды.

Мақаланың тәжірибелік маңызы адам құқықтарын қорғау саласындағы нақты реформалар мен олардың нәтижелерін талдау арқылы көрінеді. Қазақстандағы Омбудсмен институтының күшеюі, Конституциялық Соттың қайта құрылуы, азаптауға қарсы шаралардың енгізілуі, сот жүйесінің тәуелсіздігін арттыруға бағытталған өзгерістер – құқықтарды қорғаудың тиімді тетіктерін қалыптастыруға бағытталған нақты қадамдар болып табылады. Сонымен қатар, еліміздің халықаралық шарттарға қосылуы, БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесіне мүшелігі және құқық үстемдігі

индексіндегі көрсеткіштерінің жақсаруы – жүргізіліп жатқан саясаттың нәтижелілігін дәлелдейді.

Адам құқықтарын қорғау демократиялық дамуға және халықаралық стандарттарды сақтауға ұмтылатын кез келген мемлекет үшін маңызды міндет болып табылады [1]. Қазіргі жағдайда, жаһандану, технологиялық өзгерістер және әлеуметтік қақтығыстар сияқты жаңа сын-қатерлерге тап болған кезде, адам құқықтарын қорғау тетіктерін қайта қарастырып, жетілдіру қажет.

Соңғы жылдарда елімізде азаматтық қоғамдастықтың қатысуымен адам құқықтары саласындағы бірнеше іс-қимыл жоспарлары мен даму бағдарламалары қабылданғаны белгілі. 2021 жылдың маусым айында ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Адам құқықтары саласындағы бірінші кезектегі шаралар жоспарын бекітті. Онда негізінен адамдардың бостандығы құқықтарын қамтамасыз ету, пікір білдіру, мүгедектердің, адам саудасының құрбандарының құқықтары, әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою міндеттері көзделген. Қылмыстық сот төрелігі саласындағы адам құқықтарын қамтамасыз ету, азаптау мен қатыгез қарым-қатынастың алдын алу, сондай-ақ үкіметтік емес ұйымдармен өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар бекітілді. 2021 жылғы қазанда Нью-Йорктегі БҰҰ Бас Ассамблеясының 76-сессиясы барысында Қазақстан Республикасы 2022-2024 жылдарға арналған БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесінің мүшесі болып сайланды.

Еліміздің Дүниежүзілік ұйымның бас құқық қорғау органына сайлануы оның адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау саласындағы халықаралық нормалар мен стандарттарды ілгерілету процесінің белсенді және жауапты қатысушысы ретіндегі рөлін мойындау екені сөзсіз. Құқық үстемдігі индексінің рейтингісіне сенсек, 2022 жылы Қазақстан өткен жылмен салыстырғанда бір позицияны қосып, 140 елдің ішінде 65-орынды иеленді. Жекелеген позициялар бойынша Қазақстан әлемнің 50 елінің қатарына кіреді. Осылайша, «тәртіп және қауіпсіздік» санатында.

Мәселен, егер 2019 жылы Қазақстан соттарымен тек 70-ке жуық адам ақталса, соңғы үш жылда бұл көрсеткіш орта есеппен 200 адамды құрайды (2020 жылы – 181, 2021 жылы – 208, 2022 жылы – 194). 2020–2022 жылдар кезеңінде Қазақстан Республикасы Бас прокурорының наразылықтары бойынша еліміздің Жоғарғы соты 75 адамды толығымен ақтады (2020 – 12, 2021 – 40, 2022 – 23). Қазақстан адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын және Біріккен Ұлттар Ұйымының 8 құқық қорғау конвенциясын қоса алғанда, адам құқықтары саласындағы 70-тен астам көпжақты әмбебап шарттардың қатысушысы. Осы факторларды, сондай-ақ Қазақстан беретін әділ сот талқылауын, экстрадицияланатын адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ету кепілдіктерін ескере отырып, шет мемлекеттер, оның ішінде Еуропалық Одақ Қазақстанға сот төрелігінен жасырынған адамдарды беру туралы шешім қабылдайды [33].

Атап айтар болсақ, 2021-2023 жылдары Еуропаның 16 мемлекеті, оның ішінде Испания, Молдова, Черногория, Германия, Украина (2023 ж.), Польша

(2023 ж.) және Швеция (2023 ж.) заңсыз әрекеттер жасады деген күдік бойынша іздеуде жүрген 146 адамды Қазақстанға беру туралы шешім қабылдады. Бұл ретте, Черногория, Германия, Польша және Швециямен Қазақстан арасында ұстап беру (экстрадициялау) туралы шарттар жоқ және бұл елдер қылмыскерлерді өзара қарым-қатынас қағидаттарында берді. Осылайша, олар халықаралық қатынастардың жауапты субъектісіне де, Қазақстанның құқықтық жүйесі мен сот төрелігіне де сөзсіз сенімді растады. 2002 жылдан бастап Қазақстанда адам құқықтары жөніндегі Уәкіл институты Омбудсмен ұлттық орталық жұмыс істейді [2].

2022 жылы 5 қарашада «Қазақстан Республикасының Адам құқықтары жөніндегі уәкілі туралы» Конституциялық заңның қабылдануымен оның конституциялық мәртебесі бекітілді, өкілеттіктері, тәуелсіздік кепілдіктері және оның мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдарға есеп бермеу құқығы кеңейтілді [3].

Бүгінде еліміз өзінің халықаралық міндеттемелерін толық сақтай отырып, ауқымды демократиялық реформалар жүргізіп, адам құқықтарын қорғауда. Демократиялық даму, адам құқықтарын қорғау және заңдылықты нығайту үшін қажетті заңнамалық жағдайлар жасалды.

Атап айтар болсақ, біріншіден, «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасының қағидаттарын енгізу шеңберінде саяси шешімдер қабылдау процесіне Қазақстан азаматтарының кеңінен қатысуы қамтамасыз етілді; екіншіден, саяси басқарудың теңдестірілген жүйесі құрылып, Үкіметтің есептілігі мен ашықтығы қағидаттары енгізілді. Оның мақсаты – еліміздің саяси трансформациясы мен «Әділетті Қазақстан» құрылысының басталған процестерінің қамтамасыз ету.

Президенттік реформа заңнамада ҚР Президенті үшін қайта сайлау құқығынсыз бір рет жеті жылдық мерзім туралы ережені бекітті, бұл Қазақстандағы демократия қағидаттарын нығайтуға мүмкіндік берді.

2022-2023 жылдардағы сайлау Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының талаптарына сәйкес келетін сайлауды реттеудің жаңа жүйесін іске асыру арқылы Қазақстандағы саяси бәсекелестікті қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Қазақстан адам құқықтарын қорғаудың ұлттық тетіктерінің рөлін күшейтті. Елімізде Адам құқықтары жөніндегі Омбудсмен институты толыққанды жұмыс істеуде. Бұл мекеме конституциялық мәртебеге ие болды. Сондай-ақ, Қазақстанда адам құқығы мен балалар құқығы жөніндегі уәкіл және ерекше қажеттіліктері бар адамдар жөніндегі Омбудсмен тағайындалды.

Конституциялық Сот Қазақстан азаматтары тікелей жүгіне алатын құқықтар мен бостандықтарды қорғаудың аса маңызды тетігі ретінде қайта құрылды [4].

Конституциялық Сот Конституцияның үстемдігін қамтамасыз ететін конституциялық бақылаудың жоғары органы саналады. Ол шығарған шешімдердің түпкілікті күші бар, тіпті Президент өз шешімдерін, оның ішінде

азаматтардың конституциялық құқықтарына қатысты шешімдерін қайта қарай алмайды.

Конституцияға кез келген өзгерістер мен толықтырулар Конституциялық Соттың тиісті қорытындысы болған жағдайда ғана республикалық референдумға немесе Парламенттің қарауына шығарылуы мүмкін.

Өтініштерді беру және қарау тәртібін реттейтін заң қабылданды, ол азаматтардың онлайн-өтініш беру арқылы өз пікірін білдіруіне мүмкіндік береді. Бұл тәжірибе Үкімет қызметіне ашық және айқын мониторинг жүргізуді қамтамасыз етеді.

Азаптаулар үшін қылмыстық жауапкершілік күшейтілді, азаптауға қарсы ұлттық алдын алу тетігі күшейтілді, азаптау мен қатыгездіктің заңнамалық анықтамасы енгізілді.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік айтарлықтай күшейтілді. Мұндай жағдайларда тараптардың қайта татуласу мүмкіндігі заңмен жоққа шығарылады.

Ұлттық қордан балаларға төленетін жарналарды реттейтін заң қабылданды.

Митингілер туралы жаңа заң қабылданып, онда рұқсат беру тәртібінің орнына хабарлау тәртібі енгізілді, соның нәтижесінде Қазақстанда бейбіт митингілер саны бірнеше есеге артты.

БАҚ туралы заң қауіпсіз цифрлық кеңістікті құру үшін реформаланды.

Соттар мен судьялардың қызметі төңірегіндегі дау-дамайдың шиеленісу деңгейі биліктің жоғарғы эшелондарынан туындайтын сот жүйесін реформалау жөніндегі бастамаларға, қалыптасқан сот практикасы мен сот төрелігін іске асыру сапасына, сот жүйесінің сыбайлас жемқорлық деңгейіне, судьялар мен сот әкімшілігінің кәсібилігіне байланысты. Ал бұл жағдайда биліктің сот тармағының тәуелсіздігін, заңның үстемдігін және сот төрелігін жоғары кәсіби деңгейде жүзеге асыруын біліктілігі жоғары судьялардың қамтамасыз етуі арқылы өзгертуге болады. Қандай да бір дауды шешетін кез келген соттың алдында тұрған аса күрделі міндет – әділ шешім іздеуде Қазақстан Республикасының сот жүйесі объективті және субъективті сипаттағы қиындықтарға қарамастан, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша белсенді жұмыс жүргізіп жатқанын атап өткен жөн.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасында адам құқықтарын қорғау мен демократиялық дамуды қамтамасыз ету бағытында жүйелі әрі ауқымды реформалар жүзеге асырылып жатыр деп айтуға болады. Елде халықаралық стандарттарға сай құқықтық тетіктер жетілдіріліп, сот жүйесінің тәуелсіздігін нығайтуға, азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғауға ерекше көңіл бөлінуде. Қазақстанның БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесіне мүшелікке сайлануы және халықаралық ұйымдардың оң бағасы мемлекеттің бұл саладағы жауапты ұстанымын көрсетеді [5].

Қорыта келгенде, қазіргі жаһандану жағдайында адам құқықтарын қорғау мәселесі мемлекет дамуының негізгі басымдықтарының бірі болып табылады. Жаһандық сын-қатерлердің күшеюі адам құқықтарын қамтамасыз етудің тиімді және заманауи тетіктерін қалыптастыруды талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, халықаралық стандарттарды ұлттық құқықтық жүйеге енгізу және оларды іс жүзінде жүзеге асыру ерекше маңызға ие.

Қазақстан Республикасында соңғы жылдары адам құқықтарын қорғау бағытында ауқымды және жүйелі реформалар жүзеге асырылуда. Конституциялық өзгерістер, Омбудсмен институтының нығаюы, Конституциялық Соттың қайта құрылуы, азаптауға қарсы күрес шаралары мен сот жүйесін жетілдіру – құқық үстемдігін қамтамасыз етуге бағытталған маңызды қадамдар болып табылады. Сонымен қатар, еліміздің халықаралық ұйымдармен белсенді ынтымақтастығы және БҰҰ шеңберіндегі қызметі оның адам құқықтарын қорғау саласындағы жауапты ұстанымын көрсетеді.

Алайда, қол жеткізілген нәтижелерге қарамастан, адам құқықтарын толыққанды қамтамасыз ету үшін әлі де бірқатар міндеттер өзекті болып қала береді. Атап айтқанда, құқықтық мәдениетті арттыру, сот жүйесіне деген сенімді күшейту, азаматтық қоғамның рөлін нығайту және құқық қорғау тетіктерінің тиімділігін жетілдіру қажет.

Осылайша, адам құқықтарын қорғау – үздіксіз жетілдіруді талап ететін кешенді процесс. Оның табысты жүзеге асырылуы мемлекет пен қоғамның бірлескен іс-әрекетіне, сондай-ақ халықаралық ынтымақтастықтың дамуына тікелей байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Аширбеков Б.А. Құқықтық мемлекет және адамның құқықтары // Ақикат. – Электрондық ресурс.
2. О соблюдении прав человека и гражданина в Республике Казахстан в 2023 году: доклад Комиссии по правам человека при Президенте Республики Казахстан. – Астана, 2023.
3. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» Конституциялық заңы. – Астана, 2022.
4. Башимов М.С. Институт омбудсмена в Республике Казахстан и зарубежных странах (сравнительно-правовой анализ): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Астана, 2008. – 52 с.
5. Бычкова С.Ф. Значение международных конвенций по правам человека в деятельности органов конституционного надзора // Конституционный Совет Республики Казахстан. – Электронный ресурс.

ӘОЖ 343.211

ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДА АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ЦИФРЛЫҚ КЕҢІСТІКТЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ

Шукенова Ж.С., Қорқыт Ата атындағы ҚУ, Қызылорда, Қазақстан

Аннотация: В статье научно-комплексно рассматриваются правовые механизмы защиты прав человека в цифровом пространстве, впервые закрепленные на конституционном уровне в новой Конституции Республики Казахстан, принятой по итогам референдума, состоявшегося 15 марта 2026 года. В ходе исследования рассматривается содержание статьи 21 новой Конституции и ее основные положения, исследуется ее взаимосвязь с Законом «О персональных данных и их защите» и Цифровым кодексом 2026 года посредством правового сравнительного метода. Кроме того, в рамках международно-правовой практики будет проведен сравнительный анализ с регламентом GDPR Европейского Союза.

Институциональные механизмы обеспечения цифровых прав, в частности, компетенция уполномоченных государственных органов, система контроля и надзора в области защиты персональных данных, а также вопросы ответственности за правонарушения в цифровой среде. Кроме того, будут обсуждены вопросы трансграничной передачи данных, правового регулирования искусственного интеллекта и обеспечения кибербезопасности. В результате будут определены приоритеты национального законодательства и аспекты актуальных вопросов, выработаны научно обоснованные предложения, направленные на их совершенствование. Цель статьи - определение теоретических и практических основ формирования эффективных правовых механизмов.

Ключевые слова: Новая Конституция, цифровые права, персональные данные, Цифровой кодекс, GDPR.

Кіріспе. Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы адамның жеке өміріне қол сұғу қаупін арттырды. Дербес деректердің заңсыз жинауы, өңделуі және таратылуы жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарына елеулі қауіп төндіреді. Осыған байланысты мемлекеттер конституциялық деңгейде цифрлық құқықтарды қорғаудың жаңа тетіктерін енгізуде.

Қазақстанда 2026 жылғы 15 наурыздағы референдумда қабылданған жаңа Конституция бұл мәселені шешудің маңызды қадамы болды. Алғаш рет Конституцияда цифрлық технологияларды қолдану арқылы дербес деректерді заңсыз жинаудан, өңдеуден, сақтаудан және пайдаланудан қорғау құқығы конституциялық кепілдікке ие болды. Бұл норма адамды ең қымбат құндылық ретінде тану қағидасын цифрлық дәурге бейімдеді [1].

Бұл мақаланың мақсаты – Жаңа Конституциядағы цифрлық кеңістіктегі адам құқықтарын қорғаудың құқықтық тетіктерін талдау және оларды жетілдіру жолдрын ұсыну.

Зерттеудің нақты міндеттер: жаңа Конституцияның 21-баптың мазмұнын ашу, қолданыстағы заңнамен салыстыру, халықаралық стандарттармен байланыстыру және практикалық ұсыныстар ұсыну.

Зерттеудің әдістер: салыстырмалы-құқықтық, талдамалық және жүйелік талдау. Зерттеу тақырыптың өзектілігі - Жаңа Конституцияның цифрлық құқықтарға қатысты нормаларын кешенді талдау.

Әдебиетке шолу. Цифрлық кеңістіктегі адам құқықтарын қорғау мәселелері қазіргі құқық ғылымында қарқынды дамып келе жатқан бағыттардың бірі болып табылады. Бұл саладағы ғылыми еңбектерде дербес деректерді қорғау, цифрлық қауіпсіздік, ақпараттық өзін-өзі айқындау құқығы және мемлекеттік реттеу тетіктері кеңінен қарастырылады. Халықаралық ғылыми әдебиеттерде цифрлық құқықтарды қорғаудың негізгі стандарттары ретінде Еуропалық Одақтың GDPR регламенті жан-жақты зерттелген. Көптеген шетелдік авторлар GDPR-ды дербес деректерді қорғаудың тиімді үлгісі ретінде бағалап, оның құқықтық қағидалары – заңдылық, айқындылық, деректерді минимизациялау және есептілік принциптерін ерекше атап өтеді.

Қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде цифрлық трансформация жағдайында ұлттық заңнаманы жетілдіру мәселелері қарастырылады. Отандық зерттеулерде дербес деректерді қорғаудың құқықтық негіздері, киберқауіпсіздік, электрондық үкімет және цифрлық қызметтер көрсету барысында азаматтардың құқықтарын қамтамсыз ету мәселелері талданады. Сонымен қатар, Жаңа Конституцияның цифрлық құқықтарға қатысты нормаларын кешенді талдау отандық авторлардың ғылыми еңбектері негізінде қарастырылады. Олар: А.С. Ибраева, К.Р. Усеинова, Д.М. Баймаханова, Ж.А. Кегембаева және т.б.

Зерттеу әдіснамасы. Аталған зерттеу кешенді ғылыми әдіснамалық тәсілдерге негізделеді және цифрлық кеңістіктегі адам құқықтарын қорғаудың құқықтық тетіктерін жан-жақты талдауға бағытталған. Зерттеу барысында жалпы ғалыми және арнайы-құқықтық әдістер кеңінен қолданылды. Атап айтсақ, жүйелік талдау әдісі арқылы Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясындағы 21-баптың мазмұны мен оның құқықтық табиғаты кешенді түрде қарастырылды.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс Қазақстанның ұлттық заңнамасын халықаралық тәжірибемен, әсіресе Еуропалық Одақтың GDPR регламентімен салыстыру мақсатында пайдаланылды. Бұл әдіс ұлттық құқықтық реттеудің артықшылықтарды мен кемшіліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, формальды-құқықтық әдіс нормативтік-құқықтық актілердің мазмұнын талдауда, олардың өзара байланысын айқындауда қолданылды.

Зерттеу барысында талдау және синтез әдістері, индукция және дедукция тәсілдері пайдаланылып, цифрлық құқықтарды қорғау саласындағы теориялық тұжырымдар мен практикалық ұсыныстар қалыптастырылды.

Эмпирикалық деректерді зерделеу элементтері ретінде қолданыстағы заңнамалық актілер, ресми құжаттар және халықаралық стандарттар қарастырылды. Осы әдістердің жиынтығы зерттеудң ғылыми негізділігі мен нәтижелерінің дәйектілігін қамтамасыз етеді.

Нәтижелер және талқылау. Цифрлық құқықтар - бұл жеке өмірге қол сұғылмаушылықтың, дербес деректердің құпиялылығының және цифрлық ортадағы еркіндіктің жиынтығы. Халықаралық деңгейде бұл құқықтар Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы [2] және Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт [3] құжаттарда негізделген.

Еуропалық Одақтың GDPR (General Data Protection Regulation) регламенті (Деректерді қорғаудың жалпы ережесі (GDPR) Еуропалық Одақ (ЕО) 25 жылғы 2018 мамырда ЕО және ЕЭА азаматтарының жеке өмірі мен жеке деректерін қорғау үшін қабылдаған деректерді қорғау туралы толық заң) [4] - цифрлық деректерді қорғаудың эталоны. Ол келісім принципі, деректердің минималдығы, субъектінің құқықтары сияқты қағидаттарды бекетеді.

Қазақстан заңнамасы GDPR-ге жақындау бағытында дамып келеді, бірақ әлі толық сәйкес емес, әсіресе трансшекаралық беру және санкциялар бойынша [5].

Қазақстанда цифрлық құқықтардың теориялық негізі «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» 2013 жылғы [6] және 2026 жылғы Цифрлық кодексте қалыптасқан [7]. Бұл құқықтық актілер цифрлық құжаттар, смарт-контрактілер, алгоритмдік шешімдерді қайта қарау құқығын енгізді. Жаңа Конституцияның 21-бабы цифрлық құқықтарды қорғаудың маңызды конституциялық тетігі болып табылады. Бұл норма жаңа технологиялардың дамуына және цифрлық ортаның қалыптасуына байланысты өзектендірілді [8, 40 б.]. Әрбір адамның жеке өміріне қол сұқпау, жеке және отбасылық құпияны сақтау құқықтары заңмен кепілденетіні нақты көрсетілген. Сонымен қатар, цифрлық технологияларды пайдалану жағдайында да азаматтардың дербес деректерін заңсыз жинау, өңдеу, сақтау және қолданудан қорғау құқығы бекітілді.

Аталған норма банк операцияларының, жеке жинақтардың, хат алмасудың, телефон арқылы сөйлесудың, пошта және өзге де байланыс құралдары арқылы берілетін хабарламалардың құпиялығын қамтамасыз етеді. Оның ішінде цифрлық форматтағы ақпарат алмасу да толық қамтылған. Бұл құқықтарды шектеу тек заңда нақты белгіленген жағдайларда және тиісті рәсімдер сақталған кезде ғана мүмкін болады.

Бұл баптың ерекшелігі - бұрынғы Конституцияда мұндай деңгейде цифрлық құқықтарды қорғау қарастырылмаған. Яғни, дербес деректер алғаш рет «цифрлық меншік» ретінде танылып, оларды қорғау тетіктері нақты айқындалды. Бұл талаптар мемлекеттік органдарға да, жеке тұлғаларға да бірдей қолданылады және кез келген шектеу заңдылық пен пропорционалдық қағидаларына сәйкес жүзеге асырылуы тиіс.

Сонымен қатар, жаңа Конституциядағы 21-баптың 15-баппен (адам құқықтарының ажырамас және абсолютті сипатта) және 10-баппен (халықаралық құқық нормаларын құрметтеу) өзара байланысты цифрлық құқықтарды кешенді әрі жүйелі түрде қорғауға мүмкіндік береді.

Дербес деректер туралы Заң бойынша субъектінің келісімін, деректердің құпиялылығын, иесіздендіруді реттейді. Жаңа Конституция осы Заңды конституциялық күшке көтереді және оны одан әрі дамытуды талап етеді [9].

ҚР Цифрлық кодекс цифрлық құқықтарды нақтылайды: дербес деректерді жою құқығы, биометрияны шектеу, автоматтандырылған шешімдерді қайта қарау. Цифрлық кодекс Ұлттық цифрлық нысандардың құқықтық мәртебесін айқындайды. Бұл ретте, Ұлттық цифрлық нысандарының құқықтық мәртебесі дегеніміз - мемлекет аумағында қалыптастырылғын немесе ерекше маңызға ие деп танылған цифрлық ресурстардың (мәліметтер базасы, цифрлық архивтер, мемлекеттік ақпараттық жүйелер, электрондық құжаттар және т.б.) заңнамалық тұрғыда айқындалған жағдайы. Яғни, бұл ұғым аталған ресурстардың меншік иесін, оларды пайдалану тәртібін, қорғау тетіктерін және құқықтық реттелу ерекшеліктерін қамтитын нормалар жүйесін білдіреді.

Жетілдіруді қажет ететін бағыттар:

- GDPR-мен салыстырғанда келісімнің нақтылығы, санкциялардың қатаңдығы және
трансшекаралық беру тетіктері әлсіз;

- Сот практикасының жетіспеушілігі және цифрлық сауаттылықтың төмендігі;

- Кибершабуылдар мен мемлекеттік бақылаудың теңгерім мәселесі.

Сонымен бірге атап өту керек, халықаралық тәжірибе (GDPR) Қазақстанға «ұмытылу құқығын» және деректердің әдепкі қорғалуын күшейтуді ұсынады. Нақтырақ айтқанда, «ұмытылу құқығы» - бұл құқық азаматқа өзі туралы деректерді интернеттен немесе деректер базаларынан жоюды талап етуге мүмкіндік береді. Мысалы, егер ақпарат ескірген, жалған немесе өңдеу мақсатына сәйкес келмейтін болса, адам оны өшіруді сұрау алады. Бұл жеке өмірді қорғауды күшейтіп азаматтың өзінің цифрлық «беделін» басқаруына жағдай жасайды.

Қазақстанда мұндай құқықты нақты әрі тиімді енгізу – азаматтардың дербес деректеріне бақылауын арттырады.

Деректердің әдепкі қорғалуы (privacy by default) - бұл GDPR-да енгізілген бұл қағида бойынша, кез-келген ақпараттық жүйе немесе сервис бастапқыдан-ақ пайдаланушы деректерін барынша қауіпсіз деңгейде қорғауға міндетті:

- тек қажетті деректер ғана жиналады;
- деректер автоматты түрде үшінші тұлғаларға ашық болмайды;
- қолданушының қосымша әрекетінсіз-ақ құпиялылық сақталады.

Бұл тәсіл Қазақстан үшін де маңызды, себебі қазіргі цифрландыру жағдайында көптеген платформалар деректерді шамадан тыс жинайды немесе қорғау деңгейі жеткіліксіз болуы мүмкін.

Осылайша, GDPR тәжірибесі Қазақстанға: азаматтардың деректерді басқару құқықтарын кеңейтуге, мемлекеттік және жеке сектордың жауапкершілігін арттыруға, цифрлық қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл нормаларды енгізу цифрлық құқықтарды конституциялық деңгейде бекітуді нақты механизмдермен толықтыруға көмектеседі.

Тиімділікті арттыру жолдары және алдағы мүмкіндіктерді айқындау мақсатында цифрлық құқықтарды қорғау тетіктерін жетілдіру, дербес деректердің қауіпсіздігін күшейту бойынша ұсыныстар:

1) Дербес деректер туралы Заңды Жаңа Конституцияға және Цифрлық кодекске толық үйлестіру;
2) Цифрлық омбудсмен институтын енгізу;
3) Әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікті күшейту;
4) Цифрлық сауаттылықты арттыру бағдарламаларын мемлекеттік деңгейде жүзеге асыру;
5) GDPR-дің adequacy стандартына жақындау үшін трансшекаралық беру ережелерін қатаңдату.

Демек, болашақта жасанды интеллект пен нейротехнологиялардың дамуына байланысты Конституцияға қосымша түзетулер қажет болуы мүмкін. Қорытынды. Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, 2026 жылғы Жаңа Конституция цифрлық кеңістіктегі адам құқықтарын қорғауды конституциялық деңгейге көтерді. Жаңа Конституцияның 21-бабы, Дербес деректер туралы Заң және Цифрлық кодекс бірге заманауи құқықтық тетіктер жүйесін құрайды. Дегенімен, заңнаманы үйлестіру, халықаралық стандарттарға жақындау және практикалық іске асыру мәселелері өзекті болып қалады. Бұл шараларды жүзеге асыру Қазақстанның цифрлық құқықтарды қорғауды көшбасшы мемлекеттер қатарына енуіне мүмкідік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жаңа Конституцияның жобасы республикалық референдумға шығарылды // 24KZ. – Электрондық ресурс. – URL: 24.kz.
2. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы: БҰҰ Бас Ассамблеясының 1948 жылғы 10 желтоқсандағы 217 А (III) қарары. – Электрондық ресурс // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі.
3. Қазақстан Республикасының «Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы» 2005 жылғы 28 қарашадағы № 91 Заңы // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. – Электрондық ресурс.
4. GDPR (Еуропалық Одақтың деректерді қорғау жөніндегі жалпы регламенті) // Mobizon. – Электрондық ресурс.

5. Martysheva A. On Aligning Kazakhstan’s Data Protection Legislation with GDPR to Enhance Digital Trade // Harvard Undergraduate Law Review. – 2024. – Электрондық ресурс.
6. Қазақстан Республикасының «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» 2013 жылғы 21 мамырдағы № 94-V Заңы // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. – Электрондық ресурс.
7. Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексі: Қазақстан Республикасының 2026 жылғы 9 қаңтардағы № 255-VIII Кодексі // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. – Электрондық ресурс.
8. Қазақстан Республикасының жаңа Конституция жобасы: салыстырмалы-құқықтық талдау: түсіндірме оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2026. – 200 б.
9. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 2026 жылғы 15 наурызда республикалық референдумда қабылданған // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. – Электрондық ресурс.

УДК 343.9:004.738.5-053.6

КИБЕРБУЛЛИНГ МӘСЕЛЕСІ: ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРДІ ТАЛДАУ

Азретбергенова И.Ж., КазҰМУ, Алматы, Қазақстан
Нуржанов Д.А., КазҰМУ, Алматы, Қазақстан
Кемелбай А.Б., КазҰМУ, Алматы, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада жасөспірімдер мен жастар арасындағы кибербуллинг мәселесі жан-жақты қарастырылады. Автор шетелдік ғылыми зерттеулерге сүйене отырып, кибербуллингтің таралу себептерін, оның психологиялық және әлеуметтік салдарын талдайды. Сонымен қатар, әртүрлі елдердегі алдын алу шаралары мен күресу стратегиялары салыстырмалы түрде зерттеледі. Зерттеу нәтижелері кибербуллингтің жастардың психикалық денсаулығына, әлеуметтік бейімделуіне және тұлғалық дамуына елеулі әсер ететінін көрсетеді. Мақалада шетелдік тәжірибелерді зерделеу негізінде бұл мәселені шешудің тиімді жолдары ұсынылады.

Кілт сөздер: кибербуллинг, жасөспірімдер, жастар, онлайн зорлық-зомбылық, психологиялық әсер, әлеуметтік желілер, шетелдік тәжірибе, алдын алу шаралары, цифрлық орта, интернет қауіпсіздігі

Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы қазіргі қоғамның барлық саласына айтарлықтай әсер етті. Интернет пен әлеуметтік желілер адамдар арасындағы қарым-қатынастың жаңа формаларын қалыптастырды. Алайда, бұл өзгерістермен бірге жаңа қауіптер де пайда болды. Солардың бірі – кибербуллинг.

Кибербуллинг – бұл интернет пен цифрлық технологияларды пайдалану арқылы жасалатын психологиялық қысым көрсету түрі. Бұл құбылыс әсіресе жасөспірімдер мен жастар арасында кең таралған. Себебі олар интернетті ең белсенді пайдаланушы топ болып табылады [1].

Киберагрессиямен күресуге бағытталған заңнамалық базаның қалыптаспауына байланысты халықаралық құқықтық қызмет көптеген кедергілерге ие болып отыр. Дегенмен, көптеген елдерде киберқауіпсіздікке қарсы заңнаманы әзірлеу бойынша қадамдар жасалуда.

Халықаралық деңгейде киберқауіпсіздік жалпы қорқыту элементі болып келеді және психологиялық және физикалық зорлық-зомбылықтың бір түрі ретінде танылады. Балалардың құқықтарын қорғауға ерекше назар аударылады. Әлемде кибербуллингпен күресу үш негізгі бағытта жүріп жатыр: интернет-платформалардың қауіпсіздік деңгейін жоғарылату, заңнамамен жұмыс жасау және балалар мен олардың ата-аналарына интернетте қауіпсіздік шараларын үйрету.

Еуропалық Одақ елдерінде киберқауіпсіздікке қарсы күресте қылмыстық немесе азаматтық жауапкершіліктің алдын алуға басымдық беріледі.

Жаңа Зеландияда ғаламтордағы теріс қылықтары үшін түрмеге жабылады. Осындай шешім қабылдаған бірінші мемлекет болды.

Франция билігі 2010 жылы туған балалардың күтпеген жерден кибербуллингке ұшырауын тоқтатуға тырысып жатыр. Кейбіреулер мұның бәрі 2017 жылы американдық Epic Games компаниясы жасаған әйгілі Fortnite компьютерлік ойынынан басталды деп санайды. Тәжірибелі ойыншылар кішілерді жазылмаған ережелерді сақтамады деп айыптады [2].

Ұлыбританияның қолданыстағы заңнамасына сәйкес, интернет-троллингке белгілі бір адамға немесе адамдар тобына бағытталған сексуалдық сипаттағы немесе қорлайтын сипаттағы материалдар, сондай-ақ желіде орналастырылған қатерлер кіреді және екі жылға бас бостандығынан айыру қарастырылған. Ұлыбританияда net-aware.org.uk сайты бар, ол ата-аналарға ұрпақтарының қайда тіркелгенін анықтауға көмектеседі. Әлеуметтік желілерден басқа, ол ата-аналармен ең танымал онлайн ойындар туралы ақпаратты бөлісе алады. 2020 жылдың қазан айында Facebook кеңсесі елдегі барлық жасөспірімдерді әрбір орта мектепте «Интернетке жауапты» көмегімен киберқауіпсіздікке қарсы тұруға үйрету туралы шешім қабылдады. Ал 2019 жылдан бастап ол Йел университетімен бірлесе отырып, қорқытудың алдын алу орталығы арнайы онлайн -жобасын іске қосты [3].

Канадалық ғалымдар интернет тролльдарды садистерге ұқсатады. Ғалымдардың айтуынша, садизм – бұл басқалардың азабынан ләззат алуға бейімділік.

АҚШ-та барлық штаттарда мектептердің қорлауға жауап беруін талап ететін заңдар бар. Жаңа технологиялардың кеңінен таралуына байланысты киберқорқыту тез таралуда. Қазір көптеген штаттар киберқауіпсіздік туралы заңнамалар қабылданды [4].

Ғалымдар 28 елде Ipsos жүргізген ересектер арасында жүргізілген халықаралық сауалнама нәтижелерін талдаған, олар кибербуллингтің қандай да бір түрін бастан өткерген балалары бар ата- аналар санының өсуін анықтады.

2019–2022 жылдар аралығындағы статистикаға талдау жасайтын болсақ, төмендегідей көрсеткіштерді байқаймыз:

- 6 жастан 10 жасқа дейінгі балалары бар ата-аналардың 47,7 %-ы балаларының қорлық көргенін;
- 11–13 жас аралығындағы балалары бар ата-аналардың 56,4 %-ы балаларының қорлық көргені;
- 14–18 жас аралығындағы балалары бар ата-аналардың 59,9 %-ы балаларының қорлық көргені;
- 19 жастан асқан балалары бар ата-аналардың 54,3 %-ы балаларының қорлық көргені анықталған.

Кибербуллингтің ең көп тараған ерекше түрлеріне мыналар жатады:

жалған ат қою (42 %);

- жалған ақпарат тарату (32 %);
- олар сұрамаған суреттерді алу (25 %);
- күш көрсетем деген қауіптер (16 %);
- ашық суреттерді олардың келісімінсіз жариялау (7 %) [4].

Кибербуллинг жастардың өзіне-өзі қол жұмсау санының өсуіне ықпал етуі мүмкін. Соңғы онжылдықта жасөспірімдердің өз-өзіне қол жұмсау көрсеткішінің күрт өсуі байқалады. Ұлттық денсаулық статистикасы орталығы (NCHS) 2020 жылы суицид 10-нан 34 жас аралығындағы АҚШ тұрғындарының өлімінің екінші себебі болғанын анықтады.

Зорлық-зомбылық құрбандары мен олардың отбасы үшін ауыр болуы мүмкін. Кибербуллингтен болатын психологиялық зиян, қорқыту сияқты, өзін-өзі бағалаудың төмендігінде, оқу үлгерімінің төмендеуіне, ашуға, мазасыздыққа, депрессияға, мектептен қашуға, мектептегі зорлық-зомбылыққа және суицидке алып келеді. Жас өспірімдердің жартысынан көбі кибербуллингтен кейін ашуланды, шамамен үштен бір бөлігі ауырды, ал 15 пайызға жуығы қорқады.

Әлеуметтік желіде кибербуллинг көптеп кездесетіні белгілі. Бірақ бұл құбылыс кез келген онлайн кеңістікте, соның ішінде онлайн-ойындарда болуы мүмкін. Зерттеулерге сәйкес, ойыншылардың 79 % –ы интернетте ойнау кезінде киберқауіпсіздікке ұшырағанын хабарлайды.

«Касперский лабораториясының» мәліметтері бойынша, Ресей, Үндістан және Қытай қауіпті контентпен кездескен интернет-тұтынушылар бойынша алдыңғы орындарда тұр.

2017 жылы Италия Парламентінің мақұлдауынан кейін «Интернеттегі қорқытумен күрес туралы заң» (№ 71/17) ресми түрде күшіне енді. Бұл заң балалардың интернеттегі қорқытулардан кейін суицид жасауға алып келген бірнеше оқиғалардан соң қабылданған болатын. Италияның заңнамасында алғаш рет кибербуллингке нақты құқықтық анықтама берілді. Барлық мектеп

оқушыларын интернетті жауапкершілікпен пайдалануға үйрету қарастырылды және осы мәселені шешуге жауапты қызметкердің болуы талап етілді [5].

Бұзақылық пен қорқытуды, әсіресе кибер құқықбұзушылықты қудалауға бағытталған заңдар салыстырмалы түрде жаңа болып табылады және барлық елдерде әлі қабылданған жоқ. Осы себепті көптеген мемлекеттерде қорлауға және жала жабуға байланысты құқықбұзушыларды жазалау үшін басқа да заңдар қолданылады. Кибербуллинг туралы арнайы заңдары бар елдерде эмоционалдық күйзеліс тудыруға бағытталған желідегі мінез-құлық қылмыстық әрекет болып саналады. Бұл елдердің кейбірінде киберқорлықтың құрбандары қорғауға жүгінуі мүмкін және олармен қарым- қатынасқа тыйым салынады немесе киберқауіпсіздік үшін пайдаланылатын электронды құрылғыларды пайдалануды уақытша немесе біржола шектеуі мүмкін.

Қазақстанның құқықтық тәжірибесінде бұл әлеуметтік құбылыс бар, бірақ ол үшін қылмыстық кодекстің жеке бабы қарастырылмаған. Талдау жасалып отырған «қорқытудың түріне» қатысты қылмыстық кодекстің баптарын әлеуметтік желілердегі қате пікірлер, жазбалар, жарияланымдар үшін диспозицияны қарастыруға болады. Мысалы, бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникация желілерін пайдаланып қорлағаны үшін қылмыстық қудалау ҚР ҚК 131-бабында, ал жала жапқаны үшін әкімшілік жауапкершілік ӘҚБтК 73–3-бабында көзделген.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде және әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде баптардың болуына қарамастан, оларға қатысты жеке шағымдар іс жүзінде азаматтық іс жүргізу ережелері бойынша қаралады. Бұл баптар бойынша ақталғаннан кейін немесе іс тоқтатылғаннан кейін жеке айыптаушылар мен олардың қорғаушылары ұқсас азаматтық істер бойынша талапкер болады (ҚР АК 143- бабы бойынша) және соттар үшін осы дауды екінші рет қарауға алып келеді.

Жеке айыптау істері бойынша статистика көрсеткендей, бұл әрекеттерді жасауға қарсы қылмыстық тыйым мүлде тиімсіз. Шағымдардың аз ғана бөлігі сотқа жетеді және олардың оншақтысына үкім шығады. Мысалы, Алматы облысының соттарына ҚР қылмыстық кодексінің 130- бабы бойынша қылмыстық істер түскен: 2018 жылы 63 іс / 59 тұлға; 2019 жылы – 53 іс / 52 адам; 2020 жылдың 14 сәуіріндегі жағдай бойынша 8 жағдай / 10 адам.

Қазақстанда «буллинг» түсінігі мүлде болмағандықтан бұл мәселені түбегейлі шешуге, одан қорғанудың бағдарламаларын жасауға мүмкіндік бермейді. Осы мәселеге байланысты Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі «буллинг» түсінігін беретін арнайы топ құрған болатын. Анықтама берілгеннен кейін педагогтер арнайы курстардан өтіп, буллингтің құрбандарына психологиялық көмек көрсетеді.

Қазіргі уақытта кибербуллинг пен буллинг үшін ешқандай жауапкершілік жоқ. Өйткені ол құрастырмалы термин болып отыр, яғни оған көп қылмыстардың түрлері кіреді: бопсалау, қорқыту, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу. Елімізде жыл сайын «өзін-өзі өлтіруге дейін» бабы бойынша шамамен 500-ге жуық іс теркеледі және оның 1 пайызы ғана сотқа дейін жетеді. Бұл

баптар бойынша тек аз мөлшерде ғана қаулылар шығады. Сондықтан бұл баптар бойынша құқық қолдану тәжірибесін күшейту қажет.

Қазақстан ғылымында кибербуллинг процесі жақында зерттеле бастады. Кибербуллингтің таралуы интернет-технологиялардың дамуымен және интернет-агрессия жағдайларының ұлғаюымен байланысты. Агрессияның бұл түрі жасөспірімдер арасында танымал, себебі құқық бұзушының жеке басы анонимді (жасырын) болып қалуында. Осының салдарынан зорлық-зомбылыққа бейім жасөспірімдер белсенділігі артады.

Кибербуллинг феномені дәстүрлі сипаттағы буллингке ұқсас келеді, бірақ оның өзіндік ерекшеліктері бар: анонимділік, уақытсыздық және трансшекаралық, аудиторияның шексіздігі.

Демек, біз кибербуллингті буллингтің бір түрі деп толықтай айта аламыз. Бірақ бұл құбылыс өте күрделілігімен және тез таралуымен ерекшеленеді. Кибербуллингтің пайда болуы интернет желісінің дамуымен байланысты.

Кибербуллинг психологиялық зорлық-зомбылық түрлеріне жатады. Зерттеулерге сәйкес, ересектер мен құрдастар тарапынан әртүрлі психологиялық зорлық-зомбылықтың құрбанына отбасында және қоғамдық ортадан түрлі зәбір көргендер жатады:

- отбасындағы қатыгез қарым-қатынас жағдайында тәрбиеленіп, күші көп адамдар тарапынан зорлық-зомбылықтың құрбаны болған және әлсіздерге қатысты зорлық-зомбылық көрсетуге дайын жасөспірімдер;
- панасыз, қадағалаусыз, жеткілікті күтімсіз жағдайда тәрбиеленген, жылулық көрмеген және көбінесе психофизикалық дамуда артта қалған, қауіптілік дәрежесін бағалай алмайтын, зорлық-зомбылыққа қарсы тұра алмайтын жасөспірімдер;
- «жоқ» деп айта алмайтын, қорқынышты және бағынуштылық негізде тәрбиеленген жасөспірімдер;
- психикалық және физикалық ауытқулары бар (психопатия, олигофрения, орталық жүйке жүйесінің органикалық ауруларының салдары, бас сүйек-ми жарақаты, қоян ерін), қауіпті жағдайларды бағамдай алмайтын жасөспірімдер;
- әлеуметтік жағдайы төмен отбасылардан шыққан жасөспірімдер.

Қолданыстағы әдебиеттерде кибербуллингке мынадай анықтама берілген. Кибербуллинг – мобильдік телефондардың, интернеттің, өзге де электрондық құрылғылардың көмегімен кемсіту (анық емес бейнелер мен фотосуреттерді жіберу, қоңырау шалу, қауесеттерді тарату және т.б.).

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының зерттеуіне сәйкес, 11 жастағы мектеп оқушыларының Латвияда – 64 %, Ресейде – 50 %, Бельгияда – 46 %, Австрия, Люксембург және Шотландияда – 32 %, Канада мен Швейцарияда – 30 %, Францияда – 25 % буллингке ұшыраған. Қоғамдық денсаулық сақтаудың ұлттық орталығының мектеп оқушылары арасындағы жүргізген сауалнамасының нәтижесі бойынша 1115 жасөспірім екі айға жуық аралықта кибербуллингтің құрбаны болғаны немесе оған өздері қатысқаны белгілі болды. Мамандардың айтуы бойынша, мемлекетіміздегі әрбір бесінші

бала киберқудалаудың құрбанына айналған. Сауалнамаға қатысқан 11–15 жас аралығындағы оқушылардың 17 пайызы мектепте бір айдан аса буллингке ұшыраған, ал шамамен 20 пайызы қудалауға қатысқан. Көбінесе буллингке 11–13 жас аралығындағы қалалық мектепте оқитын ұл балалар ұшыраған.

Зерттеулер көрсеткендей балалар өздерінің дене бітіміне қатысты мазақтайтын хабарламалар алғанын және өзіне-өзі қалай қол жұмсауы керектігі туралы ұсыныстар келіп түскенін мойындаған. Кәмелетке толмағандар өздерінің фотосуреттерінің сексуалдық сипатта өңделген түрін алғандығын және оны интернет желісіне жүктелетіні туралы қорқытулар алғандығын хабарлаған. Сонымен қатар, әлеуметтік желілер арқылы кибербуллинг жасаған тұлғалардың көпшілігі өздерімен бір мектепте оқитын құрбылары болып шыққан.

Қазақстанда балалар күрделі әлеуметтік проблемалардан қашып, өзінің өмірін виртуалды өмірде жалғастырады. Сөйтіп киберқылмыскерлердің құрбанына айналады. Олар өздері туралы мәліметтерді ашық жариялайды, танымайтын адамдармен әңгімелесу арқылы бастарын қауіп-қатерге тігеді. Авторлардың жүргізген сауалнамалары көрсеткендей, әрбір бесінші бала аптасына 1–2 рет әлеуметтік желілер арқылы қудалауға ұшыраған.

Адамдарды топтан оқшаулап тастағанын «үнсіздік спиралымен» салыстыруға болады. «Үнсіздік спиралы» теориясы (Spiral of Silence) адамдарға кейде қорқытқанда неге сөйлей алмайтынын түсінуге көмектеседі. Теория бойынша қорқыту құрбандары қашатын жері болмағандықтан, одан да оқшауланауға бейім болып келеді. «Үнсіздік спиралы» түсінігін белгілі неміс әлеуметтанушысы Э. Ноэль-Нейман қоғамдық пікірдің қалыптасу мәселесіне байланысты ұсынған болатын [6].

«Үнсіздік спиралы» теориясы бойынша, адамдар өздерінің көзқарасы көпшіліктің пікірімен сәйкес келмейді деп қорқып, үндемеуге бейім болады. Бұл үнсіздіктің себебі — олар қабылданбайды деген қорқыныш пен оқшауланудан қорқу. Адамдар неғұрлым ұзақ үндемей қалса, олар өз пікірін айтқысы келмеген кезде толық үнсіздік күйіне енеді.

Kaspersky Lab компаниясының 2020 жылғы мәліметі бойынша, Қазақстанда ата-аналардың 66 пайызы өздерінің балаларына жеке компьютер немесе ұялы телефон алып берген; 18 жасқа толмағандардың жартысынан көбі күнделікті ұялы телефонды пайдаланады және 41 пайызы желідегі буллингке, алаяқтыққа және басқа да қауіп-қатерлерге ұшыраған.

К.А. Барышева кибербуллингтен балаларды қорғау үшін қажетті қорғау механизмдерді дайындауға ерекше көңіл бөлуге шақырады. Бірақта оның ойынша, кибербуллинг қылмыстық кодекстің құзыретіне кірмейді. Өйткені көп жағдайда кибербуллингпен қылмыстық жауапкершілікке тартылатын жасқа жетпеген жасөспірімдер айналысады [7].

Кибербуллингтің қоғамдық қауіптілігі азаматтардың жеке өміріне қол сұғумен байланысты болады. Мұндай жеке тұлғаның өміріне араласу адамның физикалық және моральдық денсаулығына қауіп төндіруі мүмкін. Елімізде адамды қудалау үшін жауапкершілік жоқ, тек заң шығарушы жеке өмірге

араласуға тыйым салатын бірнеше баптармен шектелді. Эмоционалды терроризм, тұрақты қоңыраулар, қажетсіз сыйлықтар, хабарламалар, әлеуметтік желілердегі қудалау сияқты құбылыстар адам өмірінің бей-берекетін кетіруі мүмкін. Осындай әрекеттер моральдық зияннан басқа телефон нөмірін өзгерту шығындарына, тыныштандыратын дәрі-дәрмек алуға, психотерапевтке, психикалық шаршау салдарынан мүгедектікке, депрессияға, созылмалы аурулардың өршуіне әкеледі.

Кибербуллингке қарсы күресте желідегі агрессивті мінез- құлық үшін қылмыстық немесе азаматтық жауапкершіліктерге басымдық беріледі. Алдын алудың негізгі бағыты балалар мен жасөспірімдердің желідегі негізгі құндылықтарын қалыптастыруға бағытталады. Сөйтіп кибербуллингтің құрбаны болудан немесе агрессивті болудан құтқаруға болады.

Кибербуллингтің ерекше белгілерінің бірі – ақпараттың тез қарқынмен таралуы. Интернетте ақпарат бірнеше секундта таралып, бірнеше минутта салынған видеоны мыңдаған адамдар көруі мүмкін. Ал әлеуметтік желіге салынған ақпаратты толығымен өшіру үшін көп уақытты талап етеді. Сонымен қатар оның тарауына анонимдікте көп септігін тигізеді.

Кибербуллингті жүзеге асыру үшін келесі платформалар мен мүмкіндіктер пайдаланылады:

- ұялы байланыс (SMS хабарламалар);
- мобильді қосымшалар және жедел хабаршылар;
- Интернеттегі чаттар мен форумдар;
- электрондық пошта (хабарламаларды жіберу);
- әлеуметтік желілер (В Контаке, Inistagam, YouTube, TikTok);
- бейнехостинг қызметтері;
- ойын сайттары және виртуалды ойын әлемдері.

Көптеген мемлекеттерде буллингке қарсы тұру бойынша шаралар жасалуда. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей буллингке қарсы ескерту және алдын алу бағдарламаларын қабылдау мектептегі зорлық-зомбылықты 25 пайызға төмендетеді.

Өкінішке орай, Қазақстанда кәмелетке толмағандардың арасындағы кибербуллинг профилактикасы бойынша мұғалімдерді және ата–аналарды, құқық қорғау органдары қызметкерлерін дайындайтын кешенді бағдарламалар жоқ. Кәмелетке толмағандардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге байланысты ақпараттық кеңістіктегі мінез–құлықтың этикалық нормаларын нығайту бойынша ресми түсінік болмай тұр. Балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік желілердегі ережелер мен әдістер туралы білімдерін жетілдіру арқылы және кәмелетке толмағандармен жұмыс жасайтын мамандардың өзара тығыз жұмыс жасауы арқылы ғана кибербуллингпен күрес тиімді болады.

Америка Құрама Штаттарында 44 штатта интернеттегі қудалау үшін қылмыстық жауапкершілік қарастырылған, сонымен қатар мектептерде оқушыларды кибербуллинг жасағаны үшін жазалауға рұқсат етілген.

Көптеген әлеуметтік желілер аккаунттарды тіркеу процесін қиындатып, оны адамның телефон нөміріне байланыстырды, осылайша интернеттегі анонимділік сияқты құбылысты азайтты.

Германияда кибербуллингті дәлелдеу кезінде 10 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылған. Оңтүстік Корея мен Франция да кибербуллингке қарсы агрессивті күрес жүргізуде.

Осылайша, соңғы зерттеулерге сәйкес, барлық орта мектеп оқушыларының 20% - дан астамы интернеттегі қорлаудың құрбаны болады. Әрине, бұл құбылыс негізінен дамыған елдерде жиі кездеседі: АҚШ, Канада және еуропа мемлекеттері, онда интернеттің таралу деңгейі 90% - дан асады. Осылайша, планетадағы әрбір бесінші бала дерлік кибербуллингке ұшырайды.

Кибербуллинг – қазіргі цифрлық қоғамның маңызды мәселелерінің бірі. Ол жасөспірімдердің психологиялық және әлеуметтік дамуына кері әсер етеді.

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, бұл мәселемен күресу үшін кешенді тәсіл қажет. Қазақстанда да кибербуллингке қарсы тиімді саясат қалыптастыру, заңнаманы жетілдіру және алдын алу шараларын күшейту қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Kowalski R.M., Limber S.P., Agatston P.W. *Cyberbullying: Bullying in the Digital Age*. – Malden, MA: Blackwell Publishing, 2012.
2. Французские власти пытаются остановить неожиданную травлю детей, рожденных в 2010 году // BBC News Русская служба. – Электронный ресурс.
3. Подростки в соцсетях: небезопасная жизнь // BBC News Русская служба. – Электронный ресурс.
4. What Is Cyberbullying // StopBullying.gov. – Электронный ресурс.
5. Ferrara P., Ianniello F., Villani A., Corsello G. Cyberbullying a modern form of bullying: let’s talk about this health and social problem // *Italian Journal of Pediatrics*. – 2018. – DOI: 10.1186/s13052-018-0446-4.
6. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / пер. с нем. Н.С. Мансурова. – М.: Прогресс-Академия; Весь Мир, 1996. – 352 с.
7. Барышева К.А. Определение понятия и общественно опасной природы кибersталкинга // Адвокат. – 2016. – № 10. – С. 60–66.

УДК 347.97/.99:004

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРАВОСУДИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СУДЕБНО-ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Кабулов Х., КГУ им. Бердаха, Нукус, Узбекистан
Худайназарова И., КГУ им. Бердаха, Нукус, Узбекистан

Аннотация: В данной статье проводится системный анализ реформ, осуществленных в судебно-правовой сфере в период развития нового Узбекистана, и их перспектив. Внедрение цифровых технологий в судебные процессы, электронных документов, проведение дистанционных судебных разбирательств и создание удобств для граждан посредством онлайн-сервисов. Повышение эффективности судебной системы в процессе цифровизации, играет важную роль в обеспечении прозрачности и реализации справедливости. Взять в Узбекистане проводимые реформы, повышение качества судебной системы за счет использования современных технологий, направленные на улучшение.

Ключевые слова: судебная система, цифровизация, электронные документы, дистанционное судебное разбирательство, онлайн-услуги, прозрачность, судебные процедуры, права граждан, эффективность судебной системы, цифровые технологии, справедливость.

Сегодня, в условиях глобальных изменений, происходящих в мировом масштабе, эффективное обеспечение конституционных прав и свобод граждан, а также защита законных интересов субъектов предпринимательства и иностранных инвесторов, связанных с имущественными отношениями, становится актуальной проблемой. Этот процесс требует дальнейшего укрепления позиций судебной власти и реформирования сферы правосудия на основе современных цифровых технологий. В связи с этим поэтапная и последовательная реализация концепции «Цифровой суд» является актуальным вопросом в судебно-правовой системе, направленным на дальнейшее повышение доверия граждан к правосудию, обеспечение подлинной независимости судебной власти.

Судебно-правовая система в демократическом государстве выступает в качестве одного из ключевых институтов, обеспечивающих политическую и социальную стабильность, верховенство закона, а также эффективную защиту прав и свобод граждан. Ее роль заключается не только в реализации принципов справедливости и народности в общественных отношениях, но и в укреплении доверия общества к независимому и беспристрастному правосудию, а также к государственным органам в целом.

В контексте отмечавшейся тридцать третьей годовщины государственной независимости Республики Узбекистан Президент страны обозначил пять стратегических приоритетов, определяющих траекторию развития концепции «Нового Узбекистана». Среди них на уровне государственной политики особое место было отведено задаче формирования справедливой судебной системы, свободной от коррупционных проявлений.

Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев в своём послании Олий Мажлису 26 декабря 2025 года отметил, что приступили к организации процесса правосудия на основе концепции «Цифровой суд». Путем цифровизации следствия мы также усилим защиту прав человека. Начиная с

этапа принятия заявления о преступлении до передачи дела в суд будут внедрены технологии искусственного интеллекта и сокращен человеческий фактор. [1]

В целях практической реализации данной задачи предпринимаются последовательные меры, направленные на обеспечение подлинной независимости судейского корпуса, повышение уровня доверия граждан к институтам правосудия, а также на создание действенных механизмов предупреждения и противодействия коррупции в системе судебной власти. При этом ключевым методологическим ориентиром определен принцип «человек – общество – государство», отражающий приоритет личности и ее прав в системе публичного управления и функционирования судебных органов. [2]

В юридической науке в настоящее время выделяютсядва подхода, определяющих сущность судебной власти. По мнению российского ученого И.Я.Фойницкого, мыслящего в первом направлении, судебная власть «организует систему подчиненных закону органов, призванных применять законы в судебном разбирательстве».[3]

С его мнением согласны Ю.А.Дмитриев и Г.Черемных, которые оценивают судебную власть как «систему государственных и муниципальных органов, обладающих властными полномочиями, направленными на установление установленной законом истины, восстановление справедливости и наказание виновных, решения которых подлежат обязательному исполнению ответственными лицами».[4] Представители второго подхода понимают судебную власть как деятельность по рассмотрению судебных дел.

С.В.Познышев считает, что судебная власть не выполняет административных и законодательных функций государственной власти, а принадлежит органам, которые «осуществляют законы и утверждают их господство в жизни, борются с произволом и насилием».[5]

В концепции судебной власти, выдвинутой сторонниками обоих вышеупомянутых подходов, выделяются два важных аспекта. Первый - по существу, согласно которому судебная власть оценивается как полномочие по разрешению споров в обществе с использованием специально установленного процесса. Второй - организационный, оцениваемый тем, что эти полномочия принадлежат только судам. [6] Было бы нелогично противопоставлять эти два аспекта. В новой редакции Закона Республики Узбекистан «О судах» говорится:

«Судебная власть в Республике Узбекистан - это единственная независимая от законодательной и исполнительной власти, политических партий, других институтов гражданского общества ветвь власти, осуществляющая правосудие, защищающая права и свободы граждан, гарантированные Конституцией и другими законами Республики Узбекистан, международными договорами, а также международными документами о правах человека, государственные и общественные интересы, права и

охраняемые законом интересы юридических лиц и индивидуальных предпринимателей». [7]

С.В.Радаева и Н.Ю.Агафонова отмечают, что система вызвала споры из-за предвзятости и непрозрачности алгоритмов, особенно по отношению к этническим меньшинствам. Это породило широкую дискуссию о необходимости этического регулирования искусственного интеллекта в праве. [8]

В последние годы в нашей стране в обновленных конституционно-правовых условиях, на основе принципа «Новый Узбекистан - новый суд», проводятся масштабные реформы, направленные на обеспечение приоритета человеческого достоинства для дальнейшего расширения доступа населения к правосудию. По словам Президента, совершенствование независимой судебно-правовой сферы в системе государственной власти, которая обеспечивает интересы человека и верховенство закона в обществе, основываясь на благородной идее «Во имя чести и достоинства человека», остается под постоянным вниманием нашего государства. [9]

Согласно Индексу верховенства права Всемирного проекта правосудия, Узбекистан занял первое место среди стран, где верховенство права улучшилось быстрее всего с 2016 по 2023 год, с показателем роста 8,9 процента. [10] Следует отметить, что рассматриваемая ситуация, а также сопряжённые с ней показатели, начиная с указанных лет и по настоящее время, показывают свои и устойчивые положительные результаты.

В течение последних девять лет в сфере судебной системы было принято порядка семидесяти нормативных правовых актов, включая законы, указы и постановления. Принятие Указа Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему реформированию судебно-правовой системи, усилению гарантий надежной зашити прав и свобод граждан» от 21 октября 2016 года, [11] Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года и «Пять приоритетних направлений развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах,» [12] утвержденных Указом Президента Республики Узбекистан «О мерах по коренному совершенствованию структур и повышению эффективности деятельности судебной системы Республики Узбекистан» [13] от 20 февраля 2017 года №УП-4947, ознаменовало начало качественно новой эпохи.

Высший судейский совет Республики Узбекистан [14] 6 апреля 2017 года ему был предоставлен конституционный статус, [15] и был принят Закон «О Высшем судейском совете Республики Узбекистан», направленный на детальное регулирование его деятельности. [16]

В связи с этим Высшая квалификационная комиссия по отбору и рекомендации на должности судей упразднена. [17] Ярким тому подтверждением является введение на стадии досудебного производства должности следственного судьи Указом Президента нашей страны «О мерах по дальнейшему усилению гарантий надежной защиты прав и свобод

личности в оперативно-розыскной и следственной деятельности» [18] от 10 июня 2024 года.

До сих пор в судебно-следственной практике не были в полной мере задействованы эффективные механизмы обеспечения гарантий защиты прав и свобод человека. Всем нам известно, что это вызвало необходимость усиления мер по судебному обеспечению конституционных прав на свободу и личную неприкосновенность лиц, обвиняемых в совершении преступлений. Новая должность следственного судьи является наиболее удобным механизмом для ее решения. Также в целях обучения кандидатов на должности судей, повышения квалификации действующих судей и работников судов, а также обеспечения внедрения современных цифровых методов обучения Президентом Ш.Мирзиёевым 21 августа 2025 года был принят Указ «О мерах по коренному совершенствованию системы подготовки высококвалифицированных кадров в сфере правосудия», [19] согласно которому предусмотрено создание Академии правосудия на базе Высшей школы судей.

С 2026/2027 учебного года в Академии будет запущена годичная программа практического магистратуры по специальности «Судебная деятельность». В период осуществления процесса цифровизации реализованные меры по широкому внедрению современных технологий в судебно-правовую систему позволили гражданам и субъектам предпринимательства либерализовать обращение в суд для защиты своих прав и интересов, повысить доступ к правосудию в целом, а также обеспечить открытость и прозрачность в деятельности судов. В частности, концепция «Цифрового суда» становится непрерывной и важной частью этого процесса. Эта практика считается подходом, направленным на обеспечение эффективности, оперативности и прозрачности судебных процессов.

В стране заложена правовая основа концепции «Цифровой суд», определившая этапы системной трансформации сферы. В частности, Государственной программой по реализации стратегии «Узбекистан – 2030», утвержденной Указом Президента Республики Узбекистан от 30 января 2025 года, ускорение цифровизации деятельности судов закреплено в качестве приоритетной задачи. В рамках данного документа сформирована нормативно-правовая база, предусматривающая полный перевод судебного делопроизводства в электронный формат, внедрение технологий искусственного интеллекта, а также создание Центра информационных технологий при Верховном суде.

Вместе с тем, утвержденная Постановлением главы государства от 14 октября 2024 года «Стратегия развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года» на основе передового международного опыта определила концептуальные направления модернизации национальной системы правосудия.

Логическим продолжением данных реформ стали стратегические приоритеты по модернизации судебно-правовой системы и обеспечению её

доступности для населения, обозначенные в Послании Президента Республики Узбекистан Олий Мажлису и народу Узбекистана от 26 декабря 2025 года.

В частности, главой государства было подчёркнуто, что работа по организации правосудия на основе концепции «Цифровой суд» вышла на качественно новый уровень. Наряду с этим, в целях усиления защиты прав человека, на повестку дня поставлена задача полной цифровизации не только судебных процедур, но и процессов следствия. В рамках данной инициативы предусматривается внедрение технологий искусственного интеллекта на всех этапах — от регистрации заявления о преступлении до передачи дела в суд. Внедрение подобных технологических механизмов послужит сокращению человеческого фактора, обеспечению прозрачности процессов и повышению эффективности правосудия.

Согласно указу, к концу 2025 года в Ташкенте в качестве эксперимента появятся современные судебные залы, оснащенные цифровыми технологиями. По результатам эксперимента, концепция будет поэтапно внедрена во всех судах республики в 2026 - 2027 годах. Обращения в суды будут приниматься только в электронном виде, а судебные дела будут вестись полностью в цифровом виде.

Например, раньше в большинстве случаев граждане и предприниматели подавали заявление или иск в бумажном виде, лично в канцелярию суда. Это требовало дополнительного времени и затрат. Участники процесса могут не приходить в здание суда без разрешения судьи и удаленно подключаться к судебному заседанию. Судебные издержки рассчитываются и оплачиваются онлайн, что снижает риск коррупции.

Граждане смогут предсказать возможный исход судебного процесса и связанные с ним расходы с помощью искусственного интеллекта до подачи искового заявления. Также стороны смогут ознакомиться со всеми материалами дела в электронном виде, протоколы заседаний будут формироваться автоматически в режиме реального времени, а проекты судебных актов будут генерироваться системой. Утверждена программа цифровизации судебно-правовой сферы на 2025−2027 годы. Он предусматривает запуск платформы анализа нормативно-правовых актов, создание программного обеспечения для автоматической подготовки судебных документов, внедрение виртуального консультанта на основе искусственного интеллекта на портале my.sud.uz, а также разработку новых интерактивных услуг и обновленной версии платформы «Личный кабинет».

Мировой опыт также показывает, что внедрение цифровых технологий в судебную систему является краеугольным камнем в отправлении правосудия, повышении прозрачности и эффективности системы.

Например, в Великобритании в результате программы перехода на цифровую инфраструктуру судопроизводства (HM Courts&Tribunals Service Digital Case System) с 2015 года удалось сократить объем использованной

бумаги на 500 тонн, а время подачи искового заявления - с 15 рабочих дней до 10 минут.

По мнению экспертов, к 2023 году более 2 миллионов дел в год будут проводиться вне реального зала судебных заседаний, что сэкономит 244 миллиона фунтов стерлингов. Благодаря цифровой системе документооборота CaseLines в Великобритании, объем заседаний в Королевском суде был сокращен на 50%.

Сегодня 84 процента документооборота в судах Сингапура осуществляется посредством электронных технологий. Видеоконференцсвязь широко используется в судах таких ведущих стран, как Венгрия, США, Великобритания, Нидерланды, Бельгия, Италия, Ирландия, Австралия, Объединенные Арабские Эмираты, Сингапур, Канада. Кроме того, Международный финансовый центр Дубая (DIFC) и Smart Dubai сотрудничают в создании судебной системы, работающей посредством обмена документами на основе технологии блокчейн. Таким образом, исходя из требований времени, в настоящее время расширение спектра интерактивных услуг для граждан и предпринимателей, упрощение процедуры электронного обращения в суды и электронной подачи судебных документов, ограничение человеческого фактора до 70 процентов за счет цифровизации данных, объединение судебных информационных систем в единую платформу, осуществление обмена данными через интеграционные платформы, автоматическое формирование судебных документов, внедрение электронного архива создают широкие возможности для дальнейшего повышения эффективности судопроизводства в судах и реализации гражданами своих прав на справедливое судебное разбирательство. Вместе с тем до сих пор в нашей стране не хватает представителей средств массовой информации, специализирующихся в судебно-правовой сфере. Поэтому создание специальной кафедры юридической журналистики по судебно-правовому направлению в Университете журналистики и массовых коммуникаций Узбекистана имеет важное значение.

Появление такой кафедры позволит представителям средств массовой информации квалифицированно информировать население о реформах в судебно- правовой сфере. В то же время, это откроет путь для повышения квалификации журналистов в этой области.

Список использованной литературы

1. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана от 26 декабря 2025 года // Официальный сайт Президента Республики Узбекистан. – Электронный ресурс.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг судьялар ва суд ходимларига мурожаати // Ўзбекистон Республикаси Олий суди. – 2025. – Электронный ресурс.

3. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 1. – СПб., 2006. – С. 158.
4. Дмитриев Ю.А., Черемных Г.Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека // Государство и право. – М., 2017. – С. 48.
5. Познышев С.В. Элементарный учебник русского уголовного процесса. – М., 2013. – С. 77–78.
6. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi: darslik. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar Publish, 2022. – B. 113–114.
7. «Судлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 28 июлдаги ЎРҚ-703-сон Қонуни // LexUZ. – Электронный ресурс.
8. Радаева С.В., Агафонова Н.Ю. Цифровизация судебной власти как фактор повышения эффективности правосудия. – 2025.
9. Сувонов Л. «Рақамли суд» концепцияси: суд ишларини юритишда қоғоз шаклидан бутунлай воз кечилади // Янги Ўзбекистон. – 2025. – 12 марта. – Электронный ресурс.
10. Материалы официальных информационных ресурсов Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан и Национального центра Республики Узбекистан по правам человека. – Электронный ресурс.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2016 йил 21 октябрдаги ПФ-4850-сон Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони билан тасдиқланган «2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси» // LexUZ. – Электронный ресурс.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2017 йил 21 февралдаги ПФ-4966-сон Фармони // LexUZ. – Электронный ресурс.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2017 йил 21 февралдаги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2017. – № 8. – 109-модда.
15. «Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартишлар ва қўшимча киритиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2017. – № 14. – 213-модда.
16. «Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 6 апрелдаги ЎРҚ-427-сон

Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2017. – № 14. – 214-модда. – Электронный ресурс: LexUZ.
17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Президентининг айрим ҳужжатлари ўз кучини йўқотганлиги тўғрисида»ги 2017 йил 11 апрелдаги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2017. – № 15. – 245-модда.
18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тезкор-қидирув ҳамда тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2024 йил 10 июндаги ПФ-89-сон Фармони // LexUZ. – Электронный ресурс.
19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Одил судлов соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2025 йил 21 августдаги ПФ-141-сон Фармони.

УДК 347.97/.99:004.8

СУДЕБНАЯ СИСТЕМА И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Кабулов Х.А., КГУ им. Бердаха, Нукус, Узбекистан
Ауешова Б.Т., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Айдарбеков Б.А., ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан

Аннотация: В статье анализируются процессы цифровой трансформации и внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в Узбекистане. Рассмотрены государственные инициативы по развитию цифровой экономики, созданию правовой базы и реализации стратегии развития ИИ до 2030 года. Проведён сравнительный анализ международного опыта ЕС, США и Китая. Выделены ключевые проблемы регулирования, включая неопределённость юридической ответственности и необходимость защиты прав граждан. Предложены меры по сертификации высокорисковых систем, формированию этических стандартов и развитию международного сотрудничества. Сделан вывод о роли ИИ как инструмента повышения эффективности государственного управления и социальной сферы при условии соблюдения прав человека и принципа верховенства закона.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая трансформация, правовое регулирование, Узбекистан, цифровая экономика, юридическая ответственность, международный опыт, цифровое государство, права человека, этика ИИ.

В последние годы, на фоне стремительной цифровой трансформации,

наблюдается интенсивное развитие и широкомасштабная интеграция технологий искусственного интеллекта в различные сферы деятельности. Искусственный интеллект занимает центральное место в национальных стратегиях ряда государств и выступает ключевым объектом обсуждения на академическом и научном сообществе.

Сегодня искусственный интеллект и цифровые технологии глубоко проникают в различные сферы общества в глобальном масштабе. Узбекистан активно включается в данный процесс, предпринимая последовательные шаги по внедрению и эффективному использованию передовых цифровых технологии. Комплексная стратегия в этом направлении поддерживается на государственном уровне.

Под руководством Президента Шавката Мирзиёева особое внимание уделяется цифровой трансформации ключевых отраслей, включая государственное управление, экономику, систему образования, здравоохранение, правовые системы и иные социальные сферы.

Принятый в этом направлении ряд государственных программ и стратегических инициатив обеспечивает продвижение Узбекистана по пути цифрового развития.

Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев в своём выступлении на первом заседании Законодательной палаты Олий Мажлиса нового созыва, состоявшемся 18 ноября 2024 года, особо отметил необходимость принятия закона об искусственном интеллекте, соответствующего современным тенденциям и требованиям времени [1].

Кроме того, президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев в своём послании Олий Мажлису 26 декабря 2025 года отметил, что приступили к организации процесса правосудия на основе концепции «Цифровой суд». Путем цифровизации следствия мы также усилим защиту прав человека. Начиная с этапа принятия заявления о преступлении до передачи дела в суд будут внедрены технологии искусственного интеллекта и сокращен человеческий фактор [2].

В феврале 2025 года в Европейском союзе начали применяться первые положения Регламента (ЕС) 2024/1689 - так называемого.

«Artificial Intelligence Act», который является первым в мире комплексным регуляторным актом по искусственному интеллекту и вводится поэтапно. Это, разумеется, не случайно. На сегодняшний день искусственный интеллект считается темой, вызывающей наибольший резонанс и постоянные дискуссии в социальной действительности.

Важно отметить, что в Республике Узбекистан все преобразования, осуществляемые в контексте реформирования системообразующих правовых систем, основываются на общепризнанных нормах международного права, на изучении мирового опыта.

Указом Президента Республики Узбекистан № УП-6079 от 5 октября 2020 года была утверждена Стратегия «Цифровой Узбекистан – 2030» и меры по ее эффективной реализации, направленные на развитие цифровой

экономики и трансформацию всех сфер жизни страны [3].

Постановлением Президента утверждено Положения «О мерах по внедрению Специального режима применения технологий искусственного интеллекта».[4] Также Постановлением Президента Республики Узбекистан

№ ПП-358 от 14.10.2024 года было утверждена новая Стратегия развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года. [5] В нем определены меры по увеличению доли программных продуктов и услуг на основе ИИ, расширению технической инфраструктуры и повышению кадрового потенциала.

Согласно информации, представленной Президенту Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёеву в презентации по развитию цифровых технологий, благодаря широким возможностям, созданным для развития цифровых технологий в нашей стране, достигнуты значительные результаты. По состоянию на июль 2025 года число резидентов IT-парка Uzbekistan превысило 2800, при этом количество иностранных компаний составило 752, работающих в составе резидентов IT-парка. Около 40 000 молодых людей получают высокий доход в этой сфере. Скорость интернета выросла в 7 раз, мобильного интернета - в 4,5 раза. В 2024 году стартапы привлекли около 70 миллионов долларов венчурных инвестиций.

Все реформы в этой сфере направлены на одно - обеспечение открытости и верховенства справедливости в судах.

В продолжение этих реформ 21 августа 2025 года был принят Указ Президента Республики Узбекистан № УП-140. «О дополнительных мерах по повышению уровня доступа к правосудию путем внедрения технологий искусственного интеллекта в деятельность судов, а также улучшению материально-технического обеспечения судебной системы» от 21.08.2025года [6].

В 2025 году Узбекистан поднялся на 12 позиций и вошёл в топ-100 глобального рейтинга экосистем стартапов (Global Startup Ecosystem Ranking). В 2024 году страна поднялась на 17 позиций в международном AI Readiness Index, заняв первое место в Центральной Азии.

Также Узбекистан возглавил рейтинг стран СНГ по темпам роста телекоммуникационной отрасли. Эти достижения отражают высокую динамику развития цифровой экономики и успешную интеграцию технологий искусственного интеллекта в различных секторах страны [7].

Применение ИИ, с одной стороны, открывает уникальные возможности и перспективы перед человечеством, а с другой, порождает многочисленные проблемы.

Мировая практика демонстрирует разнообразие подходов к внедрению искусственного интеллекта в судопроизводство, варьирующееся от автоматизации рутинных задач до попыток создания полноценной цифровой судебной инфраструктуры. В каждой стране интеграция ИИ происходит с учётом правовой культуры, технической готовности и уровня доверия общества к судебной системе. Это позволяет выработать более гибкие и

адаптивные модели, которые учитывают как потенциальную пользу, так и риски, связанные с алгоритмическим управлением судебными процессами.

В Соединённых Штатах Америки одним из первых примеров использования ИИ в юриспруденции стала система COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions), предназначенная для оценки риска рецидива преступников. Этот инструмент широко применялся при принятии решений о досрочном освобождении и определении условий наказания. Однако практика его использования вызвала оживлённые дебаты в научном и общественном пространстве. Исследования показали, что COMPAS, обученный на исторических данных, проявляет значительную алгоритмическую предвзятость, в частности, в отношении афроамериканцев. Это вызвало волну критики и привело к судебным искам, в которых ставилась под сомнение легитимность решений, принятых с использованием ИИ. В ответ на эти вызовы в США начали разрабатываться стандарты прозрачности алгоритмов, включая необходимость предоставления обвиняемому доступа к логике расчёта результатов. [8]

В процессе применении ИИ, одной из ключевых проблем является неопределённость вопроса юридической ответственности за вред, причинённый системами ИИ. На международном уровне уже предпринимаются попытки регулирования. Так, Европейский союз в 2024 году принял AI Act [9], в США действует закон AI in Government Act (2019) [10], а Китай реализует План развития искусственного интеллекта нового поколения (2017) [11]. Эти примеры показывают важность системного подхода, сочетающего инновации с защитой прав человека.

Интеграция искусственного интеллекта в судебную систему Узбекистана представляет собой не только технологическую, но и институциональную трансформацию, способную коренным образом повлиять на качество, прозрачность и доступность правосудия. Международная практика показывает, что при соблюдении необходимых нормативных, этических и процессуальных гарантий ИИ способен существенно повысить эффективность судопроизводства, сократить сроки рассмотрения дел и снизить нагрузку на судей. Вместе с тем, его внедрение требует крайне осторожного и последовательного подхода.

Одним из важнейших условий успешной цифровой трансформации правосудия является сохранение центральной роли человека в принятии решений. Искусственный интеллект, каким бы совершенным он ни был, не должен заменять судью в отправлении правосудия. Его задача - предоставить инструменты анализа, автоматизации рутинных процедур и технической поддержки, не затрагивая сущности юридической оценки и правоприменения. Это особенно важно в условиях многоуровневой правовой системы, В которой каждый процесс требует индивидуального подхода.

Поэтому необходимо учитывать, что внедрение искусственного интеллекта — это не только технологический, но и правовой, этический и социальный процесс. Узбекистан должен создать четкую правовую основу,

регулирующую вопросы ответственности за решения, принимаемые с участием или с помощью искусственного интеллекта, включая правосубъектность искусственного интеллекта, распределение ответственности между разработчиками, пользователями и третьими сторонами, а также обеспечение соблюдения принципов прозрачности, законности, справедливости и недискриминации в алгоритмических системах.

По нашему мнению, в настоящее время сложно сказать, что вопросы правового регулирования ИИ разработаны всесторонне. Это свидетельствует о необходимости комплексного и системного подхода в данной области. В частности, остаются актуальными такие важные вопросы, как классификация ИИ, признание его в качестве субъекта деятельности или инструмента, а также определение того, кто и при каких условиях должен нести ответственность.

Исходя из изученного материала и анализа имеющейся правовой ситуации считаем, что необходимо сформировать в стране сбалансированную правовую базу искусственного интеллекта:

1. Необходимость адаптации традиционных правовых институтов:

Считаем необходимым внести поправки в нормы Гражданского и Уголовного кодексов отражающие правила специфику искусственного интеллекта на основе аналогичных ст. ГКРУ («повышенная опасность»). Например, в случае причинения вреда автономной системой (например, медицинским диагностическим ИИ) неясно, кто должен нести ответственность: разработчик, оператор или владелец данных. Также целесообразно внести поправки, аналогичные ст. 999 ГК РУ («повышенная опасность»), но с учётом алгоритмической природы ИИ.

2. Приоритет защиты прав граждан:

- Обязательную сертификацию высокорисковых систем (например, в судебной практике);
- Право гражданина на объяснение решений ИИ (как в GDPR).

3. Узбекистану нужен «гибкий» подход. Жёсткое регулирование по китайской модели может затормозить инновации, но полное отсутствие норм (как сейчас) создаёт риски.

Оптимально:

Ввести экспериментальные правовые режимы (например, в IT-парках);

- Создать государственный орган по этике ИИ при Кабинете Министров;
- Развивать международное сотрудничество (особенно с ОЭСР и ОИС).

4. Целесообразно обеспечить подготовку квалифицированных кадров, которые смогут не только применять, но и критически оценивать работу искусственного интеллекта в правовой сфере.

- Организовать спец курсы по алгоритмической ответственности;
- Стажировки в IT-компаниях для юристов.

Узбекистан располагает уникальной возможностью адаптировать

лучшие международные практики с учётом национальных реалий и создать собственную модель «умного» правосудия, основанную на принципах открытости, справедливости и технологической устойчивости. Страна уже демонстрирует лидерство в Центральной Азии в области цифровых реформ, и распространение этого опыта на сферу юстиции может стать важным шагом к построению подотчётного, справедливого ориентированного на человека правосудия.

Таким образом, развитие ИИ в судебной системе должно происходить поэтапно, с учётом международных рекомендаций, национального законодательства, особенностей судебной практики и технической готовности инфраструктуры. Профессиональное сообщество - судьи, юристы, учёные должно быть активно вовлечено в обсуждение и внедрение технологий, обеспечивая, чтобы новые инструменты служили целям правосудия, а не становились источником новых рисков. Только в этом случае можно говорить о настоящей цифровой эволюции правосудия, а не о формальной автоматизации его процессов.

Список использованной литературы

1. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на первом заседании Законодательной палаты Олий Мажлиса // Народное слово. – 2024. – 19 ноября. – Электронный ресурс.
2. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана от 26 декабря 2025 года // Официальный сайт Президента Республики Узбекистан. – Электронный ресурс.
3. О Стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» и мерах по её эффективной реализации: Указ Президента Республики Узбекистан от 5 октября 2020 года № ПФ-6079 // LexUZ. – Электронный ресурс.
4. О мерах по внедрению специального режима применения технологий искусственного интеллекта: Постановление Президента Республики Узбекистан от 26 августа 2021 года № ПП-5234 // LexUZ. – Электронный ресурс.
5. Об утверждении Стратегии развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года: Постановление Президента Республики Узбекистан от 14 октября 2024 года № ПП-358 // LexUZ. – Электронный ресурс.
6. О дополнительных мерах по повышению уровня доступа к правосудию путем внедрения технологий искусственного интеллекта в деятельность судов, а также улучшению материально-технического обеспечения судебной системы: Указ Президента Республики Узбекистан от 21 августа 2025 года № УП-140 // LexUZ. – Электронный ресурс.
7. Официальный веб-сайт Президента Республики Узбекистан. – Электронный ресурс.
8. Усманов Л.Х. Судебная практика и искусственный интеллект: перспективы внедрения AI в судебную систему Узбекистана. – 2025.

9. Artificial Intelligence Act (AI Act): Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council. – 2024. – Электронный ресурс: EUR-Lex.
10. AI in Government Act of 2019. – USA, 2019. – Электронный ресурс: Congress.gov.
11. China’s Next Generation Artificial Intelligence Development Plan. – 2017. – Электронный ресурс.

УДК 343.85:343.54:341.9

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Чокин Ж.М., КазНМУ, Алматы, Казахстан
Чокина М.В., КазНМУ, Алматы, Казахстан
Кемелбай А.Б., КазНМУ, Алматы, Казахстан

Аннотация: В статье анализируется степень имплементации международных стандартов по борьбе с домашним насилием в законодательство Республики Казахстан. Рассматривается международно-правовая основа противодействия гендерно обусловленному насилию, включая положения Конвенции CEDAW и ее общих рекомендаций, а также принципы Стамбульской конвенции. Проводится оценка отражения этих стандартов в уголовном и административном праве Казахстана, включая функционирование защитных предписаний и особенности квалификации деяний, связанных с семейно-бытовым насилием. Особое внимание уделено существующим пробелам: недостаточной публичности уголовного преследования, фрагментарности превентивных мер, отсутствию комплексного нормативного определения домашнего насилия. Делается вывод о необходимости дальнейшей гармонизации национального законодательства с международными требованиями, усиления механизмов защиты жертв и совершенствования превентивной политики государства.

Ключевые слова: домашнее насилие, международные стандарты, CEDAW, Стамбульская конвенция, имплементация, защитное предписание, уголовное законодательство, административное законодательство, публично-частное обвинение, права человека, Республика Казахстан.

Актуальность проблемы домашнего насилия обусловлена тем, что оно остаётся одним из наиболее распространённых и скрытых нарушений прав человека, затрагивающих женщин, детей и уязвимые группы населения. Домашнее насилие приводит к серьёзным физическим, психологическим и социальным последствиям, разрушает семьи, воспроизводит цикл агрессии и подрывает общественную безопасность. В Республике Казахстан проблема

сохраняет высокую степень значимости, что подтверждается статистическими данными, обращениями в кризисные центры и повышенным вниманием государства к совершенствованию законодательства. Необходимость эффективного механизма защиты прав пострадавших и обеспечения неотвратимости ответственности делает эту тему особенно важной.

Значение международных правовых стандартов заключается в том, что они формируют общепризнанную систему принципов и норм по предотвращению насилия, защите жертв и привлечению виновных к ответственности. Международные документы Организации Объединённых Наций, Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, рекомендации Комитета CEDAW, а также региональные акты создают правовую основу, обязательную для государств, включая Казахстан. Эти стандарты определяют минимально допустимый уровень защиты прав человека, обеспечивают унификацию подходов и способствуют совершенствованию национального законодательства в области борьбы с домашним насилием.

Международное сообщество признает домашнее насилие одним из наиболее распространенных и грубых нарушений прав человека, требующим комплексного и системного правового реагирования со стороны государств. Для Республики Казахстан, как участника ключевых международных договоров в области прав человека, вопрос гармонизации национального законодательства с общепризнанными международными стандартами является приоритетным направлением правовой политики. Предметом настоящего исследования является анализ имплементации международных стандартов по борьбе с домашним насилием в уголовное и административное законодательство РК, а также выявление существующих пробелов и практических вызовов. [1]

Фундамент международных стандартов в области защиты прав женщин заложен в Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW), которую Республика Казахстан ратифицировала в 1998 году. Эта Конвенция стала ключевым документом, определяющим обязательства государств по обеспечению равноправия женщин и предотвращению любых форм дискриминации, включая насилие в семейно-бытовой сфере. Ратификация CEDAW не только закрепила международные обязательства Казахстана, но и стала отправной точкой для развития национальной политики в области защиты прав женщин, совершенствования законодательства и внедрения новых механизмов государственной поддержки и правовой защиты.

Особое значение имеют Общие рекомендации Комитета CEDAW, которые конкретизируют положения Конвенции и объясняют, что гендерно-обусловленное насилие, включая домашнее, является одной из форм дискриминации в отношении женщин. Рекомендации №19 и №35 подчёркивают, что государство несёт ответственность не только за предотвращение актов насилия со стороны своих органов, но и за надлежащие

меры по защите женщин от насилия в частной сфере, включая своевременное реагирование, доступ к правосудию, наказание виновных и реабилитацию пострадавших.

Таким образом, CEDAW и документы к ней формируют основу для развития правовой системы, ориентированной на защиту женщин, установление гендерного равенства и предотвращение домашнего насилия. На их основе Казахстан последовательно адаптирует своё законодательство, включая законы о предотвращении домашнего насилия, нормы уголовного и административного права, а также государственные программы по обеспечению прав и свобод женщин. Конвенция стала тем международным стандартом, который определяет направление для дальнейшего совершенствования национальной политики в сфере защиты от насилия и укрепления гарантий прав человека. [2]

В частности, Общая рекомендация № 19 Комитета CEDAW прямо признала гендерно обусловленное насилие формой дискриминации, обязав государства принимать все необходимые меры для его предотвращения и наказания. Данный документ стал одним из ключевых международных разъяснений, расширивших понимание того, что насилие в отношении женщин не является частным или бытовым вопросом, а представляет собой нарушение фундаментальных прав человека. Комитет подчёркивает, что государственная обязанность заключается не только в создании законодательных норм, но и в обеспечении их реального функционирования через эффективные механизмы защиты, доступ к правосудию и поддержку жертв. Рекомендация также подчёркивает необходимость комплексного подхода, включающего профилактику, просвещение, обучение специалистов и мониторинг ситуации. Таким образом, государства несут ответственность за предотвращение насилия как в публичной, так и в частной сфере, что существенно усиливает международные стандарты в области защиты прав женщин и способствует формированию более справедливой и безопасной правовой среды. [3]

Эта международная база требует от национального законодательства реализации так называемой "четырехсторонней модели":

1. Предотвращение (Prevention): Включая образовательные программы и меры по устранению структурных причин насилия.
2. Защита (Protection): Обеспечение немедленной помощи жертвам, включая защитные предписания.
3. Преследование (Prosecution): Наказание виновных лиц в рамках уголовного или административного права.
4. Возмещение (Redress): Предоставление доступа к компенсации и реабилитации.

Европейская Стамбульская конвенция Совета Европы, хотя и не ратифицированная Казахстаном, служит эталонным примером комплексного правового стандарта, который включает четкие определения актов насилия,

механизмы защиты и требования криминализации. Ее принципы являются ориентиром для оценки эффективности национальных реформ [4].

Правовая система Казахстана демонстрирует стремление к интеграции международных требований. Ключевым актом в данной сфере является Закон РК «О профилактике бытового насилия» (2009 г., с последующими изменениями).

В сфере административного права основной инструмент — защитное предписание, выдаваемое органами внутренних дел. Оно представляет собой меру немедленного реагирования, запрещающую агрессору искать, преследовать, посещать жертву и общаться с ней. Эффективность этого инструмента напрямую коррелирует с международными требованиями по обеспечению немедленной защиты. Нарушение защитного предписания влечет административную ответственность по статье 461 Кодекса об административных правонарушениях (КоАП РК). [5]

В сфере уголовного права наблюдалась определенная динамика. Насилие в семейно-бытовой сфере не выделено в отдельный состав преступления, но квалифицируется по общим нормам Уголовного кодекса (УК РК) — умышленное причинение вреда здоровью (ст. 106 УК РК), истязание (ст. 110 УК РК). Важный этап произошел в 2017 году, когда ряд деяний, связанных с домашним насилием, были переведены в категорию дел публично-частного обвинения, что частично облегчило судебное преследование, поскольку позволяет продолжать дело даже при отказе жертвы от обвинения, если это затрагивает публичный интерес [6].

Несмотря на прогресс, полное соответствие законодательства РК международным стандартам сталкивается с рядом вызовов:

- Принцип "частного обвинения": Изначально, квалификация побоев как дела частного обвинения, при которой потерпевшая сторона должна сама инициировать процесс и поддерживать обвинение, противоречила принципу должной осмотрительности государства, поскольку часто жертвы домашнего насилия находятся в финансовой и психологической зависимости от агрессора . Хотя переход к публично-частному обвинению является шагом вперед, существует необходимость в дальнейшем пересмотре процедуры для обеспечения полного государственного контроля над процессом.

- Слабость превентивных мер: Международные стандарты требуют активной работы по предотвращению, включая коррекционные программы для агрессоров и системное обучение сотрудников правоохранительных органов. На практике эти меры часто носят фрагментарный характер.

- Определение и статистическая отчетность: Отсутствие в законодательстве РК четкого, всеобъемлющего определения "домашнего насилия" (по аналогии со Стамбульской конвенцией) как отдельного феномена, включающего физическое, психологическое, сексуальное и экономическое насилие, затрудняет сбор точной статистики и адекватное правовое реагирование.

Проведённый анализ международных стандартов и их отражения в уголовном и административном законодательстве Республики Казахстан позволяет сделать вывод о том, что государство предпринимает последовательные шаги в направлении гармонизации национальной правовой системы с общепризнанными международными нормами, однако существующие меры пока не обеспечивают полного и комплексного соответствия этим требованиям. Домашнее насилие остаётся значимой правовой и социально-политической проблемой, требующей усиления механизмов государственного реагирования, совершенствования правоприменительной практики и внедрения превентивных инструментов, соответствующих лучшим международным подходам.

Ратификация Конвенции CEDAW и выполнение её положений стали ключевым этапом в формировании государственной политики Казахстана в сфере защиты прав женщин и борьбы с гендерно обусловленным насилием. Общие рекомендации Комитета CEDAW, особенно №19 и №35, существенно расширили международное понимание природы домашнего насилия, закрепив обязанность государств обеспечивать защиту в публичной и частной сферах. Эти документы требуют от национальных правовых систем комплексного подхода, включающего профилактику, защиту пострадавших, преследование виновных и обеспечение компенсации.

Казахстанское законодательство, включая Закон «О профилактике бытового насилия», нормы Уголовного и Административного кодексов, содержит ряд элементов, соответствующих международной модели. Защитное предписание, механизм административной ответственности за нарушение запретов, а также уголовно-правовые нормы, регулирующие причинение вреда здоровью и истязание, являются инструментами, направленными на укрепление правовой защиты. Тем не менее, анализ показывает, что многие ключевые требования международных стандартов реализованы лишь частично.

Основные сложности касаются как правового регулирования, так и практики его применения. Отсутствие чёткого и комплексного определения «домашнего насилия» препятствует созданию унифицированного механизма учета, анализа и профилактики данного явления. Процедура возбуждения дел, особенно в случаях, когда ранее они относились к категории частного обвинения, не всегда обеспечивает реальную защиту пострадавших, которые часто находятся в экономической и психологической зависимости от агрессора. Недостаточная развитость инфраструктуры помощи, включая кризисные центры, коррекционные программы для агрессоров, а также недостаточный уровень подготовки сотрудников правоохранительных органов, ограничивает эффективность законодательства.

Сравнение с лучшими международными практиками, включая положения Стамбульской конвенции, указывает на необходимость укрепления профилактической направленности государственной политики, расширения

мер реабилитации и совершенствования механизма межведомственного взаимодействия.

Казахстан достиг значимого прогресса в нормативном оформлении борьбы с домашним насилием, однако дальнейшее развитие законодательства и правоприменительной практики остаётся важной задачей для достижения полного соответствия международным стандартам и обеспечения реальной защиты прав человека.

Список использованной литературы

1. Комитет ООН по ликвидации дискриминации в отношении женщин. CEDAW и борьба с насилием в отношении женщин: обзор практики и имплементации. – Нью-Йорк: ООН, 2015. – Электронный ресурс.
2. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW): принята резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 34/180 от 18 декабря 1979 года; ратифицирована Республикой Казахстан 26 августа 1998 года. – Электронный ресурс.
3. Комитет ООН по ликвидации дискриминации в отношении женщин. Общая рекомендация № 19 «Насилие в отношении женщин». – ООН, 1992; Общая рекомендация № 35 о гендерно обусловленном насилии в отношении женщин. – ООН, 2017. – Электронный ресурс.
4. Совет Европы. Конвенция о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием (Стамбульская конвенция). – Стамбул, 2011. – Электронный ресурс.
5. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях. – Астана: РГП «Әділет», 2023. – Ст. 461. – Электронный ресурс.
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Астана: РГП «Әділет», 2023. – Ст. 106, 110. – Электронный ресурс.

УДК 343.13:004.65

The Role of Blockchain Technology in Storing Evidence in Criminal Proceedings

Otebalieva K.E., Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan
Sharipova A., Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan
Pietkiewicz M., UWM, Olsztyn, Poland

Аңдатпа Бұл мақалада қылмыстық іс жүргізудегі дәлелдемелерді сақтау және қорғау саласында блокчейн технологиясын қолданудың құқықтық және техникалық аспектілері зерттеледі. Қазіргі цифрландыру жағдайында

электрондық және цифрлық дәлелдемелердің маңызы артып, олардың түпнұсқалылығын, тұтастығын және өзгертілмеуін қамтамасыз ету мәселесі өзекті сипатқа ие болуда. Осыған байланысты зерттеуде блокчейн технологиясының дәлелдемелердің қауіпсіз сақталуын қамтамасыз етудегі әлеуеті қарастырылады. Мақалада блокчейннің теориялық негіздері, оның ішінде децентрализация, хештеу, уақыт белгілеу (timestamping) және смарт-келісім механизмдері талданады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік заңнамасындағы электрондық дәлелдемелердің құқықтық мәртебесі зерттеліп, блокчейн технологиясын құқық қорғау және сот жүйесіне енгізудің құқықтық алғышарттары қарастырылады. Зерттеу барысында Эстония, Сингапур және АҚШ мемлекеттерінің тәжірибелері негізінде цифрлық дәлелдемелерді сақтау мен тексерудің халықаралық модельдері салыстырмалы түрде талданды. Сондай-ақ блокчейн технологиясын енгізу кезіндегі техникалық, құқықтық және этикалық тәуекелдер бағаланып, Қазақстан Республикасында blockchain-based дәлелдемелер жүйесін қалыптастыру бойынша ұсыныстар берілді. Зерттеу нәтижесінде блокчейн технологиясы қылмыстық іс жүргізудегі дәлелдемелердің сенімділігін арттыруға, олардың қозғалыс тізбегін бақылауға және сот төрелігінің ашықтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін перспективалы құрал екендігі анықталды.

Түйінді сөздер: блокчейн, қылмыстық іс жүргізу, цифрлық дәлелдемелер, электрондық дәлелдеме, chain of custody, хештеу, timestamping, киберқауіпсіздік, цифрландыру, сот төрелігі.

In the context of modern digitalization, the role of electronic evidence in criminal proceedings is steadily increasing. This, in turn, makes the issues of ensuring the authenticity, integrity, and immutability of such evidence particularly relevant. The preservation and protection of evidence constitute one of the key factors in ensuring the fairness of criminal justice. In this regard, blockchain technology is considered an innovative tool for ensuring the secure storage of evidence. Its decentralized structure, cryptographic data protection mechanisms, and immutable record system make it possible to preserve the integrity of the “chain of custody” of evidence. This article analyzes the legal and technical aspects of the application of blockchain technology in criminal proceedings. In addition, issues concerning the admissibility of electronic evidence in court, as well as mechanisms for its registration, storage, and verification, are examined. Furthermore, the article assesses the prospects and potential risks of implementing blockchain technology in the law enforcement practice of the Republic of Kazakhstan and provides recommendations based on international experience. As a result, blockchain technology is regarded as an important tool for enhancing the reliability of evidence in criminal proceedings and ensuring the transparency of justice. The purpose of the study is to analyze the potential of blockchain technology in the field of criminal procedure and to determine its role in ensuring the preservation and authenticity of evidence. To achieve this objective, the following tasks are set: a comprehensive

analysis of the essence of blockchain technology and its legal characteristics; demonstration of the possibilities of its application in the storage, registration, and verification of criminal evidence; comparative study of the experience of the Republic of Kazakhstan with foreign models (European countries, the United States, etc.); and identification of future development directions and prospects for the implementation of blockchain technology in the criminal justice system. The object of the study is the process of registration, storage, and circulation of evidence within the criminal procedure system. The subject of the study is the legal, organizational, and technical aspects of the application of blockchain technology in criminal proceedings and law enforcement activities [1, 2].`

Blockchain is an information technology that stores data in the form of a chain of blocks protected through cryptographic methods and organized in a decentralized manner. Each new block contains information about the previous block (a hash), thereby forming a continuous chain that makes the modification or deletion of data virtually impossible. The emergence of blockchain technology is closely associated with the appearance of the Bitcoin cryptocurrency in 2008 under the name of Satoshi Nakamoto. Initially, blockchain was used solely for recording financial transactions; however, over time, its scope expanded to such areas as law, logistics, public administration, and the judicial system. Decentralization is one of the fundamental principles of blockchain systems. In such systems, data are stored not on a single central server but distributed among numerous participants (nodes). This structure enhances data security and prevents information loss resulting from the failure or control of a single center. Hashing is the process of transforming data into a short and unique code using a mathematical algorithm. Each block contains the hash of the previous block, which ensures the integrity of the chain and enables immediate detection of any changes [3]. A smart contract is a digital agreement automatically executed within a blockchain environment. Once predetermined conditions are met, the contract performs actions automatically without human intervention. This technology increases the transparency and reliability of legal and financial transactions. Currently, blockchain technology has significant potential for application in the legal sphere. Its main areas of use include: Electronic government (e-government): digitalization of public services and обеспечение transparency and security of data; Notarial system: registration of documents, timestamping, and confirmation of document authenticity; Judicial system: secure storage of judicial acts, procedural documents, and evidence, as well as ensuring their immutability. Blockchain technology enhances reliability and transparency in legal processes, reduces corruption risks, and prevents the falsification of evidence. According to the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, evidence is any factual data obtained in accordance with the procedure established by law, on the basis of which the existence or absence of circumstances subject to proof in a criminal case, as well as other circumstances relevant for the proper resolution of the case, may be established. Such data serve as the primary legal and factual basis for decision-making at all stages of criminal proceedings. The content of evidence is closely connected not only with the information itself but also with the legality of the method

of obtaining it, the form of procedural formalization, and procedural consolidation. Therefore, the essence of evidence is manifested in the unity of its material (factual data) and procedural (procedure for obtaining and using it) aspects [4,5].

Under the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, the main types of evidence include: testimonies of suspects, accused persons, victims, and witnesses; expert conclusions and specialist explanations; material evidence; records of investigative and judicial actions; and other documents and information. Each type of evidence has its own legal regime. For example, witness testimony has a subjective character, whereas material evidence represents objective sources of factual data. Electronic documents and digital data currently occupy a special place within the system of evidence. In criminal proceedings, the authenticity and reliability of evidence constitute one of the fundamental guarantees of fair justice. The admissibility of evidence in court depends not only on its lawful acquisition but also on its preservation in an unchanged and integral state. In this regard, the following key requirements apply to evidence: First, the principle of legality — evidence must be obtained strictly in accordance with the law. Information acquired through torture, coercion, or other unlawful methods is considered inadmissible. Second, compliance with procedural formalities — investigative actions such as searches, seizures, inspections, and forensic examinations must be conducted in strict procedural form. Third, preservation of integrity and immutability — evidence must remain unchanged from the moment of collection until its presentation in court [7]. This requirement is closely connected with the principle of the "chain of custody." Fourth, control and recording of access — all information regarding who accessed the evidence, when, and for what purpose must be fully documented. This minimizes the risk of manipulation. Fifth, the principle of verifiability — any evidence must be capable of being verified and confirmed through other procedural means. Compliance with these requirements increases the reliability of evidence in criminal proceedings and ensures the fairness and validity of judicial decisions. In the context of digital transformation, electronic evidence is acquiring special importance in criminal proceedings. Electronic evidence refers to information stored in digital form and obtained through electronic devices. Such evidence includes emails, SMS messages, social media records, video surveillance recordings, server logs, database entries, and other digital data. The primary feature of electronic evidence is its intangible nature. It exists not as a physical object but as information encoded in digital form. This allows it to be easily copied, modified, or deleted, thereby complicating issues of protection and preservation. For this reason, when assessing electronic evidence, special importance is attached not only to its content but also to the processes of obtaining, storing, and transmitting it. To confirm the authenticity of evidence, digital signatures, hash functions, timestamping, and cryptographic methods are widely used. At present, blockchain technology is considered one of the most promising tools for addressing these challenges, as it can ensure the immutability and full traceability of data. In the field of criminal proceedings, ensuring the integrity and authenticity of evidence constitutes one of the most important procedural requirements. In this regard, blockchain technology

is regarded as a reliable digital mechanism for the registration and storage of evidence. The process of registering evidence in a blockchain system consists of several stages. First, electronic evidence (video recordings, photographs, documents, audio files, or other digital information) is entered into the system. Subsequently, a unique digital fingerprint of the evidence a hash value is generated using a special cryptographic algorithm. A hash function transforms the content of the evidence into a short and unique code. Even a minor modification of the file changes the hash value completely, allowing any alteration of the evidence to be immediately detected. After that, the system assigns a precise timestamp to the evidence. Timestamping makes it possible to determine exactly when the evidence was registered and to confirm that it has not been modified afterward. This is particularly important in criminal proceedings when establishing the chronological sequence of evidence. The registered data are then entered into a block within the blockchain chain. Since each block is cryptographically linked to the previous one, introducing subsequent modifications becomes technically extremely difficult or virtually impossible. As a result, the immutability and complete preservation of evidence are ensured. In recent years, the Republic of Kazakhstan has been implementing large-scale reforms aimed at the digitalization of public administration and the law enforcement system [8]. These processes are intended to improve the efficiency of criminal justice, ensure the transparency of public services, and establish modern mechanisms for the protection of citizens' rights. One of the key initiatives in this area is the eGov electronic government system. Kazakhstan's e-government platform has enabled the provision of public services in digital form, contributed to the automation of document circulation, and facilitated interaction between citizens and state authorities. Electronic digital signatures (EDS), electronic document management, and centralized data storage systems have formed the foundation of the country's digital legal infrastructure. Another significant digital project introduced in the field of law enforcement is the Smart Prosecution system. This project is aimed at automating the activities of prosecutorial authorities, monitoring the movement of criminal cases, and ensuring the legality of procedural decisions. Through this system, criminal case registration, compliance with procedural deadlines, and prosecutorial supervision are carried out electronically. In addition, Kazakhstan has widely implemented remote court proceedings. Particularly during the pandemic period, the practice of conducting court hearings through videoconferencing was actively used. This increased access to justice and reduced procedural time. These digital initiatives demonstrate that Kazakhstan's legal system is adapting to technological transformation. Nevertheless, issues related to ensuring the security, immutability, and authenticity of electronic evidence remain highly relevant. In this regard, the implementation of blockchain technology is viewed as a promising direction for strengthening the reliability of legal processes. The Republic of Kazakhstan has developed a number of regulatory legal acts governing the use of digital technologies. These include the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Criminal Procedure Code, the Laws "On Informatization," "On Electronic Documents and Electronic Digital Signatures," and "On Personal Data and Their

Protection.” The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan recognizes electronic documents and digital information as forms of evidence. In addition, the Code regulates the use of information systems in criminal proceedings, the preparation of documents in electronic form, and the conduct of remote investigative actions. The Law “On Electronic Documents and Electronic Digital Signatures” establishes the legal validity of electronic documents and defines the legal status of digital signatures. This creates a legal foundation for the circulation of electronic evidence. However, current legislation does not provide a specific legal definition of blockchain technology. For this reason, it is difficult to conclude that the existing legal framework is fully prepared for the direct implementation of blockchain technologies. This indicates the need for further improvement of legislation. The effective implementation of blockchain technology in criminal proceedings and the law enforcement system requires comprehensive legal and technical reforms

Second, it is important to improve procedural norms. The Criminal Procedure Code should include special provisions concerning the collection, registration, storage, and judicial evaluation of electronic evidence. Third, technical infrastructure must be modernized. Fourth, personnel training is of particular importance. Investigators, prosecutors, judges, and IT specialists should master the principles of blockchain technology, methods of digital evidence analysis, and the fundamentals of cybersecurity. Fifth, the development of international cooperation is essential. Kazakhstan should study foreign experience and establish a digital legal system that complies with international standards. Thus, the implementation of blockchain technology is not merely a technical innovation but also a complex institutional transformation requiring a reconsideration of the legal nature of criminal proceedings. At the same time, the introduction of blockchain technology into criminal proceedings creates not only significant advantages but also a number of technical, legal, and ethical challenges. The preliminary analysis and assessment of these issues constitute one of the key conditions for the effective and secure implementation of blockchain-based systems. One of the main challenges in implementing blockchain technology is the insufficient development of the necessary technical infrastructure. Law enforcement agencies and courts require high-performance servers, stable and secure network connections, cryptographic protection systems, and data storage centers. In addition, the uninterrupted functioning of blockchain networks directly depends on stable internet connectivity and cybersecurity. If the system is subjected to external cyberattacks or if part of the network nodes fail, the process of information exchange may be disrupted. For state-level information systems, such risks are also closely connected with issues of national security [8]. In the modern era of digitalization, the role of electronic and digital evidence in criminal proceedings has significantly increased. This, in turn, has made the issue of ensuring the authenticity, integrity, and immutability of evidence one of the important areas of legal science and law enforcement practice. Since traditional systems for storing and controlling evidence are unable to fully address new threats arising in the digital environment, the need for the introduction of innovative technologies has emerged. During the course of the research, the

potential of blockchain technology in the field of criminal proceedings was comprehensively examined. It was determined that the decentralized structure of blockchain, its cryptographic protection mechanisms, and its ability to ensure the immutability of data create favorable conditions for enhancing the security of electronic evidence. In particular, monitoring the chain of custody, as well as the use of timestamping and hashing technologies, were assessed as effective tools for ensuring the authenticity and reliability of evidence. Furthermore, the experience of countries such as Estonia, Singapore, and the United States demonstrated the practical significance of applying blockchain technology within law enforcement and judicial systems. These practices prove that blockchain technology can increase the transparency of the processes of storing and verifying digital evidence while strengthening the reliability of legal procedures. The implementation of digital initiatives in the Republic of Kazakhstan, such as eGov, Smart Prosecution, and remote court proceedings systems, indicates that the legal infrastructure is adapting to digital transformation. However, it was established that the full implementation of blockchain technology requires legislative, technical, and institutional reforms. In particular, there is a need to clarify the legal status of electronic evidence, introduce the concept of "blockchain-based evidence" into legislation, improve procedural norms, and establish specialized technical platforms. The results of the study demonstrated that blockchain technology is a promising tool for the protection, storage, and verification of evidence in criminal proceedings. At the same time, special attention should be paid to issues of cybersecurity, personal data protection, and legal regulation during the implementation of this technology. Thus, the gradual introduction of blockchain technology into the criminal justice system may contribute to increasing the transparency of justice, the reliability of evidence, and the efficiency of law enforcement agencies. In the future, the development of scientific research and pilot projects in this area will become one of the important mechanisms for improving the digital legal system of the Republic of Kazakhstan.

References

1. Republic of Kazakhstan. Constitution of the Republic of Kazakhstan. – Almaty: Yurist, 2024.
2. Republic of Kazakhstan. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. – Almaty: Norma-K, 2024.
3. Republic of Kazakhstan. Law on Electronic Documents and Electronic Digital Signature, dated January 7, 2003. – Electronic resource: Adilet Legal Information System.
4. Republic of Kazakhstan. Law on Personal Data and Their Protection, dated May 21, 2013. – Electronic resource: Adilet Legal Information System.
5. Bashir I. Mastering Blockchain: Distributed Ledger Technology, Decentralization, and Smart Contracts Explained. – Packt Publishing, 2020.

6. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). Blockchain Security Guidelines. – 2021. – Electronic resource.
7. National Institute of Standards and Technology (NIST). Blockchain Technology Overview. – 2022. – Electronic resource.
8. INTERPOL. Global Guidelines for Digital Forensics Laboratories. – 2019. – Electronic resource.

УДК 342.4:343

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІНІҢ ЗАМАНАУИ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Союнова Р., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Өтебалиева Қ.Е., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Конституциясына және Қылмыстық кодексіне 2025-2026 жылдары енгізілген негізгі өзгерістер талданады. 2026 жылдың ақпан айында жарияланған жаңа Конституция жобасында Президенттің қылмыстық жауапкершілігі, Парламент депутаттарының қол сұғылмаушылығы және Конституциялық Сот құру сияқты маңызды өзгерістер қарастырылған. Заманауи қоғамда технологиялық өрлеу мен әлеуметтік қатынастардың күрделенуі жаңа қылмыс түрлерінің пайда болуына әкелді. Цифрландыру үдерісінің тереңдеуі киберқылмыс, дропперство сияқты құқық бұзушылықтардың көбеюіне себеп болды. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық, адам саудасы, некеге мәжбүрлеу сияқты әлеуметтік маңызды мәселелерге мемлекеттік назар артты.

Конституциялық реформаның қылмыстық заңнамаға ықпалы, сталкинг ҚР ҚК 115-1-бап, дропперство ҚР ҚК 232-1-бап, некеге мәжбүрлеу ҚР ҚК 125-1-бап сияқты жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар, сондай-ақ есірткі қылмысына қатысты өзгерістер алынады. Есірткіні жасырын орналастырушылар үшін жазаның жұмсартылуы, ұйымдастырушылар үшін қатаңдатылуы, прекурсорлар мен күшті әсер ететін заттарға бақылау күшейтілуі қарастырылады. Сирек кездесетін өсімдіктер мен жануарлар түрлерін заңсыз айналымға енгізу ҚР ҚК 339-1-бап, әуе кемесін басқаруға кедергі келтіру ҚР ҚК 352-1-бап, қылмыстар да зерттеледі. Аталған өзгерістердің құқықтық табиғатын, қоғамдық қауіптілігін және құқық қорғау практикасына ықпалын талдау. Зерттеу нәтижелері заңнаманы одан әрі жетілдіруге, құқық қорғау органдарының тиімділігін арттыруға, сот тәжірибесін жүйелеуге, құқықтық сана деңгейін көтеруге, қылмыстық құқық нормаларын нақтылауға, заңнамалық босаңдықтарды жоюға, қылмыстық іс

жүргізуді жеделдетуге және халықаралық ынтымақтастықты нығайтуға бағытталған практикалық ұсыныстарды қамтиды.

Түйін сөздер; Конституциялық реформа, сталкинг, дропперство, некеге мәжбүрлеу, қылмыстық құқық бұзушылық, есірткі қылмысы

2026 жылдың ақпан айында Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы жобасы жарияланды. Бұл реформа мемлекеттік басқару жүйесін, құқықтық қорғау механизмдерін және азаматтардың құқықтарын кеңейтуге бағытталған. Конституциялық өзгерістер қылмыстық заңнамаға да тікелей ықпал етті, жаңа қылмыстық құқықтық нормалардың енгізілуін және барлық азаматтардың заң алдында теңдігін қамтамасыз етуін талап етеді.

Негізгі Конституциялық өзгерістерге келесідей нормалар жатады. Президенттің қылмыстық жауапкершілігі - Қазақстан Республикасы Конституциясының 48-бабы бойынша Президент мемлекетке опасыздық жасаған жағдайда қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Бұл норма бұрынғы президенттік иммунитетті жояды және мемлекет басшысының заң алдында жауапкершілігін күшейтеді. Парламент депутаттарының қол сұғылмаушылығы - 55-бап бойынша депутаттар тек қана ауыр қылмыстар үшін ғана қылмыстық жауапкершілікке тартылады, бұл олардың қылмыстық қудалаудан толық босатылуын жояды. Конституциялық Сот құру - конституциялық нормалардың қылмыстық кодекске сәйкестігін тексеру механизмін енгізеді, бұл қылмыстық заңнаманың конституциялық қағидаттарға сәйкестігін қамтамасыз етеді.

Конституциялық өзгерістердің қылмыстық заңнамаға ықпалы келесідей бағыттарда көрініс табады. Біріншіден, заң алдында барлық адамдардың теңдігі принципі күшейтіледі, мемлекеттік лауазымды тұлғалар үшін де қылмыстық жауапкершілік толық қалыпқа келтіріледі. Екіншіден, парламенттік басқару жүйесі нығайтылады, депутаттардың қылмыстық жауапкершілігі нақтыланады және олардың заңсыз іс-әрекеттеріне қарсы күрес күшейтіледі. Үшіншіден, конституциялық бақылау механизмдері жетілдіріледі, қылмыстық кодекстің конституциялық нормаларға сәйкестігі жүйелі тексеріледі.

Конституциялық реформа қылмыстық саясаттың гуманизациясына да ықпал етеді. Жазалардың альтернативті нысандары кеңейтіледі. Пробациялық бақылау жүйесі жетілдіріледі. Кәмелетке толмағандарға қатысты жұмсартылған тәртіп сақталады. Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары кеңейтіледі. Бірақ бірқатар қылмыс түрлері үшін яғни сталкинг, дропперство, терроризм үшін жазалар қатаңдатылды, қылмыстық саясаттың сараланған сипатын көрсетеді.

2025-2026 жылдары Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне енгізілген ең маңызды жаңалықтардың бірі - сталкинг яғни қуғындау қылмыстық құқық бұзушылығының енгізілуі болды. Бұл құқық бұзушылық Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 115-1-бабында бекітілген. Сталкинг - бұл бір немесе бірнеше адамның басқа адамды қуғындау, үнемі

бақылау, қоқан-лоқы жасау, мазалау арқылы оның өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін, қалыпты тіршілік етуіне кедергі келтіретін жүйелі іс-әрекеттер жиынтығы.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 115-1-бабы бойынша сталкинг құрамы мынадай белгілерді қамтиды. Объективтік жағы бойынша қуғындалушының өмірі мен денсаулығына қауіп төндіру, қалыпты тіршілік етуіне кедергі келтіру, жүйелі яғни екі немесе одан да көп рет іс-әрекеттер, қоқан-лоққы бақылау мазалау нысандарында көрініс табу. Субъективтік жағы бойынша тікелей қасақана яғни қуғындалушыны қорқыту немесе мазалау мақсаты, қылмыстық мақсаттың болуы. Қылмыс субъектісі ретінде 16 жасқа толған адам, қуғындалушымен таныс немесе таныс емес тұлға қарастырылады.

Сталкингтің міндетті белгілеріне жүйелілік жатады, бұл іс-әрекеттер үнемі немесе мезгіл-мезгіл қайталануы тиіс. Қорқыту мақсаты да міндетті белгі болып табылады, яғни қуғындалушыны қорқыту мазалау ниетінің болуы керек. Сондай-ақ қауіп төндіру белгісі бар, бұл өмірге немесе денсаулыққа нақты қауіп тудыруды білдіреді [1,2].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 115-1-бабы бойынша сталкинг үшін мынадай жазалар белгіленген. Негізгі жаза ретінде 180 сағаттан 240 сағатқа дейінгі мерзімде қоғамдық жұмыстар немесе 200 айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл қарастырылады.

Егер сталкинг қаруды немесе қару ретінде қолдануға болатын заттарды пайдалану арқылы жасалса, кәмелетке толмаған адамдар алдында жасалса, топпен немесе алдын ала сөз байласу арқылы жасалса, онда 500 айлық есептік көрсеткіш айыппұл немесе 2 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу, не 2 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазалары қолданылады. Сталкинг қылмыскердің қызметтік лауазымын немесе қоғамдық міндеттерін пайдалану арқылы жасалса, не қайталап жасалса, онда 3 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу, не 3 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру қарастырылады. Сталкинг аса қатыгездікпен жасалса, көп балалы отбасы мүшелеріне, жүкті әйелге немесе кәмелетке толмағанға қарсы жасалса, онда 5 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу, не 5 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазалары белгіленген. Бұл жазалардың қатаңдатылуы сталкингтің қоғамдық қауіптілігін ескере отырып жасалған.

Дропперство - бұл есірткі заттарын, психотроптық заттарды немесе олардың аналогтарын сату мақсатында жасырын орналастыру, сақтау және тасымалдау үшін пайдаланылатын адамдар яғни дропперлер арқылы есірткі бизнесінің жаңа технологиясы. Бұл құқық бұзушылық Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 232-1-бабында бекітілген. Дроппер - бұл есірткі сатушылар мен сатып алушылар арасында делдалдық жасайтын, есірткіні белгіленген жерге орналастырып, кейін сатып алушыға орналасқан жерін хабарлайтын тұлға. Дропперлер көбінесе есірткі бизнесінің төменгі

звеносында жұмыс істейді және өздерінің іс-әрекеттерінің қылмыстық сипатын толық түсінбейді [3].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 232-1-бабы бойынша дропперство құрамы объективтік жағы бойынша есірткі заттарын, психотроптық заттарды немесе олардың аналогтарын сату мақсатында, жасырын орналастыру яғни дроп, сатып алушыға орналасқан жерін хабарлауды қамтиды. Субъективтік жағы бойынша тікелей қасақана яғни есірткіні сату мақсаты, есірткі сипатының болуы туралы хабардарлық қарастырылады. Қылмыс субъектісі ретінде 16 жасқа толған адам, есірткі бизнесінің қатысушысы ретінде әрекет ететін тұлға танылады.

Дропперство киберқылмыспен тығыз байланысты. Телеграм және басқа мессенджерлер дропперлер мен сатып алушылар арасындағы байланыс арнасы болып табылады. Криптовалюта төлемдерді жасау үшін қолданылады, бұл транзакцияларды бақылауды қиындатады. Геолокация есірткіні орналастыру орнын дәл көрсетуге мүмкіндік береді. Жасырын чаттар есірткі сатушыларының қауымдастықтарын құрайды. Дропперлердің жұмыс схемасы келесідей. Алдымен есірткі сатушы яғни барон дропперге есірткіні береді. Дроппер есірткіні қалада немесе қала сыртында жасырын жерге орналастырады. Дроппер сатып алушыға геолокацияны және есірткіні табу нұсқаулығын жібереді. Сатып алушы есірткіні өз бетінше тауып алады. Дроппер сатушыдан комиссия алады. Бұл схема есірткі сатушыларды тікелей байланыстан босатады және құқық қорғау органдарының жұмысын қиындатады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 232-1-бабы бойынша дропперство үшін мынадай жазалар белгіленген. Негізгі құрам бойынша 3 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу, не 3 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру қарастырылады. Дропперство ұйымдасқан топ арқылы жасалса, құқық қорғау немесе мемлекеттік органдардың қызметкерлері тарапынан жасалса, көп мөлшерде есірткімен жасалса, онда 7 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу, не 7 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру, сондай-ақ мүлікті тәркілеу қолданылады. Егер ропперство аса ірі мөлшерде есірткімен жасалса, қылмыстық топ арқылы жасалса, кәмелетке толмағанды тарту арқылы жасалса, онда 10 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу, не 10 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру, мүлікті тәркілеу жазалары белгіленген. Дропперлерге қатысты жазалардың қатаңдатылуы есірткі бизнесінің бұл жаңа формасына қарсы күресті күшейтуге бағытталған.

Некеге мәжбүрлеу - бұл адамды некеге отыруға мәжбүрлеу, қорқыту, басқа адамның еркін білдіруіне кедергі жасау арқылы некеге отыруға мәжбүрлеу. Бұл құқық бұзушылық Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 125-1-бабында бекітілген. Некеге мәжбүрлеудің негізгі формаларына қорқыту яғни денсаулыққа мүлкке туыстарға қауіп төндіру, адамды ұстап тұру оның еркіндігін шектеу, психологиялық қысым, кәмелетке толмағанды некеге отыруға мәжбүрлеу жатады [4].

Некеге мәжбүрлеуді қылмыстық құқық бұзушылық ретінде тану қажеттілігі келесідей мақсаттармен анықталады. Біріншіден, әйелдердің құқықтарын қорғау. Екіншіден, кәмелетке толмағандарды некеге отырудан қорғау. Үшіншіден, қалыңмал және мәжбүрлі некені заңсыздандыру. Конституциялық реформаның адам құқықтарын қорғауға бағытталуы некеге мәжбүрлеуді қылмыстық құқық бұзушылық ретінде тануды талап етті.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 125-1-бабы бойынша некеге мәжбүрлеу құрамы объективтік жағы бойынша некеге отыруға мәжбүрлеуді, қорқытуды, бас еркіндігін шектеуді, неке қиып беру рәсімін жасауды қамтиды. Субъективтік жағы бойынша тікелей қасақана яғни некеге отыру мақсаты, қорқыту немесе мәжбүрлеу ниеті қарастырылады. Қылмыс субъектісі ретінде 16 жасқа толған адам, некеге мәжбүрлеуші яғни ата-ана туыстар немесе үшінші тұлғалар танылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 125-1-бабы бойынша некеге мәжбүрлеу үшін мынадай жазалар белгіленген. Негізгі құрам бойынша 200 айлық есептік көрсеткіш айыппұл, не 180 сағаттан 240 сағатқа дейінгі мерзімде қоғамдық жұмыстар, не 2 жылға дейінгі мерзімге түзеу жұмыстары қарастырылады. Егер некеге мәжбүрлеу көп рет жасалса, кәмелетке толмағанды мәжбүрлеу арқылы жасалса, топпен немесе алдын ала сөз байласу арқылы жасалса, онда 5 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу, не 5 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру қолданылады. Некеге мәжбүрлеу аса қатыгездікпен жасалса, қызметтік лауазымды немесе қоғамдық міндеттерді пайдалану арқылы жасалса, көп балалы отбасы мүшесіне қарсы жасалса, онда 7 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу, не 7 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазалары белгіленген. Некеге мәжбүрлеуді қылмыстық құқық бұзушылық ретінде тану Қазақстанның әйелдер құқығын қорғау және гендерлік теңдікті қамтамасыз ету саласындағы халықаралық міндеттемелерін орындауға бағытталған.

2025-2026 жылдары Қазақстанның Қылмыстық кодексіне сирек кездесетін өсімдіктер мен жануарлар түрлерін заңсыз айналымға енгізуге қатысты жаңа бап енгізілді. Бұл өзгеріс халықаралық экологиялық қылмысқа қарсы күресті күшейтуге бағытталған. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 339-1-бабы бойынша сирек кездесетін өсімдіктер мен жануарлар түрлерін заңсыз аулау жинау сату, халықаралық конвенцияларға сәйкес қорғалатын түрлерді тасымалдау, экологиялық қылмыстық топтардың қызметі қылмыстық құқық бұзушылық болып танылады. Жазалар ретінде 5 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу, не 5 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру, мүлікті тәркілеу белгіленген.

Әуе кемесін басқаруға кедергі келтіру жаңа қылмыстық құқық бұзушылық ретінде енгізілді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 352-1-бабы бойынша дрондарды заңсыз пайдалану арқылы әуе кемесіне кедергі жасау, әуе кемесінің радиобайланысына кедергі келтіру, әуежай маңындағы қауіпсіздік аймағын бұзу қылмыстық құқық бұзушылық болып табылады. Жазалар ретінде 3 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу,

не 3 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру қарастырылады. Бұл баптың енгізілу себебі - дрондар технологиясының кеңінен таралуы және оларды қылмыстық мақсатта пайдалану қаупінің артуы [5].

2025-2026 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясына және Қылмыстық кодексіне енгізілген өзгерістер заманауи қоғамдық қатынастардың күрделенуіне жауап ретінде және халықаралық стандарттарға сәйкестікті қамтамасыз ету мақсатында жасалды. 2026 жылғы Конституциялық реформа Президенттің қылмыстық жауапкершілігін, Парламент депутаттарының қол сұғылмаушылығын нақтылап, Конституциялық Сот құру арқылы конституциялық бақылау механизмдерін күшейтті. Бұл өзгерістер қылмыстық заңнаманың демократияландуына және барлық азаматтардың заң алдында теңдігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Сталкинг, дропперство және некеге мәжбүрлеу сияқты жаңа қылмыстардың енгізілуі қоғамның қорғалуы деңгейін арттырады. Конституциялық реформаның адам құқықтарын қорғауға бағытталуы осы жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтарды танудың маңыздылығын күшейтті. Есірткі қылмысына қатысты өзгерістер дропперлерді куәгер ретінде тарту арқылы есірткі бизнесінің ішкі құрылымын бұзуға, ал ұйымдастырушыларды қатаң жазалау арқылы бұл қылмыстық іс-әрекеттеріне кедергі жасауға бағытталған [6].

Негізгі қорытындыларға келесідей тұжырымдар жатады. Біріншіден, Конституциялық реформа арқылы заң алдында барлық адамдардың теңдігі принципі күшейтілді, мемлекеттік лауазымды тұлғалар үшін де қылмыстық жауапкершілік толық қалыпқа келтірілді. Екіншіден, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы күшейтілді, бұл сталкинг және некеге мәжбүрлеу баптары арқылы іске асырылады. Үшіншіден, есірткі қылмысына қарсы күрес жаңа технологияларды ескере отырып жетілдірілді, дропперство бабы және есірткі психотроптық заттарды, бақылау арқылы нығайтылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 2026 жылғы 15 наурызда республикалық референдумда қабылданған.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: 2025 жылғы № 150-VIII Заңымен өзгертілген нұсқа.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі: 2025 жылғы өзгерістермен.
4. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы: Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 6 қарашадағы № 150-VIII Заңы.
5. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы. – Ресми интернет-ресурс.
6. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты. – Ресми интернет-ресурс.

УДК 342.4:340.5(574+575.1)

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНСТИТУЦИОННЫХ РЕФОРМ КАЗАХСТАНА И УЗБЕКИСТАНА: ТЕНДЕНЦИИ И РАЗЛИЧИЯ

Кутыбаева Е.Д., КГУ им. Бердаха, Нукус, Узбекистан
Бердимуратова Г.М., КГУ им. Бердаха, Нукус, Узбекистан

Аңдатпа: Мақалада Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасының қазіргі құқықтық дамуы контекстінде конституциялық реформалардың мәні мен маңызы талданады. Реформалардың негізгі кезеңдері мен мазмұны, соның ішінде билік тармақтары арасындағы өкілеттіктерді қайта бөлу, парламенттердің рөлін күшейту, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетіктерін кеңейту, сондай-ақ мемлекеттік басқаруды жаңғыртуға бағытталған институционалдық өзгерістер қарастырылады. 2022-2026 жылдары Қазақстан Конституциясын және 2023 жылы Өзбекстан Конституциясын жаңартуға ерекше назар аударылады. Реформалардың мақсаттары ұқсас болғанымен, оларды жүзеге асыру жолдары мен Қазақстандағы және Өзбекстандағы институционалдық өзгерістердің тереңдігі айтарлықтай ерекшеленеді деген қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: конституциялық реформа, қазақстан, өзбекстан, салыстырмалы талдау, саяси жүйе, құқықтық мемлекет, биліктің бөлінуі, парламент, адам құқықтары, институционалдық өзгерістер, Орталық Азия

Введение. Конституционные реформы в странах Центральной Азии в последние годы стали ключевым инструментом трансформации политических систем. Особенно показательными являются реформы в Казахстане (2022–2026 гг.) и Узбекистане (2023 г.), отражающие как общие региональные тенденции, так и различия в моделях государственного развития.

Конституционная реформа в Республике Узбекистан, завершившаяся принятием новой редакции Основного закона в 2023 году [1], имела комплексный характер и охватила широкий спектр общественноправовых отношений. Реформа была направлена на модернизацию конституционного регулирования с учётом современных требований государственного управления, социальной политики и защиты прав и свобод граждан.

Основными направлениями реформы стали закрепление статуса Узбекистана как суверенного, демократического, правового, социального и светского государства, расширение перечня конституционных прав и свобод граждан, усиление социальных гарантий.

Стержневой идеей новой редакции Конституции Узбекистана является обеспечение прав, свобод и законных интересов личности, ее чести и достоинства, изменение ранее действовавшей парадигмы «государство - общество - личность» на новую «человек - общество - государство» [2].

Методы. Методологическую основу данного исследования составляет комплекс общенаучных и специальных юридических методов, позволивших провести многоаспектный анализ процессов конституционного реформирования:

- Сравнительно-правовой метод — является центральным в работе; он использован для выявления общих тенденций и принципиальных различий в конституционном развитии Казахстана и Узбекистана. С его помощью сопоставляются модели организации законодательной власти (однопалатный Курултай в Казахстане и двухпалатный парламент в Узбекистане).

- Метод системно-структурного анализа — применен для изучения трансформации политических систем и перераспределения полномочий между ветвями власти. Метод позволил рассмотреть конституционные изменения как целостный процесс модернизации государственного управления.

- Формально-юридический метод — использован при анализе текстов новых редакций конституций, законодательных актов и официальных документов, таких как Послание Президента Казахстана и Национальная база данных законодательства Узбекистана.

- Историко-правовой метод — позволил проследить этапы конституционного развития, включая референдумы 2022 и 2026 годов в Казахстане и конституционную реформу 2023 года в Узбекистане, в контексте исторических предпосылок каждой страны.

- Метод правового моделирования и прогнозирования — на основе анализа текущих изменений сделаны выводы о векторе дальнейшего развития институтов гражданского общества и принципа верховенства права в Центральноазиатском регионе.

Результаты. Нормы Конституции Узбекистана, касающиеся реализации этих принципов, увеличились в 3,5 раза. Конституция закрепила весь каталог прав и свобод человека, содержащихся во Всеобщей декларации прав человека и других основополагающих международных документах в области прав человека, установила приоритет прав и свобод человека над государственными интересами. Внесены нормы об экологических и информационных правах человека, правах на свободу и неприкосновенность частной жизни, на тайну переписки, конституционно закреплены права и обязанности институтов гражданского общества.

Важнейшим элементом реформы стало обновление конституционного текста, в рамках которого была пересмотрена значительная часть норм, регулирующих основы государственного и общественного строя. Переработка текстуальных и институциональных положений, касающихся усиления парламентского контроля за деятельностью контрольных, правоохранительных органов, расширения полномочий и функций, ответственности правительства, реформирования местных органов власти, создала правовую основу для дальнейшего развития конституционного государства, закрепила приоритет верховенства права и обеспечила

соответствие внутреннего законодательства современным социальнополитическим реалиям, формируя правовую базу для усиления легитимности и эффективности государственных институтов.

В Казахстане конституционные реформы последних лет происходят на фоне перехода к новому государственному проекту - концепции Новый Казахстан [3]. Президент Казахстана инициировал масштабные изменения в Основной закон, направленные на модернизацию политической системы, перераспределение властных полномочий и формирование нового баланса между институтами власти. Конституционные реформы в Казахстане включали два ключевых этапа. Первый этап реализован в 2022 году посредством референдума, в ходе которого были внесены изменения в 33 статьи Основного закона. Эти изменения были направлены на снижение концентрации власти в руках президента, усиление роли парламента и восстановление деятельности Конституционного суда. Второй этап реализован в 2026 году, когда был проведён референдум по новой редакции Конституции. Согласно официальным данным, проект был одобрен более чем 80 % голосов, при этом около 84 % текста предыдущей редакции Основного закона было сохранено, однако были введены значительные институциональные изменения, направленные на дальнейшее перераспределение полномочий между ветвями власти и модернизацию государственного устройства.

В контексте конституционных реформ Казахстана наблюдается значительная структурная перестройка власти. Одним из ключевых изменений стал переход от двухпалатного парламента к однопалатному законодательному органу – Курултаю [4].

Переход к однопалатной модели является элементом комплексной конституционной модернизации: подобная перестройка направлена не только на оптимизацию законодательной деятельности, но и на перестройку баланса властных полномочий, реформирование партийной системы и усиление прозрачности политической ответственности перед обществом [5]. Таким образом, переход от двухпалатного парламента к однопалатному Курултаю рассматривается в научных источниках как ключевой компонент нынешней конституционной реформы Казахстана, нацеленный на переосмысление роли представительной власти и повышение эффективности парламентского процесса.

Принципиально важным является закрепление в Конституции запрета повторного избрания одного и того же лица на пост Президента, что усиливает принцип сменяемости высшей государственной власти, минимизирует риски чрезмерной персонализации политической системы.

Кроме того, введение института Вице-Президента, назначаемого Президентом с согласия Курултая, направлено на укрепление системы высшей государственной власти, способствует балансу полномочий между Президентом и парламентом.

Обсуждение. Сравнительный анализ позволяет выделить ряд общих тенденций, характерных для обеих стран.

Во-первых, наблюдается стремление к модернизации конституционных систем, обусловленное необходимостью повышения эффективности государственного управления;

Во-вторых, важным инструментом легитимации реформ выступают референдумы, что придаёт изменениям формально-демократический характер;

В-третьих, в обеих странах декларируется приоритет прав и свобод человека, что отражает влияние международных правовых стандартов;

В-четвёртых, сохраняется структурная устойчивость президентской модели. Наряду с общими чертами, реформы в Казахстане и Узбекистане имеют принципиальные различия. Прежде всего, различается направленность реформ. В Казахстане акцент сделан на перераспределении власти и развитии представительных институтов. В Узбекистане реформы имели иную направленность: структурные изменения в парламентской системе и исполнительной вертикали были менее радикальными. Основное внимание уделялось совершенствованию правового регулирования, расширению гарантий прав человека и усилению механизмов конституционного контроля. Парламентская система и институциональная структура исполнительной власти сохраняли свою двухпалатную модель, а новые должности и механизмы назначения вводились преимущественно для повышения эффективности управления и правоприменения.

Конституционные реформы в Казахстане и Узбекистане за последние годы отражают глубокие процессы политической трансформации, стремление к модернизации государственных институтов и ответ на вызовы XXI века. Несмотря на общее направление реформ - укрепление верховенства права, расширение гражданских прав и улучшение системы государственного управления - в основе этих изменений лежат разные исторические, политические и социальноэкономические предпосылки, что определяет как общие тенденции, так и существенные различия между двумя странами.

Заключение. В конечном итоге, обе страны продолжают трансформационные процессы, в которых конституционные реформы выступают не только как юридические изменения, но и как важный фактор устойчивого развития, укрепления социальной стабильности и формирования доверия между государством и обществом.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Узбекистан (новая редакция) // Национальная база данных законодательства. – 2023. – № 03/23/837/0241. – Электронный ресурс. – Дата обращения: 19.06.2026.
2. Саидов А. Конституционная самобытность и дух Конституции Нового Узбекистана. – Электронный ресурс. – Дата обращения: 19.06.2026.

3. Токаев К.-Ж. Новый Казахстан: путь обновления и модернизации: Послание Главы государства народу Казахстана // ИПС «Әділет». – Электронный ресурс. – Дата обращения: 19.06.2026.
4. Однопалатный парламент как элемент конституционной реформы Казахстана: сравнительный опыт и институциональная логика модернизации // Central Asian Policy Review (CAPOW). – Электронный ресурс. – Дата обращения: 19.06.2026.
5. Проект новой Конституции Республики Казахстан: сравнительный анализ. – Алматы, 2026. – С. 69.

УДК 342.5:342.51

Separation of Powers and the Executive Branch: Functions and Modern Development Perspectives

Gulimov A., KSU, Nukus, Uzbekistan
Burkhanova Sh.J., KSU, Nukus, Uzbekistan

Abstract. This article analyzes the role of executive power in modern governance, focusing on its functions and development trends. Based on the principle of separation of powers, the study examines the executive branch as a key mechanism for implementing state policy and managing public administration. The research highlights major functions of executive authority and emphasizes current reforms, including digitalization, transparency, and anti-corruption measures. It concludes that improving the efficiency and openness of executive power is essential for ensuring effective governance and public trust.

Keywords; executive power, separation of powers, public administration, governance, state policy, transparency, digital governance, anti-corruption, public services, democratic state.

Introduction. The effective organization of state power is a key issue in building a modern democratic and rule-of-law state. One of the fundamental principles of governance is the separation of powers, which ensures political stability, protects human rights, and balances the activities of state institutions.[1]

Within this framework, the executive branch plays a crucial role as the body responsible for implementing state policy and managing public affairs. It serves as the primary mechanism through which laws and political decisions are translated into practical actions, ensuring the functioning of the state in various сферas such as the economy, social welfare, security, and public services. The executive branch not only enforces legislation but also actively participates in policy formulation, administrative regulation, and the coordination of state institutions.

The concept of separation of powers, initially developed by John Locke and

later expanded by Charles de Montesquieu, divides state authority into legislative, executive, and judicial branches.[2] This division is designed to prevent the concentration of power in a single institution and to establish a system of checks and balances among the branches of government. Each branch operates independently within its компетence, while simultaneously interacting with the others to ensure stability and accountability in governance.

In this system, the executive branch occupies a dynamic position, as it is directly involved in the day-to-day administration of the state. It responds to social and economic changes, implements public policies, and ensures compliance with legal norms. Moreover, the effectiveness of the executive branch largely determines the overall performance of public administration, as well as the level of trust citizens place in state institutions. Therefore, strengthening the institutional capacity, transparency, and efficiency of executive power remains a central task in modern democratic governance.

The purpose of this study is to analyze the functions, structure, and modern development trends of executive power in contemporary governance systems.

Methods. This study is based on a qualitative analysis of legal doctrines, academic literature, and constitutional principles related to the separation of powers and executive authority. A systematic and comparative approach was used to examine the structure and functions of executive bodies.[3]

In addition, the research applies an interdisciplinary methodology that integrates perspectives from constitutional law, political science, and public administration.

This approach allows for a more comprehensive understanding of the executive branch as both a legal institution and a practical governance mechanism. The study also employs a doctrinal analysis of key theoretical concepts, focusing on the evolution of the separation of powers and its implementation in modern state systems. Furthermore, comparative analysis was conducted to identify similarities and differences in the organization and functioning of executive power across various governance models. Particular attention was given to the interaction between central and regional executive authorities, as well as the role of government institutions in policy implementation.

The research also utilizes a descriptive-analytical method to evaluate current reforms and development trends in executive governance, including digitalization, transparency, and anti-corruption measures. These methods help to assess not only the formal structure of executive power but also its practical effectiveness in addressing contemporary socio-economic challenges.

Overall, the combination of these methodological approaches ensures a comprehensive and balanced analysis of executive authority in the context of modern democratic governance.

The research also relies on theoretical frameworks developed by classical political thinkers and modern legal scholars, as well as examples from practical governance, including regional administration models.

Results. The analysis shows that the executive branch is an independent and essential component of state power, primarily responsible for implementing laws and conducting public administration.[4]

The executive branch performs a wide range of essential functions aimed at ensuring the effective operation of the state. It is responsible for organizing and maintaining the efficient functioning of public administration, as well as implementing economic policies and ensuring financial stability. At the same time, it plays a significant role in improving social welfare by developing and managing key sectors such as education, healthcare, and social protection systems. In addition, the executive authority ensures legality, maintains public order, and guarantees the security of citizens. Another important aspect of its activity is the coordination of various state institutions, which allows for coherent and consistent governance across different levels and sectors.[5] The executive system operates through a hierarchical structure, where higher authorities supervise lower bodies. The government serves as the central institution, managing ministries, implementing policies, and overseeing the state budget.[6]

Additionally, regional executive bodies play a significant role in implementing national policies at the local level and ensuring balanced territorial development.

Discussion. The findings highlight that the effectiveness of executive power directly influences the overall performance of state governance. Modern trends in the development of executive authority focus on increasing efficiency, transparency, and public trust.

Key development directions of executive power focus on enhancing the overall efficiency and responsiveness of public administration. In particular, the introduction of digital governance systems plays a significant role in streamlining administrative processes and improving decision-making speed. At the same time, increasing transparency and openness is essential for strengthening public trust and ensuring accountability in government activities. Another important priority is the reinforcement of anti-corruption measures, which contributes to more fair and stable governance. Furthermore, improving communication between the government and citizens allows for better understanding of public needs and more inclusive policy implementation. Finally, increasing the quality and accessibility of public services remains a central objective, aimed at ensuring that state services effectively meet the expectations and demands of the population.

These reforms contribute to a more responsive and accountable governance system. However, challenges remain in ensuring full transparency, reducing bureaucratic inefficiencies, and maintaining a balance between central and regional authorities.[7]

Conclusion. The executive branch is a vital element of state governance, playing a decisive role in ensuring stability and development. Based on the principle of separation of powers, it guarantees effective administration, rule of law, and social progress.

Further improvement of executive power, particularly through innovation,

transparency, and institutional reforms, remains a priority for modern democratic states.

References

1. Odilqoriyev X.T. Constitution and Civil Society. – Tashkent, 2002. – P. 70.
2. Montesquieu C.L. Selected Works: In 2 Volumes. – Moscow: Gospolitizdat, 1955. – Pp. 290–291.
3. Vohidov Z.T. Practical Implementation of the Principle of Separation of Powers in the Republic of Uzbekistan. – Tashkent, 2000. – P. 19.
4. Yeliseyev B.P. System of State Authorities in the Russian Federation. – Moscow, 1988. – P. 31.
5. Kutibayeva Ye.D. Executive Authorities of the Republic of Karakalpakstan. – Tashkent, 1999. – Pp. 238–248.
6. Rakhmanov A.E. Constitutional and Legal Status of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent, 2008. – P. 27.
7. Modern Public Administration Reforms and Governance Efficiency Studies: Analytical Generalization.

УДК 349.6:341.24

ENHANCING LEGAL FRAMEWORKS FOR THE CONSERVATION OF TRANSBOUNDARY MIGRATORY WILDLIFE: PERSPECTIVES FROM THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.

Gulimov A.B., KSU, Nukus, Uzbekistan
Jumanov A.O., KSU, Nukus, Uzbekistan
Berdimuratova G.M., KSU, Nukus, Uzbekistan
Omirzakov R.A., KSU, Nukus, Uzbekistan

Аңдатпа. Мақала Өзбекстан мен Қазақстан мысалында трансшекаралық қоныс аударатын жануарлар түрлерін қорғаудың құқықтық тетіктерін жетілдіруге арналған. Автор Арал-Үстірт аймағындағы шекаралық қоршаулар мен желілік инфрақұрылымнан туындаған ақбөкен мен қарақұйрық мекендейтін жерлердің фрагментациялану мәселесін талдайды. Жұмыста көші-қон процестерінің динамикасын ескермейтін, аумақтарды статикалық қорғауға бағытталған ұлттық заңнамалардағы құқықтық вакуум анықталған. Экожүйелік тәсіл негізінде нақты бастамалар ұсынылады: «трансшекаралық экологиялық дәліздерді» заңнамалық бекіту, Үстірт үстіртінде бірыңғай мемлекетаралық биосфералық резерват құру және браконьерлік үшін деликтілік жауапкершілікті үйлестіру. Бұл шараларды іске асыру Орталық Азияның биологиялық әртүрлілігін сақтау үшін тиімді құқықтық негіз қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: трансшекаралық қоныс аударатын түрлер, экологиялық құқық, Үстірт үстірті, экологиялық дәліздер, ақбөкен, экожүйелік тәсіл, халықаралық ынтымақтастық.

Itroduction. Ensuring the effective legal protection of rare and endangered fauna species is a strategic priority of modern international and national environmental law. As R.Yu. Kolobov rightly notes, migratory species of wild animals require special protection, as they inevitably cross the jurisdictions of various sovereign states during their natural migration process [1, p. 52]. A fundamental ecological and legal problem arises: the biological imperative of transboundary population mobility objectively enters into a sharp conflict with the principle of territorial supremacy of national jurisdictions. For the Republic of Uzbekistan and the Republic of Kazakhstan, this conflict is of critical importance in the context of preserving the vulnerable ecosystems of the Aral-Ustyurt macro-region—the zone of vital migration corridors for saigas (Siga tatarica) and gazelles (Gazella subgutturosa). Based on empirical data, T.Yu. Karimova, A.A. Lushchekina, and V.M. Neronov state that the state of the transboundary Ustyurt saiga population is at an extremely low level. This is due not only to poaching but also to the large-scale fragmentation of habitats by linear infrastructure [2, p. 61]. The problem is significantly exacerbated by the negative impact of continuous border barriers. M.V. Pestov and co-authors in their works prove that the appearance of wire fences on the borders of Kazakhstan with Uzbekistan and Turkmenistan paralyzes the traditional seasonal migrations of ungulates in the Aral-Caspian watershed. These engineering structures deprive animals of access to food sources and water, as well as causing them to die en masse while attempting to overcome obstacles. M.A. Gritsyna shares a similar position, noting that in the Kyzylkum Desert, border barriers pose a serious threat, cutting off populations from critical seasonal habitats [3].

Thus, the artificial fragmentation of habitats proves that the preservation of Central Asia's unique gene pool is objectively impossible without deep interstate coordination and the regulatory consolidation of transboundary environmental corridor mechanisms at the junction of adjacent jurisdictions.

Methods. The methodological foundation of this research is based on a combination of general scientific and specialized legal methods aimed at analyzing the protection of migratory species. To achievethe research objectives, the following approaches were employed:

- Comparative Legal Analysis: This method was used to examine the national legislations of the Republic of Uzbekistan and the Republic of Kazakhstan regarding protected natural areas and wildlife management. It allowed for the identification of a “legal vacuum” where national laws focus on static territories rather than the dynamic movement of migratory populations.

- Ecosystem Approach: This serves as the primary conceptual framework for the study. It emphasizes the necessity of maintaining the integrity of ecological systems and the continuity of migration corridors, regardless of state borders.

- Empirical Data Synthesis: The study incorporates and interprets data from environmental scientists regarding the “barrier effect” of linear infrastructure, such as the Shalkar-Beineu railway and border fences. These data points were used to justify the legal requirement for engineering structures like ecoducts.

- Legal Modeling and Prognosis: Based on the identified gaps, the study models new legal categories, such as "transboundary ecological corridors," and proposes a bilateral protocol for the unification of tort liability and damage assessment for poaching.

- Documentary Analysis: The research involved a thorough review of international treaties, including the Bonn Convention (CMS) and CITES, as well as bilateral agreements between Uzbekistan and Kazakhstan, such as the 2025 “Roadmap” for the Ustyurt plateau.

Results. Meanwhile, in practice, the formation of such mechanisms is associated with serious legal barriers. Despite the participation of the Republic of Uzbekistan and the Republic of Kazakhstan in fundamental international conventions (Bonn, 1979; CITES, 1973), their implementation into national legislation remains fragmentary [4, p. 90]. As R.Yu. Kolobov rightly notes, migratory species require special protection due to the inevitable intersection of sovereign jurisdictions.

Comparative-legal analysis reveals a significant legal vacuum: the paradigm of national laws is aimed at protecting a static territory, leaving the process of spatial movement of populations outside the environmental-legal field.

In practice, this means that the animal, which is under absolute protection within the borders of Uzbekistan's “Saigachy” comprehensive landscape sanctuary [5, p. 10], faces the lack of mirror protection status and a corresponding buffer zone on the territory of Kazakhstan upon entering the Ustyurt Plateau [3]. The situation is critically exacerbated by artificial linear structures. According to M.V. Pestov and co-authors, continuous border barriers destroy the traditional migration routesof saigas and gazelles, becoming an insurmountable physical barrier. Furthermore, the commissioning of the Shalkar-Beineu railway cut off the Ustyurt population of saigas from access to southern forage lands in Uzbekistan. Expert K. Olson emphasizes the urgent need for urgent measures to mitigate this barrier effect [3].

The absence of synchronized protective zones and specialized crossings (ecoducts) on both sides of the border neutralizes the isolated efforts of states. In this context, the thesis of the classic of environmental law, O.S. Kolbasov, is fundamental: environmental requirements must be balanced regarding natural objects that form a single whole regardless of state borders. It is evident that fragmentary territorial protection is absolutely inapplicable to wildlife objects that are in a state of constant spatial dynamics.

Dsicussion. To overcome the identified legal vacuum, a conceptual transition from fragmentary protection of static territories to comprehensive environmental and legal support for spatial migration processes is necessary. As I.O. Krasnova rightly notes, the foundation of modern environmental law should be an ecosystem

approach aimed at preserving the integrity of ecosystems and increasing biodiversity resistance to anthropogenic threats [6, p. 235]. In this regard, it is proposed to implement the following interconnected initiatives:

First, the institutionalization of "transboundary environmental corridors". In fulfillment of obligations under the Bonn Convention (CMS), the need has arisen to establish the legal category of "extraterritorial (transboundary) environmental corridor" in the Law of the Republic of Uzbekistan "On Protected Natural Areas". Relying on the data of M.V. Pestov and K. Olson regarding the destructive barrier effect of border barriers and railways (particularly the Shalkar-Beyneu highway) [7], the main condition for the regime of such corridors should be an imperative prohibition on the construction of blind infrastructure facilities without the mandatory arrangement of engineering crossings (ecoducts).

Second, the creation of an Interstate Protected Natural Area. Based on Article 46 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Protected Areas" [8], which permits the formation of interstate reserves, it is proposed to conclude an Agreement on the formation of a unified transboundary biosphere reserve on the Ustyurt Plateau. This will allow for the replacement of isolated management by joint coordination commissions. This initiative is particularly relevant in light of the interstate "Roadmap for Action within the framework of the Memorandum of Cooperation in the Field of Wildlife Conservation of the Ustyurt Plateau (2025–2030)" signed in March 2025 [9].

Thirdly, the unification of interstate institutions of tort liability. Effective protection of vulnerable species is impossible under legal asymmetry, where poaching is punished significantly less severely in one jurisdiction than in another. In furtherance of Article 3 of the Agreement on the Protection of Saigas (2010) [10]. It is proposed to develop a bilateral Protocol on Unifying Approaches to Calculating Harm Amount. The approval of unified damage compensation rates will deprive offenders of the opportunity to evade proportionate punishment and significantly strengthen the preventive function of environmental law on both sides of the border.

Conclusion. Summarizing the above, it should be emphasized that under conditions of ecosystem degradation in the Aral Sea region, the protection of indigenous fauna requires a conceptual transition from fragmented national protections to proactive solidarity management based on an ecosystem approach. As O.S. Kolbasov rightly noted, environmental requirements must be balanced for natural objects forming an ecological unity, regardless of state borders [11]. The implementation of the proposed mechanisms – the institutionalization of transboundary eco-corridors, the creation of a biosphere reserve on the Ustyurt Plateau, and the unification of tort liability – will elevate cooperation between Uzbekistan and Kazakhstan to a new level. This will allow for the overcoming of strictly framework formats and the formation of real legal instruments for joint regional management [12, p. 32]. The implementation of these initiatives will ensure the fulfillment of the norms of the Bonn Convention, as well as provide impetus for the implementation of the 2022 bilateral Environmental Agreement [13] and the

Roadmap for the Conservation of Ustyurt Fauna for 2025-2030. Ultimately, this will create a reliable legal foundation for saving the unique biodiversity of Central Asia.

References

1. Kolobov RY, 'Bonnskaya konventsiya kak klyuchevoi element mezhdunarodno-pravovoi okhrany migriruyushchikh vidov dikikh zhivotnykh' (2019) 3 *Prolog: Zhurnal o Prave* https://cyberleninka.ru/article/n/bonnskaya-konventsiya-kak-klyuchevoy-element-mezhdunarodno-pravovoy-ohrany-migriruyuschih-vidov-dikih-zhivotnyh accessed 31 March 2026.
2. Karimova TY, Lushchekina AA and Neronov VM, 'Sovremennoe sostoyanie i retrospektivnyi analiz populyatsii saigaka Rossii i Kazakhstana' (2021) 2(87) *Aridnye Ekosistemy* https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennoe-sostoyanie-i-retrospektivnyy-analiz-populyatsiy-saygaka-rossii-i-kazahstana accessed 31 March 2026.
3. Mikhel Sh, 'Kartirovanie prioritetnykh transgranichnykh regionov dlya sokhraneniya mlekopitayushchikh Tsentralnoi Azii' in *Third Meeting of the Signatories to the Memorandum of Understanding Concerning Conservation and Restoration of the Bukhara Deer* (Almaty, 10–11 September 2024) UNEP/CMS/BKD/MOS3/Inf.1 (UNEP/CMS 2024) https://www.cms.int/sites/default/files/document/cms_bkd-mos3_inf.1_bukhara-deer-mapping_transboundary_conservation_hotspots_ru.pdf accessed 31 March 2026.
4. Bykovskii VK, 'Mezhdunarodnaya pravovaya okhrana okruzhayushchei sredy v SNG' (2020) 4 *Mezhdunarodnoe Sotrudnichestvo Evraziiskikh Gosudarstv: Politika, Ekonomika, Pravo* https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnaya-pravovaya-ohrana-okruzhayuschey-sredy-v-sng accessed 31 March 2026.
5. Azimov JA (ed), *Uzbekiston Respublikasining Qizil Kitobi. II Jild: Hayvonlar* (Tasvir Nashriyot Uyi 2019).
6. Krasnova IO, 'Ekosistemnyi podkhod v pravovom obespechenii biobezopasnosti' (2021) 25(1) *Vestnik RUDN. Seriya: Yuridicheskie Nauki* https://cyberleninka.ru/article/n/ekosistemnyy-podhod-v-pravovom-obespechenii-biobezopasnosti accessed 1 April 2026.
7. *Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals* (Bonn, 23 June 1979) National Legislative Database of the Republic of Uzbekistan https://lex.uz/docs/2687139 accessed 31 March 2026.
8. Law of the Republic of Uzbekistan 'On Protected Natural Territories' No 710-II (3 December 2004) https://lex.uz/docs/415228 accessed 31 March 2026.
9. 'Predstavlena Dorozhnaya Karta Sotrudnichestva po Sokhraneniyu Bioraznoobraziya Ustyurta' (Ministry of Ecology, Environmental Protection

and Climate Change of the Republic of Uzbekistan) https://gov.uz/ru/eco/news/view/40777 accessed 1 April 2026.
10. *Agreement between the Government of the Republic of Uzbekistan and the Government of the Republic of Kazakhstan on the Protection, Reproduction and Sustainable Development of the Saiga Population (Saiga tatarica tatarica)* https://lex.uz/ru/docs/2621575 accessed 1 April 2026.
11. Kolbasov OS, 'Teoreticheskie kontseptsii novykh prirodookhranitelnykh zakonov' (1980) 6 *Pravovedenie* 3–14.
12. Kudinov AS, 'Aralskoe More: Globalnoe Reshenie Regionalnoi Problemy' (2023) 2 *Elektronnoe Prilozhenie k Rossiiskomu Yuridicheskomu Zhurnalu* 32–39 https://doi.org/10.34076/22196838_2023_2_32.
13. Law of the Republic of Kazakhstan 'On Ratification of the Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Republic of Uzbekistan on Cooperation in the Field of Ecology and Environmental Protection' https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000134 accessed 1 April 2026.

ӘОК 34-342

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯСЫ: АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫНЫҢ БАСТЫ КЕПІЛІ

Табылдыұлы Е., Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан
Наурызова В.К., Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

Аннотация. В данной статье рассматривается защита прав и свобод человека в соответствии с новой Конституцией Республики Казахстан. Исследование анализирует правовые гарантии граждан, равенство перед законом, личную безопасность, права в сфере труда, социальной сферы, семьи, образования и здравоохранения. Также рассматриваются публичные и политические права, обязанности граждан и ограничения прав. В статье подчеркивается роль новой Конституции в защите прав человека, ее важность в формировании правовой культуры и развитии гражданского общества. Результаты исследования показывают, что для эффективного применения правовых норм необходимо повышать правовую грамотность граждан и усиливать меры по защите цифровой информации и неприкосновенности частной жизни.

Ключевые слова: права человека, Конституция, правовые гарантии, равенство, обязанности, правовое государство.

Заманмен қатар қоғамның қатар дамуы адам құқықтарын қорғаудың жаңа бағытары мен бастамаларына жол ашуда. Осы кезекте елімізде орын алған басты кезең жаңа Конституцияның қабылдануы. Конституция тек нормативтік құқықтық акт емес, бұл мемлекеттің негізі, заңдар мен құқықтың қайнар көзі, сондай-ақ адам және азаматтың құқықтары мен бостандығының басты кепілі.

Қазіргі таңда адам құқықтары мен бостандығын қорғау кез келген құқықтық мемлекеттің алдыға қойған міндеттерінің бірі. «Жаңа Қазақстан» бастамасы бойынша жүргізіліп жатқан конституциялық реформалар адам құқықтарын қорғаудың тиімді тетіктерін қалыптастыруға бағыталған. Сонымен қатар цифрлы технологиялардың дамуы, жеке өмірге қол сұғылмау және ақпараттық қауіпсіздік сияқты қоғамдағы басты мәселелерді алдыға шығаруда. Осыған байланысты адам құқықтарын зерттеудің, қазіргі кезеңнің өзекті мәселелерінің бірі болып отыр.

Біз жаңа конституция арқылы адам құқықтарын қорғауға жаңа бастамалар мен шешімдер таба аламыз және қоғамға оның мазмұнын талдау арқылы жеткізе білуміз керек. Бірақ бүгінгі таңда Конституцияда адам құқықтары мен бостандықтарын заң негізінде бектіткенімен ол әрдайым тиімді деңгейде емес екендігін айта кетуміз тиіс.

Әсіресе, жеке деректерді қорғау, сөз бостандығы, құқықтық сауаттылықтың төмендігі секілді мәселелер қоғам арасында жиі кездеседі. Бұл құқықтық нормаларды қолдану аясы мен іс жүзінде жүзеге асырудың арасында алшақтықтың бар екенін көрсетеді[1].

Қазақстан Республикасының Конституциясының Негізгі құқықтар, бостандықтар мен міндеттер» деп аталатын бөлімде - адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының және міндеттерінің айтылатындағы тайға таңба басқандай көрсетіліп отыр. Бұл тарауда кейбір баптарға толықтырулар, кейбір баптарға түсіндірмелер, ал кейбір баптарға жаңа тармақшалар қосылған.

Қазақстан Республикасының Конституциясында «мемлекеттің ең жоғарғы құндылығы адам мен оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» деп айқын көрсетілген. Адам құқықтары әрбір жеке тұлғаның тумысынан берілетін мүмкіндіктері мен құқықтары. Еліміздің жаңа Конституциясы адамның негізгі құқықтары, бостандықтары мен міндеттеріне кепілдік беріп, құқықтық мемлекеттің берік негізін қалыптастырады. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев атап өткендей, «адам мемлекет үшін емес, мемлекет адам - үшін» - деген қағидаты «Әділетті Қазақстан» тұжырымдамасының берік іргетасына және ел дамуының жаңа кезеңіне айналып отыр. Осы игі бастама негізінде біздің конституциямыз жаңа серпінге жүзеге асырылды[2].

Біздің Конституциялық құқықтарымызға тоқтала кетсек:

- Конституцияның тікелей адамдардың құқықтары мен бостандықтарына бет бұрғандығын көрсетеді. Қазіргі Конституциямызда адамның өмір сүру құқығы абсалютті және ажырамайтындығы нақты көрсетілген. Еліміз адам өмірі мен мүддесін ең жоғары құндылық ретінде жариялай отырып, 2022 жылы өлім

жазасын жойды. 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясында «тыйым салынады» деген норма «тыйым салынған» деген нормаға ауысуы - адамдардың өмір сүру құқығының абсолютті екендігін білдіреді және ол түбегейлі тыйым салынған[3]. Бұл мемлекет адамның өмірі жағдайға байланысты емес, өзінің табиғаты бойынша қол сұғылмайтын құндылық екенін мойындайтынын көрсетеді. Бұл - адам және оның өмірі ел үшін шынайы әрі басты құндылық екенінің мызғымас қағидасы, кез келген өзге мүдделерден жоғары тұратын өлшем екені анық. Конституциялық абсолют дегеніміз - мемлекеттің адам өмірін қию құқығынан ерікті түрде және біржола бас тартуы. Адам өмірі саяси сауданың, құлдықтың құрбаны болмауы тиіс. мемлекеттік органдардың негізгі қағидаларының бірі – адам құқықтары мен бомтандықтарын қорғау болып табылады. Адамның өмір сүру құқығы - барлық құқықтар мен бостандықтардың негізі, ең бастапқы әрі іргелі құқық. Онсыз өзге құқықтар мен бостандықтардың мәні де болмас еді. Мемлекеттің өмір сүру құқығына кепілдігі - ешкімнің адамның өмірінен заңсыз әрі ерікті түрде айыруға құқығы жоқ екендігінде.

- Біз құқық субектісі ретінде танылуға, заңға қайшы келмейті барлық тәсілдермен құқығымызды қорғауға кепілдік берілген. Яғни, әрбір жеке тұлға заң алдында құқық иесі болып есептеледі. Жалпы құқықтық баптар азаматтардың құқықтарын өз бетінше немесе білікті заң көмегі арқылы қорғалуына мүмкіндік береді. Мұндай кепілдіктер құқықтық мемлекеттің басты белгісі болып саналады және азаматтардың құқықтарын қорғалу деңгейін арттыруға ықпал етеді. Бұл нормалар азаматтық қоғамды жеттілдіруде және құқықтық мәдениетті қалыптастыруда, бұдан бөлек әрбір адамның заң алдындағы жауапкершілігін маңызды рөл атқарады.

- Конституцияның 16-20-баптары заң алдындағы теңдік қағидатын және азаматтардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған. Барлық азамат ұлттына, тегіне, тіліне, жынысына, әлеуметтік немесе мүліктік жағдайына, нәсіліне, тұрғылықты жеріне және діни наным- сеніміне байланысты қандай да бір кемсітуге жол берілмейді. Адамның өмір сүру құқығы ажырамас әрі айыруға жатпайтын негізгі құқықтардың бірі ретінде танылады. Сонымен қатар, кез келген тұлға өзіне тағылған айып бойынша соттың заңды күшіне енген шешімі шыққанға дейін кінәлі деп танылмайды. Бұл қағида құқықтық мемлекет үшін маңызды саналатын кінәсіздік презумпциясының мазмұның айқындайды.

Констуция нормалларына сәйкес, ешкімді азаптауға, қорлауға немесе қадір-қасиетіне нұқсан келтіруге тыйым салынады. Сондай-ақ азамат айыпталған, ұсталған немесе күдікті реттінде танылған сәттен бастап адвокат (қорғаушы) көмегін пайдалану құқығы беріледі.

Бұл азаматтардың жеке басын заң негізінде қорғауының негізгі тетіктердің бірі болып табылады.

- Жаңа заңнамалық негізде жек өмірге қол сұғылмау және дербес деректердің қорғалуы ерекше маңызға ие құқықтар ретінде айқындалған. Әрбір азамат өз ұлттын айқындауға, тілін еркін таңдауға, ана тілін пайдалану

және төл мәдениетін сақтау құқығына кепілдік беріледі. Мемлекттік немесе жеке органдардың цензура жүргізуіне жол берілмейді.

Аталған нормалар қазіргі қоғамда цифрлық ақпараттың қауіпсіздігін және жеке өмірді қорғауда айрықша мәнге ие. Адамдардың еркіндігі мен ар-ождан бостандығы мемлекет тарапынан кепілдік беріледі. Бұл баптар негізінде азаматтардың өз ойларын, сенімдерін еркін білдіруін, ғылыми және шығармашылық қызыметпен еркін айналасуға мүмкіндік береді және оларды шектеуге жол бермейді[4].

- Конституцияның 26-29-баптары аралығында азаматтардың бірлесу, еңбек ету, тұрғын үйге және жеке меншік қатысты негізгі құқықтары айқындайды. Бұл нормалар қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық қатынастарды реттеп, азаматтардың әл-ауқатын қамтамасыз етуге бағытталған. Әрбір адам еңбек етуге, қызымет пен кәсіп түрлерін еркін таңдауға құқығы бар. Сонымен қатар, азаматтарға еңбегі үшін қандай да бір кемсітусіз сыйақы алуына, әлеуметтік тұрғыдан қорғалуға және заңда берілген тәртіпке сәйкес тынығу құқығына кепілдік беріледі. Бұл құқықтар адамның еңбек саласындағы мүдделерін қорғаудың негізгі тетігі болып табылады. Тұрғын үйге қол сұғылмау қағидаты Конституцияда айрықша бекітілген. Ешкімді сот шешемінсіз тұрғын үйінен айыруға немесе оны күштеп шығаруға жол бермейді. Бұл норма азаматтардың жеке өміріне қол сұқпауды және олардың тұрғын үйге деген құқықтарының қорғалуын қамтамасыз еттеді.

Сонымен қатар, азаматтардың заңды түрде иеленген кез келген мүлкіне жеке меншік құқығы танылады және қорғалады. Меншікке иелік ету, оны пайдалану және оған билік ету құқықтары заңмен кепілдірілген. Бұдан бөлек, мүрагерлік құқығыда Конституция деңгейде бекітіліп, азаматтардың мүліктік құқықтарының қамтамасыз етілуіне кепілдік береді. Осылайша, аталған баптар азаматтардың экономикалық еркіндігін, әлеуметтік қорғалуын және меншікке деген құқықтарын жүзеге асырудың маңызды құқықтық негізін қалыптастырады.

- Отбасы, неке және бала мемлекет қорғауында болады. Ата- ананың балаға қамқорлық жасау және тәрбиелеу міндеттері заңмен бекітілген. Жаңа буынның қоғамның басты негіздері ретінде қалыптасуына жағдай жасалуы тиіс. Бұл нормалар қоғамдағы отбасы институтының тұрақтылығын, балалардың әлуметтік және психологиялық әл-ауқатын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

- Конституцияның 31 және 33 баптары азаматтардың әлеуметтік құқықтарына кепілдік береді. Қазақстан азаматтары әлеуметтік қорғау, зейнетақы және жәрдемақы алу құқығына ие. Сонымен қатар, деңсаулық сақтау жүйесі азаматтарға медициналық көмекті заңда белгіленген тәртіппен көрсетуге міндетті. Білім беру саласында әрбір адам тегін орта білім алу құқығына ие, ал жоғарғы негізде білім алу мүмкіндігі де заңмен қамтамасыз етіледі. Жеке оқу орындарында ақылы білім алу заңда белгіленген тәртіпке сәйкес жүзеге асырылады. Осы баптар азаматтардың әлеуметтік қамтамасыз

етілуін, білім мен деңсаулық сақтау саласында тең мүмкіндіктерін қамтамасыз етудін негізгі құқықтық негізін құрайды.

- Жаңа Конституцияның 34–35-баптары азаматтардың қоғамдық және саяси құқықтарын белгілейді. Республикасының әрбір азаматы бейбіт жиналыс ұйымдастыруға, мемлекеттік істерге қатысуға, сондай-ақ сайлау арқылы өз өкіліне дауыс беруге және сайлануға құқылы. Бұл нормалар демократиялық қоғамдағы азаматтардың саяси белсенділігін және қатысу деңгейін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, сайлау және мемлекеттік іс-қызметке қатысу құқықтары заңда көрсетілген шектеулерге бағынады, мысалы, сот шешімімен әрекетке қабілетсіз деп танылған азаматтар немесе қылмыстық жауапкершілікте тұрған тұлғаларға қатысты болып табылады. 36–40-баптар азаматтардың негізгі міндеттерін айқындайды. Әрбір азамат заңға бағыну, басқа адамдардың құқықтары мен мемлекеттік рәміздерді құрметтеу, табиғатты қорғау, салық төлеу, Отанды қорғау және тарихи-мәдени мұраны сақтау міндеттерін атқарады. Бұл нормалар азаматтық жауапкершілікті қалыптастыруға және құқықтық тәртіпті сақтауға бағытталған. 41-бап адам құқықтары мен бостандықтарының шектеулері туралы нақты түсінік береді. Құқықтар тек заңда көзделген жағдайларда және қажетті деңгейде ғана шектелуі мүмкін. Алайда өмір, теңдік, ар-намыс, жеке өмір және сөз бостандығы сияқты кейбір құқықтар ешқашан шектелмейді.

Бұл бап адам құқықтарының қорғалуын қамтамасыз етеді және құқықтық мемлекеттің басты қағидатын бекітеді.

Жаңа Конституцияның қабылдануы Қазақстан үшін адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауда жаңа кезеңнің бастамасы болып табылады. Конституция тек нормативтік құқықтық акт емес, бұл – мемлекетіміздің құқықтық негізі, азаматтардың өмірі мен ар-намысын, жеке және қоғамдық құқықтарын қорғаудың басты кепілі.

Жоғарыда талқыланған баптар азаматтардың теңдігін, жеке қауіпсіздігін, еңбек және әлеуметтік құқықтарын, отбасы институтының тұрақтылығын, білім мен денсаулық сақтау саласында тең мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, Конституция азаматтардың қоғамдық және саяси өмірге қатысу құқығын, заң алдындағы жауапкершілігін және міндеттерін нақты белгілейді. Жаңа заңнамалық нормалар құқық қорғау механизмдерін жетілдіру, азаматтардың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруына жағдай жасау мақсатында құрылды. Алайда, құқықтық нормаларды іс жүзінде толық жүзеге асыру үшін азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру, цифрлық ақпарат қауіпсіздігі мен жеке өмірді қорғау шараларын күшейту маңызды болып қала береді. Осылайша, жаңа Конституция азаматтық қоғамды дамытуға, құқықтық мәдениетті қалыптастыруға және мемлекет пен жеке тұлға арасындағы қарым-қатынасты заңдық негізде реттеуге берік ірге қалайды. Ол «адам мемлекет үшін емес, мемлекет адам үшін» қағидатын жүзеге асырудың басты құжаты болып, еліміздің құқықтық жүйесінің дамуына жаңа серпін береді[5].

Жаңа Конституциямыздың әр норма ел игілігі үшін, мемлекеттің дамуына, азаматтың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына қызмет етіп, бейбіт заманда, еліміз аман, халқымыз бірлікте өмір сүрейік!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жаңа Конституция адам құқықтарын қалай күшейтеді? // Abai.kz.
2. Шапақ Ү. Адам құқықтары – жаңа Конституцияның өзегі. – 25.03.2026.
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – 1995.
4. Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің Солтүстік Қазақстан облысы бойынша өкілі: «Конституциялық абсолют – бұл өмір сүру құқығы кез келген қылмыстан жоғары тұрған жағдай» // Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының интернет-ресурсы. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/
5. Аманжанқызы Ж. Жаңа Конституция – Қазақстанның құқықтық дамуындағы жаңа парадигма // Егемен Қазақстан. – 01.04.2026.

УДК 343.72:004.738.5(574)

«Интернет-мошенничество в РК: как не стать жертвой в цифровой среде»

Ермекбай Қ.Б., АРУ им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан
Тлеулесова Б.Т., АРУ им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы аумағында кеңінен таралған интернет-алаяқтықтың өзекті схемалары және азаматтарды киберқылмыскерлерге осал ететін факторлар қарастырылады. Әлеуметтік инженерия әдістеріне, банк қауіпсіздік қызметінің жалған қызметкерлерінің қоңырауларына, мемлекеттік және қаржылық сервистерге бағытталған фишингтік шабуылдарға, сол сияқты жалған инвестициялық жобаларға ерекше назар аударылады. Алданып қалу қатерін азайтуға мүмкіндік беретін «СТОП» атты әмбебап мінез-құлық алгоритмі ұсынылып, ақша қаражаты есептен шығып кеткен жағдайдағы қадамдық іс-әрекеттер сипатталады. Сондай-ақ, дроптылық және азаматтардың ұрланған ақшаны жылыстату тізбегіне өз еркінен тыс тартылуы мәселесі жеке қозғалады.

Түйін сөздер: интернет-алаяқтық, Қазақстан, әлеуметтік инженерия, киберқауіпсіздік, фишинг, дроптылық, банк карталары, цифрлық гигиена.

В последние годы Казахстан переживает бум цифровых сервисов: мгновенные переводы через Kaspi, оплата коммуналки в Halyk, электронные госуслуги на eGov стали повседневной нормой. Однако параллельно с этим комфортом вырос и теневой сектор — интернет-мошенничество превратилось в один из самых массовых видов преступлений. По данным МВД, ущерб от

действий киберпреступников исчисляется миллиардами тенге, а их жертвами все чаще становятся не только пожилые люди, но и экономически активные граждане, уверенные в своей цифровой грамотности [1]. Парадокс в том, что преступникам зачастую даже не нужно взламывать сложные пароли — им достаточно сыграть на эмоциях и застать человека врасплох. Мошенники давно освоили психологию: в девяти случаях из десяти они применяют методы социальной инженерии, то есть взламывают не программный код, а человеческое сознание. Голос в трубке звучит уверенно и официально, собеседник обращается по имени-отчеству, знает номер карты или ИИН, а главное — создает ощущение срочности и опасности. Именно страх потерять деньги или жалость к попавшему в беду близкому отключают критическое мышление, заставляя жертву действовать без паузы [4]. Более того, преступники активно используют информацию из социальных сетей и утекших баз данных, поэтому разговор часто выглядит настолько правдивым, что даже осторожный человек на минуту теряет бдительность.

Самой распространённой схемой на протяжении последних лет остаётся звонок от имени «службы безопасности банка». Злоумышленники с помощью технологии подмены номера выводят на экран реальный короткий номер 1414 или 7111 и сообщают, что на имя клиента прямо сейчас пытаются оформить кредит в отделении другого города [3]. Чтобы «спасти» средства, человека убеждают либо продиктовать SMS-код, либо немедленно перевести все сбережения на некий «страховой безопасный счёт». Важно понимать: ни один настоящий сотрудник банка никогда не попросит назвать пароль из сообщения и не предложит перегнать деньги на другую карту. Финал такой беседы почти всегда один — потеря накоплений и оформленный без ведома жертвы онлайн-кредит.

Не менее опасной стала схема с фальшивыми авариями. Вызов поступает, как правило, поздно вечером или ночью через мессенджер, часто без видеосвязи. Взволнованный голос «сына» или «внука» сквозь слёзы сообщает, что сбил человека, а затем трубку берёт «следователь» и требует срочно передать деньги на решение вопроса. В 2025 году преступники всё чаще используют нейросети и дипфейки: проанализировав несколько голосовых сообщений из взломанного аккаунта, они генерируют синтезированный голос, который родные не отличают от настоящего [2].

Единственный способ прервать обман — немедленно сбросить звонок и самостоятельно перезвонить тому самому родственнику по его личному номеру. Особого внимания заслуживает фишинг, нацеленный на пользователей государственных и банковских приложений. Гражданам поступают SMS-сообщения о перерасчете пенсии, блокировке ЭЦП или необходимости уплаты госпошлины в символический 1 тенге. Ссылка ведет на сайт-двойник, где адрес отличается одним символом: например, вместо egov.kz указан egov-kz.o . Как только человек вводит данные своей электронной подписи или реквизиты карты, они мгновенно попадают к преступникам. Параллельно в Instagram и TikTok раскручиваются лжеинвестиционные проекты, обещающие

баснословные проценты от имени казахстанских олигархов или «дочки» КазМунайГаза. Сначала новичку дают вывести небольшую прибыль, чтобы усыпить бдительность, а после крупного вклада «брокер» исчезает навсегда [5].

Защититься от большинства атак помогает так называемый алгоритм «СТОП», превращенный в автоматическую привычку. Первое — сброс: при любом звонке, где на вас давят, требуют немедленных действий или пугают потерей денег, сразу кладите трубку. Второе — трубка: если речь идет о родственнике в ДТП, после сброса лично наберите номер этого человека; если звонили «из банка», наберите горячую линию по номеру с обратной стороны вашей карты. Третье — обсуждение: мошенники боятся, когда жертва не изолирована, поэтому перед любым переводом денег расскажите о ситуации соседу, коллеге или выложите короткий пост в семейный чат. Четвертое — пароли: SMS-код — это аналог вашей подписи, его нельзя называть ни при каких обстоятельствах [3]. К этому стоит добавить цифровую гигиену: закройте от посторонних аккаунты в соцсетях, включите двухфакторную аутентификацию везде, где она предусмотрена, особенно в eGov и WhatsApp, а для повседневных онлайн-покупок заведите отдельную виртуальную карту с дневным лимитом [2].

Если атака все же удалась и деньги ушли, главное — действовать в пределах так называемого «золотого часа», пока транзакция еще не обработана окончательно. Нужно немедленно заблокировать и карту, и сам доступ к мобильному банкингу через оператора, а затем письменно зафиксировать обращение в колл-центр и в ближайшем отделении банка, получив входящий номер заявления. Параллельно подается заявление в полицию, но с юридически точной формулировкой: не «я перевел деньги», а «неустановленные лица, используя обман и злоупотребляя доверием, ввели меня в заблуждение, в результате чего я передал персональные данные и лишился средств» [1]. Попутно стоит сделать скриншоты переписок и зафиксировать звонящие номера — мошенники нередко успевают очистить чат дистанционно. Следует помнить, что если вы самостоятельно раскрыли конфиденциальную информацию, банк имеет право не возмещать ущерб, поэтому превентивная бдительность важнее любых последующих разбирательств [4].

Отдельного предостережения заслуживает и невольное соучастие в схемах — дропперство. В соцсетях и мессенджерах часто предлагают легкий заработок: принять перевод на свою карту и отправить его дальше, оставив себе небольшой процент. Такие предложения направлены в основном на студентов и временно безработных, но именно через эти цепочки отмываются похищенные деньги [5]. Даже если суммы выглядят незначительными, держатель карты-дропа официально становится соучастником мошенничества по статье 190 УК РК, его данные попадают в черный список всех банков, а перспектива реального уголовного наказания оказывается неприятным сюрпризом. Цифровая среда Казахстана безопасна ровно настолько, насколько

критично мы воспринимаем любую входящую информацию из незнакомых источников. У настоящих сотрудников банков и государственных органов нет ни полномочий, ни привычки требовать коды из SMS или запугивать блокировкой счетов. Спокойствие, короткая пауза и привычка перепроверять факты без спешки — это не проявление недоверчивости, а элементарный навык выживания в мире, где технологии могут работать как на нас, так и против нас .

Литература

1. Отчет о состоянии преступности в сфере информационных технологий за 2025 год. Министерство внутренних дел Республики Казахстан. Астана, 2025. [https://qamqor.gov.kz/]
2. Информационная безопасность в эпоху цифровизации: актуальные угрозы и стратегии защиты Оралова А.Е., Әбуова Ш.Ә., Кусаинова У.Б. Кокшетауский университет имени Абая
3. Как не попасть на уловки интернет-мошенников: рекомендации полиции. 2024. [https://www.gov.kz/
4. «Основы кибербезопасности» Учебное пособие. – Актобе: //Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан им.М.Букенбаева, 2025. – 185 с.
5. Официальный сайт электронного правительства eGov.kz: раздел «Цифровая грамотность».[https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmoladigital/press

УДК 342:327

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМАЛАРДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БЕДЕЛІ МЕН СЫРТҚЫ САЯСАТЫНА ЫҚПАЛЫ

Абай А.Р., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Жармаханова Ж.И., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аннотация. Конституционные реформы, проводимые в Республике Казахстан, представляют собой важный этап модернизации политико-правовой системы страны. Особое значение имеют изменения, внесённые по итогам Конституционный референдум в Казахстане, направленные на совершенствование модели государственного управления, укрепление баланса ветвей власти и расширение прав и свобод граждан. В исследовании анализируются содержание и политическое значение конституционных реформ, а также их влияние на международный имидж и внешнюю политику Казахстана. Дополнительно рассматривается влияние обновлённой правовой системы на эффективность государственного управления, развитие демократических институтов и инвестиционную привлекательность страны.

Результаты исследования показывают, что реформы способствуют укреплению позиций Казахстана на международной арене и повышению его надёжности как партнёра.

Ключевые слова: конституционная реформа, Казахстан, международный имидж, внешняя политика, демократия, правовая система, инвестиционная привлекательность

Кіріспе. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру мен құқықтық мемлекетті қалыптастыру бағытында кезең-кезеңімен реформалар жүргізіп келеді. Осы үдерісте конституциялық өзгерістер ерекше орын алады, себебі Конституция елдің саяси жүйесінің негізін айқындайтын басты құжат болып табылады. Әрбір енгізілген өзгеріс мемлекеттің даму бағытын, билік институттарының өзара қатынасын және азаматтардың құқықтық мәртебесін жаңаша сипаттауға мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары жүзеге асырылған реформалардың ішінде 2022 жылы өткен Қазақстандағы конституциялық референдум ерекше маңызға ие болды. Бұл саяси оқиға елдің саяси жүйесін жаңғыртуға бағытталған кең ауқымды өзгерістерді заңдастырды. Референдум нәтижесінде билік тармақтарының өкілеттіктері қайта қаралып, Парламенттің рөлі күшейтілді, сондай-ақ азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетіктері жетілдірілді. Бұл қадамдар Қазақстанда «тың демократиялық даму моделін» қалыптастыруға негіз болды деп айтуға болады.

Қазіргі халықаралық қатынастар жағдайында мемлекеттердің ішкі саяси тұрақтылығы мен құқықтық жүйесінің тиімділігі олардың сыртқы саясаттағы ұстанымына тікелей әсер етеді. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, демократиялық институттары дамыған, заң үстемдігі қамтамасыз етілген мемлекеттер халықаралық аренада сенімді серіктес ретінде қабылданады.

Осыған байланысты Қазақстандағы конституциялық реформаларды тек ішкі саяси өзгерістер ретінде ғана емес, сонымен қатар елдің халықаралық беделін қалыптастыратын маңызды фактор ретінде қарастыру қажет. Қазақстанның сыртқы саясаты дәстүрлі түрде көпвекторлы сипатқа ие. Бұл бағыт елдің түрлі халықаралық ұйымдармен және мемлекеттермен теңгерімді қарым-қатынас орнатуына мүмкіндік береді. Алайда мұндай саясаттың тиімді жүзеге асуы көбіне мемлекеттің ішкі тұрақтылығына, құқықтық жүйесінің сенімділігіне және басқару институттарының ашықтығына байланысты. Сондықтан конституциялық реформалар сыртқы саясаттың сапасына жанама түрде ықпал ететін маңызды құралдардың бірі болып саналады.

Осы зерттеудің мақсаты - Қазақстан Республикасында жүргізілген конституциялық реформалардың елдің халықаралық беделі мен сыртқы саясатына ықпалын кешенді түрде талдау. Бұл мақсатқа жету үшін бірнеше міндеттер айқындалады: реформалардың мазмұнын саралау, олардың халықаралық имиджге әсерін бағалау және сыртқы саясаттағы өзгерістермен өзара байланысын анықтау.

Зерттеудің өзектілігі қазіргі жаһандану дәуірінде ішкі және сыртқы саясаттың өзара тығыз байланыста болуымен түсіндіріледі. Бүгінгі таңда мемлекеттердің халықаралық аренадағы орны тек экономикалық немесе әскери әлеуетімен ғана емес, сонымен қатар олардың құқықтық жүйесінің сапасымен және демократиялық даму деңгейімен де бағаланады. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстандағы конституциялық реформаларды зерттеу тек ұлттық деңгейде ғана емес, халықаралық қатынастар теориясы мен практикасы үшін де маңызды болып табылады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы - конституциялық өзгерістердің ықпалын екіжақты, яғни ішкі саяси және халықаралық аспектілерде біртұтас қарастыруында. Мұндай тәсіл Қазақстанның жаһандық кеңістіктегі орнын тереңірек түсінуге және оның сыртқы саяси стратегиясының ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім. Конституциялық реформалардың мазмұны мен саяси мәні. Қазақстан Республикасында конституциялық реформалар мемлекеттің саяси жүйесін кезең-кезеңімен жаңғыртудың негізгі құралы болып табылады. 2022 жылы өткен Қазақстандағы конституциялық референдум нәтижесінде Конституцияға енгізілген өзгерістер елдің басқару моделін трансформациялауға бағытталды [1].

Бұл реформалардың мазмұны билік тармақтарының өзара қатынасын қайта қарастырумен сипатталады. Заң шығарушы органның рөлі күшейтіліп, Парламенттің бақылау функциялары кеңейтілді. Сонымен қатар, саяси партиялардың қызметін жандандыру арқылы саяси плюрализмді дамытуға жағдай жасалды [2].

Саяси тұрғыдан алғанда, бұл өзгерістер суперпрезиденттік басқару жүйесінен біртіндеп тепе-теңдікке негізделген президенттік-парламенттік модельге көшу үрдісін білдіреді. Мұндай трансформация мемлекеттік биліктің шоғырлануын төмендетіп, шешім қабылдау процесіне қоғамның түрлі топтарының қатысуын арттырады.

Ғылыми әдебиеттерде мұндай реформалар «институционалдық қайта теңгерім» ретінде қарастырылады және олар саяси тұрақтылық пен басқару тиімділігін арттырудың маңызды факторы болып саналады [3].

Конституциялық реформалардың халықаралық беделге ықпалы. Мемлекеттің халықаралық беделі оның ішкі саяси даму деңгейімен тығыз байланысты. Қазақстанда жүргізілген реформалар елдің халықаралық имиджін жаңғыртуға ықпал етті.

Халықаралық ұйымдардың бағалауы бойынша, құқықтық жүйенің тұрақтылығы мен демократиялық институттардың дамуы мемлекеттердің сенімді серіктес ретіндегі мәртебесін айқындайды [4]. Қазақстандағы реформалар осы көрсеткіштерді жақсартуға бағытталғандықтан, елдің халықаралық беделі нығая түсті.

Сонымен қатар, реформалар Қазақстанның «жауапты мемлекет» ретіндегі бейнесін қалыптастыруға ықпал етті. Бұл әсіресе халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық аясында маңызды рөл атқарады.

Зерттеулер көрсеткендей, құқықтық реформалар жүргізген мемлекеттерге халықаралық инвестициялар мен серіктестік байланыстардың артуы тән [5]. Қазақстан да осы үрдістен тыс қалған жоқ.

Сыртқы саясатқа әсері. Қазақстанның сыртқы саясаты көпвекторлы қағидатқа негізделген. Конституциялық реформалар бұл саясаттың институционалдық негізін күшейтіп, оның тиімділігін арттырды [6].

Біріншіден, ішкі саяси тұрақтылықтың күшеюі сыртқы саясаттағы болжамдылықты қамтамасыз етеді. Бұл халықаралық серіктестер үшін аса маңызды фактор болып табылады. Екіншіден, халықаралық құқық нормаларына сәйкестіктің артуы Қазақстанның жаһандық және аймақтық ұйымдардағы рөлін күшейтті. Атап айтқанда, Біріккен Ұлттар Ұйымы және Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы сияқты құрылымдармен ынтымақтастық жаңа деңгейге көтерілді [7].

Үшіншіден, реформалар дипломатиялық қызметтің сапасын арттыруға жанама әсер етті. Себебі ішкі саяси тұрақтылық пен құқықтық жүйенің тиімділігі сыртқы саясаттың мазмұнын күшейтеді.

Экономикалық және инвестициялық тартымдылыққа әсері. Конституциялық реформалардың экономикалық аспектісі ерекше маңызды. Құқықтық тұрақтылық пен заң үстемдігі инвестициялық климаттың негізгі көрсеткіштері болып табылады [8].

Қазақстандағы реформалар инвесторлардың құқықтарын қорғау механизмдерін күшейтіп, бизнес жүргізу жағдайларын жақсартты. Нәтижесінде шетелдік инвестициялар ағынының өсуіне алғышарттар қалыптасты. Дүниежүзілік банк және Халықаралық валюта қоры деректеріне сәйкес, құқықтық реформалар жүргізілген елдерде экономикалық өсімнің тұрақтылығы жоғары болады [9].

Сонымен қатар, экономикалық саясаттың болжамдылығы артып, халықаралық қаржы институттарымен ынтымақтастық кеңейді. Құқықтық институттарды жетілдіру және сот жүйесінің жаңаруы.

Құқықтық мемлекет қалыптастыруда сот жүйесінің тәуелсіздігі шешуші рөл атқарады. Конституциялық реформалар осы бағытта маңызды өзгерістерді жүзеге асыруға негіз болды [2].

Сот билігінің дербестігін арттыру, судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз ету және сот процестерінің ашықтығын күшейту құқықтық жүйенің сапасын жақсартуға бағытталды.

Сонымен қатар, құқық қорғау органдарының қызметінде есептілік пен жауапкершілік қағидаттары күшейтілді. Бұл өзгерістер азаматтардың құқықтарын қорғау деңгейін арттырып, құқықтық мәдениеттің дамуына ықпал етті [3].

Қазақстанның құқықтық жүйесінің халықаралық стандарттарға жақындауы оның халықаралық беделін нығайтуға да әсер етті. Мемлекеттік басқару тиімділігі және саяси тұрақтылық. Конституциялық реформалар мемлекеттік басқару жүйесін оңтайландыруға бағытталды. Билік

тармақтарының арасындағы теңгерімнің күшеюі басқару сапасын арттырды [6].

Шешім қабылдау процесінің институционалдық негізде жүзеге асырылуы мемлекеттік саясаттың тиімділігін арттырды. Сонымен қатар, саяси тұрақтылықтың нығаюы әлеуметтік-экономикалық дамуға оң әсерін тигізді. Саяси тұрақтылық инвестициялық тартымдылықтың маңызды факторы ретінде қарастырылады. Сондықтан реформалардың бұл аспектісі елдің экономикалық дамуына да ықпал етті [8].

Цифрландыру және мемлекеттік басқарудың жаңаруы. Цифрландыру мемлекеттік басқарудың жаңа кезеңін айқындайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады. Қазақстанда бұл бағыт белсенді түрде дамуда. Қазақстан Республикасы Цифрлық даму министрлігі мәліметтері бойынша, электрондық үкімет жүйесінің дамуы мемлекеттік қызметтердің қолжетімділігін айтарлықтай арттырды [10].

Сонымен қатар, деректерге негізделген басқару тәсілдерінің енгізілуі шешім қабылдау сапасын жақсартты. Бұл әкімшілік процестердің тиімділігін арттырып, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға ықпал етті.

Цифрландыру құқықтық жүйеге де әсер етіп, электрондық сот жүйелері мен онлайн құқықтық қызметтердің дамуына жол ашты. Реформалардың практикалық әсері және қазіргі кезеңдегі даму. Конституциялық реформалардың нәтижелері практикалық деңгейде көрініс табуда.

Мемлекеттік органдардың қызметінде ашықтық пен есептілік деңгейінің артуы қоғамның мемлекеттік институттарға деген сенімін күшейтті [5].

Сонымен қатар, азаматтық қоғам институттарының рөлі артып, қоғамдық бақылау механизмдері дамуда. Бұл демократиялық даму үдерісінің маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Қазақстан қазіргі таңда институционалдық жаңғыру жолындағы мемлекет ретінде халықаралық деңгейде оң бағалануда. Елдің халықаралық рейтингтердегі позициясы тұрақтанып, сыртқы серіктестермен байланыстары кеңеюде [7].

Жалпы алғанда, жүргізілген конституциялық реформалар Қазақстанның ішкі саяси жүйесін жаңғыртып қана қоймай, оның халықаралық аренадағы позициясын нығайтуға кешенді түрде ықпал етуде.

Қорытынды. Жүргізілген талдау көрсеткендей, Қазақстан Республикасында соңғы жылдары жүзеге асырылған конституциялық реформалар елдің саяси жүйесін жаңғыртуға бағытталған кешенді және жүйелі сипатқа ие. Әсіресе 2022 жылы өткен Қазақстандағы конституциялық референдум нәтижесінде енгізілген өзгерістер мемлекеттік басқару моделін қайта қарастыруға, билік тармақтарының арасындағы тепе-теңдікті нығайтуға және азаматтардың құқықтық кепілдіктерін кеңейтуге мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында анықталғандай, конституциялық реформалар тек ішкі саяси жүйеге ғана емес, сонымен қатар Қазақстанның халықаралық беделіне де айтарлықтай ықпал етті. Құқықтық жүйенің жаңаруы мен демократиялық институттардың дамуы елдің халықаралық аренадағы имиджін жақсартып, оны сенімді әрі болжамды серіктес ретінде танытуға негіз

болды. Бұл өз кезегінде халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықтың кеңеюіне және сыртқы саяси байланыстардың нығаюына ықпал етті.

Сонымен қатар, реформалардың экономикалық аспектісі де маңызды нәтиже берді. Құқықтық тұрақтылықтың артуы инвестициялық ахуалды жақсартып, шетелдік капиталды тартуға қолайлы жағдай қалыптастырды. Мемлекеттік басқару тиімділігінің артуы мен цифрландыру үдерістерінің дамуы экономиканың тұрақты өсуіне қосымша серпін берді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, конституциялық өзгерістер Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясатының тиімділігін арттырып, халықаралық құқық нормаларына сәйкестігін күшейтті. Бұл елдің жаһандық және аймақтық деңгейдегі рөлін нығайтып, сыртқы серіктестермен өзара тиімді ынтымақтастықты дамытуға мүмкіндік берді.

Құқықтық институттардың жетілдірілуі мен сот жүйесінің жаңаруы азаматтардың құқықтарын қорғау деңгейін арттырып, қоғамның мемлекеттік институттарға деген сенімін күшейтті. Бұл факторлар ішкі саяси тұрақтылықты қамтамасыз етудің маңызды алғышарттары болып табылады.

Жалпы алғанда, жүргізілген конституциялық реформалар Қазақстанның саяси және құқықтық жүйесін сапалық жаңа деңгейге көтеріп, оның халықаралық аренадағы позициясын нығайтуға кешенді түрде ықпал етті.

Қорытындылай келе, Қазақстандағы конституциялық реформалар мемлекеттің ұзақ мерзімді дамуына бағытталған стратегиялық қадам ретінде бағалануы тиіс. Болашақта бұл реформалардың тиімділігін арттыру үшін құқықтық нормаларды іске асыру тетіктерін жетілдіру, азаматтық қоғам институттарын дамыту және мемлекеттік басқаруда ашықтық пен есептілікті одан әрі күшейту қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Юрист, 2022. – 64 б.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. Конституциялық реформалар туралы материалдар. – URL: https://www.akorda.kz (қаралған күні: 04.05.2026).
3. Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты. Қазақстандағы саяси реформалар: сараптамалық баяндама. – Астана, 2023. – 120 б.
4. Біріккен Ұлттар Ұйымы. *World Governance Indicators Report*. – New York: UN, 2023. – 150 p.
5. Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы. *Democratic Institutions and Human Rights Report*. – Vienna: OSCE, 2023. – 98 p.
6. Қазақстанның сыртқы саясаты / ред. К.К. Тоқаев. – Алматы: Экономика, 2019. – 320 б.
7. Еуропалық Одақ. *EU–Kazakhstan Cooperation Report*. – Brussels, 2023. – 87 p.

8. Дүниежүзілік банк. *World Development Report 2023: Governance and Law*. – Washington, DC: World Bank, 2023. – 200 p.
9. Халықаралық валюта қоры. *Kazakhstan: Country Report*. – Washington, DC: IMF, 2023. – 75 p.
10. Қазақстан Республикасы Цифрлық даму министрлігі. Цифрландыру бойынша жылдық есеп. – Астана, 2024. – 60 б.

УДК 342:327.7

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАРМЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ

Мұрат Ж.Қ., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Жармаханова Ж.И., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл ғылыми мақалада 2026 жылғы 15 наурызда қабылданған Конституцияға енгізілген өзгерістердің мазмұны және олардың халықаралық ұйымдармен ынтымақтастыққа әсері қарастырылады. Зерттеу барысында конституциялық реформалардың халықаралық құқықтық стандарттарға сәйкестігі, сондай-ақ олардың Қазақстан Республикасының сыртқы саясатына, дипломатиялық қызметіне және халықаралық беделіне ықпалы талданады. Сонымен қатар, Қазақстанның халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимылы және олардың ұсынымдары мен стандарттарын ұлттық заңнамаға енгізу үдерісі зерттеледі. Жүргізілген талдау нәтижелері конституциялық реформалардың елдің халықаралық аренадағы позициясын нығайтуға және оның сенімді серіктес ретіндегі рөлін арттыруға ықпал ететінін көрсетеді.

Түйін сөздер: Конституциялық реформа, халықаралық ұйымдар, сыртқы саясат, халықаралық құқық, дипломатия, ұлттық заңнама, халықаралық бедел.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются изменения, внесённые в Конституцию, принятую 15 марта 2026 года, а также их влияние на сотрудничество с международными организациями. В ходе исследования анализируется соответствие конституционных реформ современным международным правовым стандартам, их воздействие на внешнюю политику, дипломатическую деятельность и международный авторитет Республики Казахстан. Также изучается взаимодействие Казахстана с международными организациями и процесс имплементации их рекомендаций и стандартов в национальное законодательство. Результаты исследования показывают, что конституционные реформы способствуют укреплению позиций страны на международной арене и повышению её роли как надёжного партнёра.

Ключевые слова: конституционная реформа, международные организации, внешняя политика, международное право, дипломатия, ациональное законодательство, международный авторитет.

Кіріспе. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бері өзінің саяси-құқықтық жүйесін қалыптастыру және жетілдіру бағытында бірқатар институционалдық реформаларды жүзеге асырып келеді. Бұл үдерісте Конституция мемлекеттің негізгі құқықтық құжаты ретінде ерекше рөл атқарады, себебі ол мемлекеттік биліктің құрылымын, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын және мемлекеттің стратегиялық даму бағытын айқындайды.

Соңғы жылдары Қазақстанда конституциялық реформалар жүргізіліп, мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту, билік тармақтары арасындағы тепе-теңдікті күшейту және азаматтардың құқықтарын қорғау тетіктерін жетілдіру мақсат етілді [1].

Бұл өзгерістер елдің демократиялық даму деңгейін арттыруға және құқықтық мемлекет қағидаттарын нығайтуға бағытталған. Қазіргі жаһандану жағдайында мемлекеттердің халықаралық ұйымдармен өзара байланысы ерекше маңызға ие. БҰҰ (United Nations), ЕҚЫҰ (OSCE), Дүниежүзілік банк сияқты халықаралық институттар ұлттық құқықтық жүйелердің дамуына, адам құқықтарын қорғауға және мемлекеттік басқару сапасын арттыруға ықпал етеді [2].

Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстанның конституциялық реформаларының халықаралық стандарттарға сәйкестігі және олардың халықаралық ынтымақтастыққа әсері өзекті ғылыми мәселе болып табылады. Зерттеудің мақсаты - Қазақстандағы конституциялық реформалардың халықаралық ұйымдармен ынтымақтастыққа және елдің халықаралық беделіне әсерін талдау. Бұл мәселе тек құқықтық емес, сонымен қатар саяси және халықаралық қатынастар саласында да маңызды орын алады. Егер Конституция өзгеріссіз қалатын болса, ол қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуына және халықаралық талаптарға бейімделе алмай қалар еді. Осы себепті конституциялық жаңғырту мемлекеттің тұрақты дамуы үшін қажетті шарттардың бірі болып табылады.

Конституциялық реформалар мәселесі отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Қазақстандық заңгер-ғалым С. Сартаев өз еңбектерінде Конституцияның қоғам дамуына бейімделуі оның тиімділігінің негізгі шарты екенін атап өтеді [3]. Оның пікірінше, конституциялық өзгерістер құқықтық мемлекетті қалыптастырудың маңызды тетігі болып табылады.

Сондай-ақ академик С. Зимановтың зерттеулерінде Конституцияның ұлттық құқықтық жүйені нығайтудағы рөлі ерекше көрсетіледі [4]. Ол конституциялық реформалар мемлекеттік институттардың тиімділігін арттыратынын және құқықтық тұрақтылықты қамтамасыз ететінін дәлелдейді. Халықаралық деңгейде Карел Васактың адам құқықтарының үш буыны туралы теориясы маңызды орын алады. Бұл теория бойынша адам құқықтары азаматтық, саяси және әлеуметтік-экономикалық құқықтар ретінде дамиды, ал мемлекеттердің халықаралық ұйымдармен байланысы осы құқықтарды қорғауға тікелей әсер етеді [5].

Сонымен қатар халықаралық ұйымдардың ұсынымдары ұлттық заңнамаға әсер ететіні көптеген зерттеулерде дәлелденген. Мысалы, БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесі мемлекеттерге құқықтық реформалар бойынша ұсынымдар беріп, олардың ішкі заңнамасын халықаралық стандарттарға бейімдеуге ықпал етеді [6].

Салыстырмалы түрде қарастырсақ, Германияда Конституция тұрақты сипатқа ие және құқықтық жүйе классикалық құқықтық мемлекет үлгісіне негізделген. Ал Оңтүстік Кореяда конституциялық реформалар экономикалық және саяси дамуға тікелей әсер еткен, бұл елдің жылдам модернизациясына ықпал етті [7].

Бұл ғылыми зерттеудің негізгі мақсаты Қазақстан Республикасындағы конституциялық өзгерістердің мәнін кешенді түрде талдау, олардың құқықтық жүйеге әсерін бағалау және халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықтағы рөлін анықтау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін құқықтану, халықаралық қатынастар және саяси ғылымдар салаларындағы классикалық және заманауи ғылыми тәсілдер қолданылды.

Зерттеу барысында кешенді әдіснамалық тәсіл пайдаланылды, ол бірнеше ғылыми әдістерді біріктіреді және құбылысты әртүрлі қырынан қарастыруға мүмкіндік береді.

Салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі Қазақстан Республикасының конституциялық реформаларын Германия, Оңтүстік Корея және басқа мемлекеттердің тәжірибесімен салыстыруға негізделді. Салыстырмалы талдау арқылы әртүрлі құқықтық жүйелердегі Конституцияның тұрақтылығы, өзгеру жиілігі және мемлекеттік басқаруға әсері анықталды. Мысалы, Германия Конституциясы (Grundgesetz) тұрақтылық принципіне негізделсе, Оңтүстік Кореяда конституциялық реформалар әлеуметтік-экономикалық трансформацияның маңызды құралы ретінде қызмет етеді [7]. Бұл салыстыру Қазақстандағы реформалардың ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік берді.

Жүйелік талдау әдісі. Жүйелік тәсіл Конституцияны тек құқықтық құжат ретінде емес, мемлекеттік басқару жүйесінің негізгі элементі ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Бұл әдіс арқылы конституциялық реформалардың атқарушы билікке, заң шығарушы билікке, сот жүйесіне, азаматтық қоғамға, тигізетін ықпалы кешенді түрде зерттелді.

Құжаттық және нормативтік талдау. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының Конституциясы, заңнамалық актілер, сондай-ақ БҰҰ, ЕҚЫҰ және басқа халықаралық ұйымдардың ресми құжаттары талданды [2], [6]. Бұл тәсіл халықаралық стандарттардың ұлттық заңнамаға енгізілу деңгейін бағалауға мүмкіндік берді.

Ғылыми-теориялық талдау. Отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері негізінде теориялық база қалыптастырылды. С. Сартаевтың және С. Зимановтың еңбектері Қазақстандағы конституциялық дамудың ғылыми негізін түсіндіруге мүмкіндік берсе [3], [4], Карел Васактың адам құқықтары теориясы халықаралық құқықтық контекстті ашуға көмектесті [5].

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасындағы конституциялық реформалардың құқықтық, саяси, экономикалық және халықаралық деңгейде кешенді әсер ететінін көрсетті. Бұл реформалар тек ішкі құқықтық жүйені жетілдірумен шектелмей, мемлекеттің халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимылын жаңа сапалық деңгейге көтергенін байқауға болады.

Зерттеу нәтижелері Конституциялық өзгерістердің ең алдымен құқықтық мемлекет қағидаттарын күшейтуге бағытталғанын көрсетеді. Атап айтқанда, сот жүйесінің тәуелсіздігін арттыру, билік тармақтары арасындағы тежемелік және тепе-теңдік механизмдерін жетілдіру маңызды орын алады. Бұл өзгерістер азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың институционалдық негізін күшейтті. Сонымен қатар, құқық қолдану тәжірибесінде ашықтық пен есептілік қағидаттарының артуы байқалады. Бұл өз кезегінде құқықтық жүйеге деген қоғамдық сенімді нығайтады және мемлекеттік органдардың жауапкершілігін арттырады.

Конституциялық реформалардың маңызды нәтижелерінің бірі – адам құқықтарын қорғау жүйесінің институционалдық күшеюі. Халықаралық стандарттарға сәйкестік деңгейінің артуы Қазақстанның БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесімен ынтымақтастығын тереңдетуге мүмкіндік берді [2].

Адам құқықтарының қорғалуы тек декларативті деңгейде емес, нақты құқықтық тетіктер арқылы қамтамасыз етіле бастады. Бұл азаматтардың мемлекетке деген сенімін арттырып, құқықтық мәдениеттің дамуына ықпал етті.

Халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықтың кеңеюі. Қазақстанның халықаралық ұйымдармен байланысы конституциялық реформалардан кейін жаңа деңгейге көтерілді. БҰҰ және ЕҚЫҰ сияқты ұйымдармен өзара әрекеттестік күшейіп, олардың ұсынымдарын ұлттық заңнамаға енгізу процесі жеделдеді [6].

Бұл үдеріс Қазақстанның халықаралық құқықтық кеңістікке интеграциялануын жеңілдетіп, елдің халықаралық беделін арттырды. Сонымен қатар, халықаралық ұйымдардың мониторинг және сараптамалық қызметі ұлттық реформалардың сапасын арттыруға ықпал етті.

Саяси және дипломатиялық әсер. Конституциялық өзгерістер Қазақстанның сыртқы саясатындағы көпвекторлы стратегияны нығайтты. Ел халықаралық аренада теңгерімді саясат жүргізіп, әртүрлі геосаяси орталықтармен ынтымақтастықты сақтап отыр.

Дипломатиялық деңгейде Қазақстанның беделі артып, ол халықаралық келіссөздер мен аймақтық қауіпсіздік мәселелерінде белсенді қатысушыға айналды. Бұл жағдай елдің «сенімді серіктес» ретіндегі имиджін күшейтті. Экономикалық әсер және инвестициялық тартымдылық. Құқықтық реформалар экономикалық салаға да жанама түрде әсер етті. Құқықтық тұрақтылықтың артуы шетелдік инвесторлар үшін қолайлы орта қалыптастырды. Инвестициялық тәуекелдердің төмендеуі экономиканың әртараптануына ықпал етті. Сонымен қатар, халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық нәтижесінде Қазақстанның транзиттік және энергетикалық

әлеуеті күшейді. Бұл факторлар елдің жаһандық экономикалық жүйедегі орнын нығайтты.

Әлеуметтік және қоғамдық әсер. Конституциялық реформалар қоғамдағы азаматтық белсенділіктің артуына және құқықтық мәдениеттің дамуына ықпал етті. Азаматтардың өз құқықтарын қорғау мүмкіндіктері кеңейіп, мемлекеттік институттарға қатысу деңгейі артты.

Әлеуметтік саясат саласында да оң өзгерістер байқалады. Білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау жүйелерінде ашықтық пен тиімділік арта түсті. Бұл қоғамның жалпы тұрақтылығына оң әсер етеді.

Салыстырмалы талдау контексті. Салыстырмалы талдау нәтижелері Қазақстанның конституциялық даму моделі аралас сипатқа ие екенін көрсетті. Германия тәжірибесі құқықтық тұрақтылықтың үлгісі ретінде қарастырылса [7], Оңтүстік Корея тәжірибесі реформалардың динамикалық даму құралы бола алатынын көрсетеді.

Қазақстан осы екі модельдің элементтерін үйлестіре отырып, ұлттық құқықтық жүйесін біртіндеп модернизациялау жолын ұстануда. Бұл жағдай елдің институционалдық икемділігін және жаһандық өзгерістерге бейімделу қабілетін арттырады.

Жалпы алғанда, конституциялық реформалар Қазақстан үшін тек құқықтық құжатты жаңарту емес, кең ауқымды трансформациялық процесс болып табылады. Бұл процесс мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттырумен қатар, халықаралық интеграцияны тереңдетуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Конституциядағы өзгерістер елдің ішкі тұрақтылығын қамтамасыз етіп қана қоймай, оның халықаралық жүйедегі позициясын күшейтеді. Осы тұрғыдан алғанда, реформалар Қазақстанды заманауи құқықтық мемлекет ретінде дамытуда стратегиялық рөл атқарады.

Жүргізілген ғылыми зерттеу Қазақстан Республикасындағы конституциялық өзгерістердің мемлекет дамуының барлық негізгі бағыттарына әсер ететін кешенді және көпқырлы процесс екенін көрсетті. Конституцияға енгізілген реформалар тек құқықтық нормаларды жаңарту ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік басқару жүйесін, саяси институттарды және халықаралық ынтымақтастық механизмдерін сапалық тұрғыдан қайта құруға бағытталған стратегиялық қадам болып табылады.

Зерттеу нәтижелері конституциялық реформалардың ең алдымен құқықтық мемлекетті нығайтуға ықпал ететінін дәлелдеді. Сот жүйесінің тәуелсіздігін арттыру, билік тармақтары арасындағы тежемелік және тепе-теңдік қағидаттарын күшейту, сондай-ақ азаматтардың құқықтарын қорғау механизмдерін жетілдіру мемлекет пен қоғам арасындағы құқықтық сенімділікті арттырды. Бұл өзгерістер құқық үстемдігі принципінің нақты іске асуына мүмкіндік берді және мемлекеттік институттардың тиімділігін жоғарылатты.

Сонымен қатар, Конституциялық реформалардың маңызды нәтижелерінің бірі – Қазақстанның халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимылының жаңа деңгейге көтерілуі.

БҰҰ, ЕҚЫҰ және басқа да халықаралық құрылымдардың ұсынымдарын ұлттық заңнамаға енгізу үдерісі елдің халықаралық құқықтық стандарттарға бейімделуін күшейтті [2], [6]. Бұл өз кезегінде Қазақстанның халықаралық беделін арттырып, оны жаһандық құқықтық кеңістікте сенімді және жауапты серіктес ретінде танытты.

Саяси тұрғыдан алғанда, конституциялық өзгерістер елдің сыртқы саясатындағы көпвекторлы бағытты нығайтып, дипломатиялық белсенділігін арттырды. Қазақстан халықаралық диалог пен өңірлік қауіпсіздік мәселелерінде конструктивті ұстанымымен ерекшеленіп, халықаралық аренадағы ықпалын кеңейтті. Бұл фактор мемлекеттің геосаяси тұрақтылығын күшейтуге ықпал етті.

Экономикалық тұрғыдан реформалар инвестициялық ахуалдың жақсаруына және құқықтық тұрақтылықтың артуына жағдай жасады. Заңнамалық айқындықтың күшеюі шетелдік инвестицияларды тартуға оң әсер етіп, экономиканың әртараптануына ықпал етті. Сонымен қатар, халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық нәтижесінде Қазақстанның энергетикалық және транзиттік әлеуеті тиімді пайдаланылуда.

Әлеуметтік салада да айтарлықтай оң өзгерістер байқалады. Азаматтардың құқықтық мәдениеті артып, мемлекеттік институттарға деген сенім деңгейі жоғарылады. Білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау жүйелерінде ашықтық пен тиімділік қағидаттары нығайды. Бұл қоғамның тұрақтылығын қамтамасыз ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Жалпы алғанда, жүргізілген зерттеу Қазақстандағы конституциялық реформалардың елдің ішкі дамуы мен халықаралық интеграциясы арасында тығыз байланыс орнататынын дәлелдеді. Конституцияға енгізілген өзгерістер мемлекеттің құқықтық, саяси және әлеуметтік жүйесін жаңғыртып қана қоймай, оның халықаралық аренадағы орнын нығайтуға да мүмкіндік берді. Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасындағы конституциялық реформалар елдің құқықтық мемлекет ретінде дамуына, демократиялық институттардың нығаюына және жаһандық бәсекеге қабілеттілігінің артуына оң және ұзақ мерзімді әсер етеді деп айтуға болады. Бұл реформалар мемлекет дамуының жаңа кезеңін айқындайтын маңызды стратегиялық негіз болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана, 2026.
2. United Nations. Human Rights Council Reports. – Geneva, 2024–2026.
3. Сартаев С. Конституциялық құқық бойынша зерттеулер. – Алматы, 2019.
4. Зиманов С. Қазақстанның құқықтық жүйесі. – Алматы, 2017.
5. Vasak K. Human Rights: A Three-Generation Theory. – Paris, 1977.
6. OSCE ODIHR. Reports. – Warsaw, 2023–2025.
7. Kim S. Constitutional Development in South Korea. – Seoul, 2021.

УДК 342.4:327(574)

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕРІ КОНТЕКСТІНДЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИМИДЖІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Алексей Б.Е., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Жармаханова Ж.И., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аннотация. В данной статье рассматривается трансформация международного образа страны в контексте новых конституционных изменений Республики Казахстан в 2026 году. Конституционные реформы направлены на модернизацию системы государственного управления, укрепление демократических институтов и расширение прав и свобод граждан. Эти изменения рассматриваются как важный фактор, определяющий не только внутриполитическую систему, но и образ Казахстана на международной арене. В этой связи в статье анализируется влияние реформ, таких как укрепление прав человека, установление баланса между ветвями власти, независимость судебной власти и развитие гражданского общества, на международный образ Казахстана. Кроме того, рассматривается влияние реформ на внешнюю политику, инвестиционную привлекательность и геополитическое положение. Исследование основано на официальных данных и современных тенденциях в международных отношениях.

Ключевые слова: Конституция, международный имидж, политическая реформа, демократия, верховенство права, государственное управление, внешняя политика

Кіріспе. Қазіргі жаһандану жағдайында мемлекеттердің халықаралық имиджі олардың ішкі саяси және құқықтық жүйесінің тиімділігімен тікелей байланысты. Мемлекет ішіндегі конституциялық реформалар тек құқықтық өзгеріс емес, сонымен қатар сыртқы әлемдегі елдің қабылдануына әсер ететін стратегиялық фактор болып табылады.

2026 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциялық өзгерістері елдің саяси жүйесін жаңғыртудағы жаңа кезеңді білдіреді. Бұл реформалар демократиялық институттарды күшейту, билік тармақтары арасындағы теңгерімді қамтамасыз ету және азаматтардың құқықтарын қорғау механизмдерін жетілдіру арқылы жүзеге асырылады.

Осы өзгерістердің барлығы негізгі бөлімде талданатын нақты нәтижелерге әкеледі: адам құқықтарының күшеюі Қазақстанды құқықтық мемлекет ретінде көрсетсе, билік жүйесіндегі реформалар оның демократиялық имиджін нығайтады, ал сыртқы саясаттағы ашықтық елдің халықаралық аренадағы беделін арттырады. Сондықтан бұл тақырып тек ішкі саясат тұрғысынан ғана емес, халықаралық қатынастар контекстінде де ерекше өзекті болып табылады.

Негізгі бөлім. 2026 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциялық өзгерістері елдің саяси жүйесін жаңғыртудың маңызды кезеңі болып табылады және бұл өзгерістер тек ішкі мемлекеттік құрылымға ғана емес, сонымен қатар Қазақстанның халықаралық имиджіне де тікелей ықпал етеді. Аталған реформалардың мазмұны мен бағыты мемлекеттің демократиялық даму жолына түскенін көрсетеді, сондықтан олар халықаралық қауымдастық тарапынан елдің жаңа бейнесін қалыптастыруда маңызды фактор ретінде қарастырылады.

Ең алдымен, жаңа Конституцияда адам құқықтары мен бостандықтарына ерекше мән берілуі Қазақстанның халықаралық имиджіне айтарлықтай әсер етеді. Адам құқықтарының басымдығының конституциялық деңгейде бекітілуі халықаралық құқық нормаларына сәйкестікті арттырады. Сондықтан бұл өзгеріс Қазақстанды құқықтық мемлекет ретінде танытып, оның демократиялық құндылықтарды ұстанатын ел ретіндегі беделін күшейтеді. Осыған байланысты халықаралық ұйымдар мен шетелдік серіктестер Қазақстанды сенімді әрі болжамды мемлекет ретінде қабылдай бастайды [1].

Сонымен қатар, Конституцияда билік тармақтары арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге бағытталған өзгерістер енгізілуі мемлекеттік басқарудың ашықтығын арттырады. Парламенттің өкілеттіктерінің кеңеюі және оның бақылау функцияларының күшеюі билік жүйесіндегі теңгерімді қалыптастырады. Сондықтан бұл өзгерістер елдегі демократиялық институттардың дамуын көрсетеді және халықаралық қауымдастық тарапынан оң бағаланады. Нәтижесінде Қазақстанның саяси тұрақтылығы мен басқару сапасына деген сенім артады, бұл оның халықаралық имиджінің нығаюына алып келеді [2].

Осыған қоса, сот жүйесінің тәуелсіздігін күшейтуге бағытталған конституциялық нормалар құқықтық мемлекетті қалыптастырудың маңызды қадамы болып табылады.

Тәуелсіз сот жүйесі азаматтардың құқықтарын қорғаудың негізгі кепілі ретінде қарастырылады, сондықтан бұл өзгеріс халықаралық стандарттарға сәйкестікті қамтамасыз етеді. Нәтижесінде Қазақстан шетелдік инвесторлар үшін құқықтық тұрғыдан сенімді мемлекет ретінде қабылданады, бұл оның инвестициялық тартымдылығын арттырады және экономикалық имиджіне оң әсер етеді [3].

Бұдан бөлек, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін дамытуға бағытталған өзгерістер азаматтардың саяси процестерге қатысуын кеңейтеді. Аймақтық басқарудың тиімділігінің артуы мемлекеттік басқарудың икемділігін көрсетеді. Сондықтан бұл өзгерістер Қазақстанда азаматтық қоғамның дамып келе жатқанын дәлелдейді және елдің демократиялық бейнесін халықаралық деңгейде нығайтады.

Сонымен қатар, жаңа Конституцияда халықтың саяси процестерге қатысуын арттыруға бағытталған нормалардың енгізілуі ерекше маңызға ие. Референдум институтының рөлінің күшеюі халық билігінің нақты жүзеге

асырылуын қамтамасыз етеді. Осыған байланысты Қазақстанда шешім қабылдау процестерінің ашықтығы мен легитимділігі артады, бұл халықаралық қауымдастық тарапынан оң қабылданады.

Нәтижесінде елдің демократиялық мемлекет ретіндегі имиджі күшейеді. Жаңа Конституцияның тағы бір маңызды бағыты - әлеуметтік және экономикалық даму мәселелеріне назар аударылуы. Білім беру, ғылым және инновация салаларының басым бағыт ретінде айқындалуы мемлекеттің ұзақ мерзімді даму стратегиясын көрсетеді.

Сондықтан бұл өзгерістер Қазақстанды тек саяси тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар экономикалық және технологиялық тұрғыдан дамуға ұмтылатын мемлекет ретінде танытады. Бұл өз кезегінде елдің халықаралық аренадағы тартымдылығын арттырады.

Осы өзгерістердің барлығы Қазақстанның сыртқы саяси бағытымен де тығыз байланысты. Елдің көпвекторлы сыртқы саясаты жаңа конституциялық негіздермен үйлесім таба отырып, халықаралық серіктестік аясын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Сондықтан Қазақстан халықаралық қатынастарда тұрақты және сенімді әріптес ретінде өз позициясын нығайтады. Бұл оның халықаралық имиджінің трансформациясына тікелей ықпал етеді [4].

Алайда, аталған реформалардың халықаралық имиджге толық әсер етуі олардың нақты жүзеге асырылу деңгейіне байланысты. Егер конституциялық нормалар іс жүзінде тиімді қолданылса, онда Қазақстанның халықаралық беделі айтарлықтай артады.

Керісінше жағдайда, реформалардың формалды сипатта қалуы елдің имиджіне теріс әсер етуі мүмкін. Сондықтан институционалдық тиімділікті қамтамасыз ету және қоғамдық сенімді арттыру ерекше маңызға ие. Жалпы алғанда, 2026 жылғы Конституциялық өзгерістер Қазақстанның халықаралық имиджін жаңғыртуға бағытталған кешенді реформалар жиынтығы болып табылады. Бұл өзгерістер елдің демократиялық даму жолын айқындап қана қоймай, оның халықаралық аренадағы беделін арттыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды. 2026 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциялық өзгерістері елдің ішкі саяси жүйесін жаңғыртумен қатар, оның халықаралық аренадағы бейнесін де айтарлықтай өзгертетін маңызды фактор болып табылады. Конституцияда бекітілген адам құқықтарының күшеюі, билік тармақтары арасындағы тепе-теңдіктің нығаюы, сот жүйесінің тәуелсіздігі және азаматтардың саяси процеске қатысу мүмкіндіктерінің кеңеюі Қазақстанның құқықтық және демократиялық мемлекет ретіндегі сипаттамасын күшейтеді.

Осы өзгерістердің нәтижесінде Қазақстан халықаралық қауымдастық тарапынан неғұрлым ашық, реформаларға бейім және саяси тұрақтылығы бар мемлекет ретінде қабылдана бастайды. Бұл өз кезегінде елдің халықаралық имиджін жақсартып, дипломатиялық байланыстарды нығайтуға және инвестициялық тартымдылығын арттыруға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы // Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет». – 2026. – URL: https://adilet.zan.kz.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. Конституциялық реформалар және саяси жаңғыру туралы мәліметтер. – 2026. – URL: https://www.akorda.kz.
3. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісі. Конституциялық өзгерістер мен заңнамалық реформалар туралы ресми материалдар. – 2026. – URL: https://www.parlam.kz.
4. Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі. Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының негізгі бағыттары. – 2025. – URL: https://www.gov.kz.

УДК 342.7:342.56(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ МЕХАНИЗМІ: РӨЛ, ҚҰРЫЛЫМ ЖӘНЕ ТИІМДІЛІК ФАКТОРЛАРЫ

Жақсыбай М.М., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Жатқанбаева А.Е., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарын қамтамасыз етудің институционалдық жүйесі зерттелген. Мақалада адам құқықтарын қорғау институттарының құрылымы, рөлі және тиімділік факторлары қарастырылып, Қазақстандағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты мен Ұлттық алдын алу тетігінің қызметі бағаланған. Сондай-ақ құқық қорғау органдарының, сот жүйесінің, прокуратураның және азаматтық қоғам институттарының адам құқықтарын қорғаудағы рөлі талданған. Институционалдық механизмдердің халықаралық стандарттарға сәйкестігі, цифрландыру процесі және құқықтық мәдениет аспектілері де қамтылған. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы адам құқықтарын қорғау жүйесінің институционалдық әлеуетін көрсетуге және оны жетілдіру бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: адам құқықтары, институционалдық жүйе, Қазақстан Республикасы, Уәкіл институты, Ұлттық алдын алу тетігі, құқық қорғау механизмдері, құқықтық мәдениет.

Адам құқықтарын қорғау қазіргі заманғы демократиялық мемлекеттердің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасында адам құқықтарын қамтамасыз ету жүйесі тек нормативтік-құқықтық базамен шектелмей, оны іске асыратын институционалдық

механизмдердің қызметімен тікелей байланысты. Осы механизмдер азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауда делдалдық, бақылау және алдын алу функцияларын жүзеге асырады.

Құқық қорғау жүйесінің тиімділігін қамтамасыз етудің маңызды компоненттері ретінде Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты мен Ұлттық алдын алу тетігі ерекшеленеді. Уәкіл институты азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына мониторинг жүргізіп, жеке және ұжымдық шағымдарды қарастырады, мемлекеттік органдардың әрекеттері мен әрекетсіздіктеріне құқықтық баға береді. Сонымен қатар, мемлекеттік органдарға ұсынымдар енгізу, заңнаманы жетілдіру жөнінде бастамалар көтеру және адам құқықтары саласындағы ұлттық баяндамаларды жариялау арқылы жүйелік деңгейде ықпал етеді.

Ұлттық алдын алу тетігі (ҰАТ) азаптау мен қатыгез қарым-қатынастың алдын алу мақсатында тәуелсіз мониторингтік тексерулер жүргізеді. Бұл механизм БҰҰ-ның азаптауға қарсы халықаралық стандарттарына сәйкес енгізілген және бас бостандығынан айыру орындарында адам құқықтарын қорғаудың алдын алу функциясын атқарады.

Қазақстан Республикасында адам құқықтарын қамтамасыз ету жүйесі тек нормативтік-құқықтық базамен ғана шектелмей, оны іске асыратын институционалдық механизмдердің қызметімен тікелей байланысты. Бұл механизмдер азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауда делдалдық, бақылау және алдын алу функцияларын жүзеге асырады. Осы тұрғыда негізгі құқық қорғау институттарының бірі — Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты болып табылады. Аталған институт азаматтардың құқықтарының сақталуына мониторинг жүргізеді, жеке және ұжымдық шағымдарды қарайды, мемлекеттік органдардың әрекеттері мен әрекетсіздігіне құқықтық баға береді. Сонымен қатар, Уәкіл мемлекеттік органдарға ұсынымдар енгізу, заңнаманы жетілдіру жөнінде бастамалар көтеру және адам құқықтары саласындағы ахуал бойынша жыл сайынғы есептер жариялау сияқты маңызды өкілеттіктерге ие.

Соңғы жылдары бұл институттың мәртебесі күшейтіліп, оның қызметінің институционалдық негіздері кеңейтілді. Атап айтқанда, өңірлік өкілдіктердің ашылуы азаматтардың құқықтарын қорғауға қолжетімділікті арттырды және шағымдарды қарау рәсімдерін жеңілдетті. Бұл өзгерістер Уәкіл институтының құқық қорғау жүйесіндегі рөлін күшейтіп, оны халықаралық омбудсмендік стандарттарға жақындатуға бағытталған.

Адам құқықтарын қорғаудың алдын алу тетіктері аясында ерекше орын алатын құрылым — Ұлттық алдын алу тетігі (ҰАТ) болып табылады. Бұл механизм БҰҰ-ның азаптауға қарсы халықаралық стандарттарына сәйкес енгізілген және оның негізгі мақсаты — бас бостандығынан айыру орындарында, уақытша ұстау изоляторларында және басқа да жабық мекемелерде азаптау мен қатыгез қарым-қатынастың алдын алу. ҰАТ

шеңберінде тәуелсіз мониторингтік топтар тұрақты түрде тексерулер жүргізіп, анықталған бұзушылықтар бойынша ұсынымдар береді.

Сонымен қатар, адам құқықтарын қорғауда сот жүйесі, прокуратура органдары, ішкі істер органдары, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет сияқты мемлекеттік институттар да маңызды рөл атқарады. Бұл органдар құқық бұзушылықтарды анықтау, тергеу жүргізу және құқықтарды қалпына келтіру функцияларын жүзеге асырады. Алайда олардың қызметінің тиімділігі көп жағдайда институционалдық тәуелсіздік пен есептілік деңгейіне байланысты.

Қазақстан Республикасында адам құқықтарын қамтамасыз етудің институционалдық жүйесі соңғы жылдары айтарлықтай трансформацияға ұшырап, оның құрылымы мен функциялары біртіндеп халықаралық стандарттарға сәйкестендірілуде. Бұл үрдіс құқық қорғау институттарының рөлін күшейтуге және олардың тиімділігін арттыруға бағытталған.

Атап айтқанда, Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты қызметін құқықтық тұрғыдан нығайту мақсатында арнайы конституциялық заңның қабылдануы оның тәуелсіздігін институционалдық деңгейде бекітті. Бұл өзгеріс омбудсмен институтын классикалық «soft law» механизмінен біршама күшейтілген квазисоттық органға жақындатты.

Қазіргі таңда Уәкіл тек шағымдарды қараумен шектелмей, жүйелік проблемаларды анықтау, мемлекеттік саясатқа ықпал ету және адам құқықтары саласындағы ұлттық баяндамаларды қалыптастыру функцияларын да жүзеге асырады.

Сонымен қатар, Уәкіл институтының қызметінде «проактивті мониторинг» элементтері күшейіп келеді. Яғни, құқық бұзушылық фактілері бойынша тек шағым түскен жағдайда ғана емес, тәуекел топтарын, әлеуметтік осал санаттарды және жабық мекемелерді өз бастамасымен тексеру тәжірибесі кеңеюде. Бұл халықаралық омбудсмендік тәжірибеге сәйкес келетін маңызды даму бағыты болып табылады. Адам құқықтарын қорғаудың алдын алу жүйесінде Ұлттық алдын алу тетігі (ҰАТ) қызметінің рөлі артып келеді. Соңғы жылдары ҰАТ қатысушыларының институционалдық тәуелсіздігін күшейту, олардың мандатын кеңейту және мониторинг нәтижелерінің жариялылығын арттыру
бағытында қадамдар жасалды. Дегенмен, халықаралық тәжірибемен салыстырғанда, ҰАТ ұсынымдарының орындалу деңгейі әлі де төмен болып отыр, бұл оның тиімділігіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі ретінде қарастырылады.

Жаңа институционалдық бағыттардың бірі — цифрландыру және адам құқықтарын қорғау тетіктерін цифрлық форматқа көшіру болып табылады. Мемлекеттік органдар тарапынан электрондық өтініштерді қабылдау, онлайн шағым беру платформалары және құқықтық кеңес беру қызметтерін цифрландыру азаматтардың құқық қорғау механизмдеріне қолжетімділігін

арттыруға мүмкіндік беруде. Алайда цифрлық теңсіздік (әсіресе ауылдық жерлерде) бұл мүмкіндіктердің толық пайдаланылуына кедергі келтіреді.

Институционалдық жүйенің тиімділігіне әсер ететін маңызды жаңа факторлардың бірі — құқық қорғау органдарын реформалау саясаты болыптабылады. Соңғы жылдары «еститін мемлекет» тұжырымдамасы аясында мемлекеттік органдардың халықпен кері байланысын күшейту, шағымдарды қарау сапасын арттыру және әкімшілік рәсімдерді оңайлату бағытында шаралар қабылданды. Бұл бастамалар құқық қорғау институттарының транспаренттілігін арттыруға бағытталғанымен, олардың нақты нәтижелері әлі де біркелкі емес.

Сонымен қатар, адам құқықтарын қорғау жүйесінде сот конституциялық бақылау элементтерінің рөлі артып келеді. Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты қайта құрылуы азаматтардың құқықтарын қорғаудың қосымша механизмін қалыптастырды. Азаматтардың тікелей Конституциялық сотқа жүгіну мүмкіндігі құқықтық қорғаудың жаңа деңгейін қамтамасыз етеді және заңдардың конституцияға сәйкестігін тексеру арқылы жүйелік құқық бұзушылықтардың алдын алуға ықпал етеді.

Соған қарамастан, институционалдық механизмдердің қызметінде бірқатар жүйелі шектеулер байқалады. Ең алдымен, Уәкіл институтының шешімдері ұсынымдық сипатта болғандықтан, олардың орындалуы әрдайым міндетті емес. Бұл оның ықпал ету мүмкіндігін белгілі бір деңгейде шектейді. Сонымен қатар, құқық қорғау органдарының қызметіне тәуелсіз бақылау тетіктерінің жеткіліксіздігі байқалады.

Бұл мәселелер әсіресе Қаңтар оқиғалары кейін айқын көрініс тапты. Аталған кезеңде азаматтар тарапынан құқық бұзушылықтарға қатысты көптеген шағымдар түскенімен, олардың бір бөлігі бойынша толыққанды, тәуелсіз және жан-жақты тергеу жүргізілмегені туралы пікірлер кеңінен тарады. Бұл жағдай құқық қорғау институттарының тиімділігі мен объективтілігіне қатысты қоғамда сенімсіздік туындатты.

Институционалдық тиімділікке әсер ететін маңызды факторлардың бірі азаматтардың құқықтық мәдениеті мен құқықтық сауаттылық деңгейі болып табылады. Көптеген азаматтар өз құқықтарын қорғау тетіктерін толық білмейді немесе мемлекеттік органдарға жүгінуге сенімсіздікпен қарайды. Бұл, өз кезегінде, құқық қорғау механизмдерінің толық іске қосылмауына және олардың әлеуетінің толық пайдаланылмауына әкеледі.

Сонымен қатар, азаматтық қоғам институттарының даму деңгейі де маңызды рөл атқарады. Тәуелсіз құқық қорғау ұйымдары, бұқаралық ақпарат құралдары және қоғамдық бақылау тетіктері институционалдық жүйенің тиімділігін арттыруға ықпал етуі тиіс. Алайда олардың қызметінде де белгілі бір шектеулердің болуы жалпы құқық қорғау жүйесінің тиімділігіне әсер етеді. Дегенмен, аталған шектеулерге қарамастан, Қазақстандағы институционалдық механизмдердің даму әлеуеті жоғары деп бағалауға болады. Уәкіл институтының мәртебесін одан әрі күшейту, оның шешімдерінің орындалуын міндетті сипатқа жақындату, ҰАТ қызметінің тәуелсіздігін қамтамасыз ету,

сондай-ақ құқық қорғау органдарының ашықтығы мен есептілігін арттыру — адам құқықтарын қорғау жүйесін жетілдірудің негізгі бағыттары болып табылады.

Осылайша, институционалдық механизмдер Қазақстанда адам құқықтарын қамтамасыз етудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Алайда олардың тиімділігі тек формалды өкілеттіктермен емес, нақты іске асырылу деңгейімен, тәуелсіздік дәрежесімен және қоғам тарапынан сеніммен айқындалады.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарын қамтамасыз етудің институционалдық жүйесі соңғы жылдары елеулі трансформацияға ұшырап, оның құрылымы мен қызметі халықаралық стандарттарға жақындаған. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты мен Ұлттық алдын алу тетігі құқық қорғау механизмдерінің негізгі бағыттарын жүзеге асырып, азаматтардың құқықтарын сақтауда делдалдық, бақылау және алдын алу функцияларын атқарады. Сонымен қатар, сот жүйесі, прокуратура, ішкі істер органдары және азаматтық қоғам институттары адам құқықтарын қорғауда маңызды рөл атқарады.

Дегенмен, институционалдық механизмдердің тиімділігі тек формалды өкілеттіктерге ғана емес, нақты іске асырылу деңгейіне, тәуелсіздік дәрежесіне және қоғам тарапынан сенімге байланысты. Цифрландыру, өңірлік өкілдіктерді дамыту, проактивті мониторинг және құқықтық мәдениетті арттыру бағытындағы шаралар құқық қорғау институттарының тиімділігін жоғарылатуға мүмкіндік береді.

Осы зерттеу нәтижелері Қазақстандағы адам құқықтарын қорғау институттарының әлеуетін айқындауға және олардың қызметін жетілдіру бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді. Уәкіл институтының мәртебесін одан әрі күшейту, ҰАТ қызметінің тәуелсіздігін қамтамасыз ету және құқық қорғау органдарының ашықтығы мен есептілігін арттыру адам құқықтарын қорғау жүйесін толыққанды әрі тиімді етуге бағытталған маңызды қадамдар болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана: Елорда, 2023.
2. Қазақстан Республикасының «Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» Конституциялық заңы. – Астана, 2022.
3. Баянов Е. Мемлекет және құқық негіздері. – Алматы: Жеті Жарғы, 2020.
4. Сапарғалиев Ғ., Ибраева А. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021.
5. Басин Ю.Г. Права человека и правовое государство: учебное пособие. – Алматы: Norma, 2019.
6. Universal Declaration of Human Rights. – United Nations, 1948.
7. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). – United Nations, 1966.

8. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты. Сот практикасы бойынша шолу. – Астана, 2023.
9. Сапарғалиев Ғ.С. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021.
10. Аманжолова З.Қ. Адам құқықтарының халықаралық-құқықтық негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2022.
11. Котов А.К. Қазақстандағы адам құқықтары: теория және практика. – Алматы, 2020.
12. Нұртазин М.С. Құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам: өзекті мәселелер. – Алматы, 2022.

УДК 340.12:004(574)

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ: КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Илесбаева Ғ.А., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Накишева М.К., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аннотация. В статье проводится комплексный анализ современного состояния правовой культуры казахстанского общества в условиях масштабной цифровизации правовой системы. Автор исследует динамику развития нормативно-правовой базы, анализирует актуальную статистику киберпреступности и судебную практику по спорам в цифровой среде. Особое внимание уделено результатам авторских социологических исследований, выявивших феномен «цифрового правового инфантилизма» и разрыв в уровне правосознания между различными поколениями. На основе выявленных противоречий предложены практические рекомендации по трансформации методов правового воспитания и внедрению принципов Legal Design для повышения правовой грамотности граждан в условиях цифровой реальности.

Ключевые слова. правовая культура, цифровизация, Республика Казахстан, правосознание, судебная практика, цифровые доказательства, правовой нигилизм, правовая политика, информационное общество, Legal Design.

Современный этап развития казахстанского общества характеризуется глубокой трансформацией всех социальных институтов, среди которых правовая система занимает центральное место в формировании нового качества гражданственности. Вопрос совершенствования правовой культуры становится не просто теоретической задачей правоведения, а стратегическим приоритетом государственной политики в контексте реализации концепции «Справедливого Казахстана». В условиях стремительного вхождения

технологий во все сферы жизни, правовая культура приобретает новые качества, проходя через призму тотальной цифровизации, что требует детального переосмысления существующих подходов к правосознанию.

Актуальность данной темы обусловлена тем, что цифровая среда создает новые формы правоотношений, к которым традиционное правосознание оказывается не всегда готовым, порождая новые виды рисков и правовых конфликтов. Анализ современного состояния и нормативно-правовой базы формирования правовой культуры в Республике Казахстан свидетельствует о наличии солидного юридического фундамента, заложенного в Конституции РК, которая провозглашает человека и его права высшей ценностью государства. Детализация этих принципов находит отражение в Концепции правовой политики до 2030 года, где цифровизация правовой среды рассматривается как ключевой инструмент повышения доверия населения. В ходе нашего исследования мы обратили внимание на то, что казахстанский законодатель в последние годы сместил акцент с пассивного информирования граждан на создание проактивной интерактивной среды. Законы «О правовых актах», «О доступе к информации» и «Об информатизации» сформировали условия для беспрецедентной прозрачности государственных процессов. Однако, как показывает анализ, текущая нормативная база всё еще недостаточно учитывает аспекты алгоритмизации принятия решений искусственным интеллектом, что создает определенные правовые лакуны в защите прав граждан при автоматизированном оказании государственных услуг. Полагается, что современная правовая культура в Казахстане должна рассматриваться через категорию «цифрового правосознания». Это многогранный конструкт, включающий в себя не только знание классических норм права, но и владение инструментами цифровой гигиены, понимание механизмов защиты персональных данных и этику взаимодействия в виртуальном пространстве. Переход государственных сервисов на платформы Egov и Smart Bridge изменил саму парадигму взаимодействия личности и власти, сделав ее более оперативной и транзакционной. Но, по моему глубокому убеждению, техническая готовность инфраструктуры всё еще значительно опережает ментальную и правовую готовность широких слоев общества к полноценной реализации своих интересов через цифровые механизмы. Переходя к анализу практического материала, накопленного в ходе написания магистерской работы, стоит рассмотреть статистические показатели, которые наглядно отражают состояние правового климата в стране. Согласно официальным отчетам Комитета по правовой статистике и специальным учетам, наблюдается устойчивая корреляция между ростом цифровой активности населения и увеличением количества регистрируемых интернет-правонарушений. Проведенный мною детальный анализ статистических данных позволил выявить тревожную тенденцию: при общем снижении традиционных имущественных преступлений, количество кибермошенничеств (ст. 190-1 УК РК) продемонстрировало рост на 25% за последние несколько отчетных периодов. Это неоспоримо свидетельствует о

том, что правовая культура в части информационной безопасности и самосохранения в цифровой среде находится на стадии догоняющего развития. Граждане, доверяя техническим интерфейсам, зачастую игнорируют правовые последствия передачи конфиденциальной информации третьим лицам. Особый интерес представляет судебная практика последних лет. В рамках нашего исследования было изучено более 30 судебных актов через информационную систему «Төрелік», касающихся защиты чести, достоинства и персональных данных. Наблюдения показали, что в 60% случаев истцы сталкиваются с трудностями доказательного характера из-за отсутствия элементарных навыков фиксации цифровых улик (скриншоты, логи, заверенные переписки). Это подтверждает личный вывод о существовании «процессуального цифрового вакуума» в сознании населения: субъекты права понимают, что их интересы нарушены, но не владеют алгоритмом законного закрепления факта нарушения в виртуальной среде.

Более того, суды также находятся в процессе выработки единых стандартов оценки цифровых доказательств, что подчеркивает необходимость унификации правоприменения в этой динамично развивающейся сфере. Важной составляющей труда стали результаты собственных социологических наблюдений. Я применила метод стратифицированной выборки для получения наиболее объективного среза общественного мнения.

Личные наблюдения в ходе этого исследования позволили зафиксировать специфический феномен «цифрового правового инфантилизма».

Установлено, что около 72% респондентов подписывают пользовательские соглашения и условия конфиденциальности в интернете, вообще не читая их текста. На прямой вопрос о том, в какой орган следует обращаться в случае незаконной передачи персональных данных коммерческими организациями, более половины (54%) не смогли дать правильного ответа. Это подчеркивает, что существующая правовая культура во многом носит поверхностный, пользовательский характер.

Кроме того, исследование выявило критическую зависимость правосознания молодежи от неавторитетных источников информации. Было замечено, что возрастная группа 18–25 лет склонна доверять правовым интерпретациям из социальных сетей и мессенджеров больше, чем официальным комментариям государственных органов или базам данных типа «Әділет». В ходе глубинных интервью выяснилось, что академический язык официальных правовых актов воспринимается молодыми людьми как труднопреодолимый «барьер», что диктует необходимость скорейшего внедрения принципов Legal Design (визуализации и упрощения права) в государственную коммуникационную стратегию.

На основе синтеза теоретических изысканий и эмпирических данных мы выделили ряд системных противоречий, которые тормозят развитие правовой культуры казахстанского общества. Ключевое из них — это разрыв между высокой скоростью обновления законодательства в IT-сфере и инертностью

массового сознания, которое продолжает опираться на традиционные паттерны поведения. Также остро стоит проблема «цифрового неравенства»: если городское население активно интегрировано в электронное правосудие, то жители отдаленных регионов зачастую остаются исключенными из новых форм правоотношений из-за отсутствия навыков работы с ЭЦП и сложными интерфейсами. Это порождает скрытую форму правовой дискриминации, которую необходимо преодолевать через образовательные инициативы.

Для решения выявленных проблем нами предлагается комплекс мер, направленных на гуманизацию цифрового права. Многие убеждены, что правовая пропаганда должна отойти от формата сухих лекций и перейти к геймификации обучения — созданию интерактивных симуляторов правовых ситуаций. Также крайне важно внедрить концепцию «Цифрового образовательного омбудсмена», который бы курировал вопросы медиаграмотности населения. Моя позиция заключается в том, что роль права в формировании культуры общества сегодня заключается в его способности стать «этическим предохранителем» для технологий. Правовая культура будущего — это не механическое знание статей кодексов, а осознанная ответственность гражданина за свои действия в глобальной сети.

Подводя итог моему исследованию, можно сделать вывод, что правовая культура в Казахстане находится в стадии качественного перехода. Переход от «бумажного» права к «цифровому» требует не только технологического оснащения судов и министерств, но и коренной ломки стереотипов в головах людей. После изучения данной темы можно сказать, что без параллельного развития правосознания цифровизация может привести к росту юридического формализма. Построение правового государства в эпоху искусственного интеллекта — это путь диалога, где право выступает универсальным инструментом защиты человеческого достоинства в виртуальной реальности. Дальнейшее развитие темы я вижу в междисциплинарном исследовании на стыке юриспруденции и киберпсихологии, что позволит создать более эффективные модели правового воспитания современного казахстанского общества.

Использованная лиература

1. Конституция Республики Казахстан.
2. Государственная программа «Цифровой Казахстан».
3. Закон Республики Казахстан «О цифровизации».
4. Назарбаев Н.А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания».
5. Сулейменов М.К. Эволюция правовой системы Казахстана в условиях модернизации.
6. Есимов Е. Электронное правительство Казахстана: опыт и перспективы.
7. Касым-Жомарт Токаев. Послания народу Казахстана (2019–2024).
8. Хабермас Ю. Право и демократия: между фактами и нормами.
9. Castells M. The Rise of the Network Society.

УДК 336.71(574+575.1)

БАНКОВСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ И УЗБЕКИСТАНЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Гулимов А.Б., КГУ им. Бердаха, Нукус, Узбекистан
Бердимуратова Г.М., КГУ им. Бердаха, Нукус, Узбекистан
Базарбаева Г.Н., КГУ им. Бердаха, Нукус, Узбекистан

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан мен Өзбекстанның банк жүйелеріне салыстырмалы-құқықтық талдау жасалған. Зерттеу Өзбекстанның банк секторын 2025 жылға дейін реформалау стратегиясы мен Қазақстанның 2026 жылғы банктер туралы жаңартылған заңнамасын қоса алғанда, өзекті әкімшілік-құқықтық механизмдерді зерделеуге негізделген. Автор Өзбекстан Орталық банкі мен Қазақстанның Қаржы нарығын реттеу агенттігінің функцияларын салыстыра отырып, олардың қадағалау өкілеттіктері мен қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету әдістерінің дамуын қарастырады. Инновацияларды нормативтік реттеуге — пропорционалды лицензиялау мен исламдық қаржыландыру құралдарын енгізуден бастап, цифрлық қаржылық активтер айналымының құқықтық базасын қалыптастыруға және «цифрлық теңгені» енгізуге ерекше назар аударылған. Талдау нәтижесінде нарықтарды либерализациялау дәрежесі мен мемлекеттік қатысу үлесіндегі негізгі айырмашылықтар анықталды.

Түйін сөздер. Өзбекстанның банк жүйесі, Қазақстанның банк жүйесі, әкімшілік-құқықтық реттеу, цифрландыру, қаржылық реформалар, банктік қадағалау, Орталық банк, исламдық қаржыландыру, цифрлық теңге, салыстырмалы талдау, финтех.

Введение Банковская система является одним из ключевых элементов финансовой инфраструктуры государства, обеспечивающим перераспределение капитала, поддержку инвестиционной активности и устойчивость экономического роста. В условиях глобализации и цифровой трансформации значение банковского сектора существенно возрастает, особенно для развивающихся стран.

Казахстан и Узбекистан - крупнейшие экономики Центральной Азии, обладающие схожими историческими предпосылками, но различающиеся по темпам и моделям экономических реформ. Банковские системы этих стран представляют особый интерес для сравнительного анализа, поскольку демонстрируют разные стадии развития: от активной трансформации до относительной зрелости.

Методология и эмпирическая база исследования Методологический фундамент работы базируется на комплексном сочетании общенаучных и

специальных юридических методов, позволивших провести всесторонний анализ правового регулирования банковских систем.

Ключевым инструментом выступил сравнительно-правовой метод, с помощью которого были сопоставлены модели регулирования банковской деятельности в Узбекистане и Казахстане. Его дополняет формально-юридический анализ, направленный на изучение внутренней структуры и содержания профильных нормативно-правовых актов.

Использование системного подхода позволило оценить динамику реформ и взаимосвязь различных институтов банковского права, в то время как анализ доктринальных источников обеспечил учет актуальных теоретических подходов и научных оценок в данной области.

Эмпирическую основу исследования составил массив законодательных актов обеих республик. Особое внимание уделено Стратегии реформирования банковской системы Узбекистана (УП-5992 от 12.05.2020 г.) и обновленному законодательству Казахстана, включая Закон «О банках и банковской деятельности» в редакции 2026 года. Для обеспечения репрезентативности выводов в работу также интегрированы результаты исследований ведущих отечественных и зарубежных экспертов в сфере финансового регулирования. Результаты исследования. Правовое регулирование реформ банковской системы Республики Узбекистан осуществляется на основе ряда Указов и Постановлений Президента, направленных на модернизацию финансового сектора и создание благоприятной правовой среды для функционирования банков. Так, фундаментальным документом является Указ Президента Республики Узбекистан от 12 мая 2020 года № УП5992 «О стратегии реформирования банковской системы Республики Узбекистан на 20202025 годы»[1], которым утверждена комплексная стратегия реформирования банковской системы, предусматривающая создание конкурентной среды, снижение доли государства в банковском секторе, совершенствование корпоративного управления и развитие инфраструктуры банковских услуг, а также обновление национального законодательства в соответствии с международными стандартами.

Указом № УП5992 обеспечено обновление ключевых законов, таких как «О Центральном банке Республики Узбекистан» [2], «О банках и банковской деятельности»[3], «О валютном регулировании» и «О платежах и платежных системах», что способствовало гармонизации банковского права с международными практиками и расширению правового пространства для иностранных инвестиций.

Кроме того, на государственном уровне принимались и другие нормативные акты, направленные на либерализацию банковской сферы и поддержку финансового рынка, в том числе постановления о мерах по совершенствованию ипотечного кредитования, развитии денежнокредитной политики с переходом на режим инфляционного таргетирования, а также решения, стимулирующие развитие платежных систем и расширение доступности банковских услуг.

Центральный банк Республики Узбекистан является ключевым институтом национальной финансовой системы, выполняющим функции денежно-кредитного регулирования, эмиссии национальной валюты и надзора за банковским сектором. Его деятельность направлена на обеспечение макроэкономической стабильности, устойчивости банковской системы и поддержание доверия к финансовым институтам.

Правовой статус и основные полномочия Центрального банка Республики Узбекистан закреплены в статье 3 Закона Республики Узбекистан «О Центральном банке Республики Узбекистан». Банк обладает независимостью в принятии решений в сфере денежно-кредитной политики, что соответствует международной практике функционирования центральных банков. Основной целью его деятельности является обеспечение стабильности национальной валюты и сдерживание инфляционных процессов.

Одной из важнейших функций Центрального банка является проведение денежно-кредитной политики. В последние годы регулятор активно использует инструменты процентной политики, включая ключевую ставку, операции на открытом рынке и регулирование ликвидности банковской системы. Переход к инфляционному таргетированию стал значительным этапом реформ, направленных на повышение прозрачности и предсказуемости экономической политики.

Кроме того, Центральный банк выполняет функции банковского надзора. Он осуществляет лицензирование коммерческих банков, контролирует их финансовую устойчивость, соблюдение нормативов капитала и ликвидности, а также внедрение международных стандартов регулирования, включая принципы Базельского комитета. Это способствует укреплению доверия к банковской системе и снижению системных рисков.

Значительное внимание уделяется развитию платёжной инфраструктуры. Центральный банк координирует внедрение современных платёжных систем, способствует развитию безналичных расчётов и цифровых финансовых услуг. В последние годы наблюдается активное внедрение электронных платёжных инструментов, что повышает доступность финансовых услуг для населения.

В последние годы ключевым направлением развития банковского сектора Узбекистана стала его цифровизация. Активно внедряются технологии дистанционного банковского обслуживания, мобильные приложения, системы онлайн-платежей и мгновенных переводов.

Это позволило существенно расширить доступ населения и бизнеса к финансовым услугам, повысить их удобство и скорость. По состоянию на 2025 год количество пользователей дистанционного банкинга превысило десятки миллионов, что свидетельствует о масштабной цифровой трансформации сектора.

Кроме того, в стране проводится политика либерализации и модернизации банковской системы. Усиливается роль рыночных механизмов, повышается капитализация банков, расширяется спектр финансовых

продуктов и услуг. Важное внимание уделяется укреплению финансовой устойчивости, повышению прозрачности деятельности банков и внедрению международных стандартов регулирования.

Одновременно наблюдается рост конкуренции между коммерческими банками, а также развитие финтех-компаний, что стимулирует внедрение инноваций и улучшение качества обслуживания клиентов. Банковский сектор постепенно переходит от традиционной модели обслуживания к экосистемному подходу, ориентированному на клиента и интеграцию различных финансовых сервисов.

Несмотря на достигнутые успехи, сохраняются и определённые проблемы. К ним относятся необходимость дальнейшего повышения уровня финансовой грамотности
населения, совершенствование системы управления рисками, обеспечение кибербезопасности и снижение доли государственного участия в банковском секторе. Также актуальной задачей остаётся развитие долгосрочного кредитования и поддержка малого и среднего бизнеса.

Таким образом, банковская система Узбекистана в последние годы характеризуется динамичным развитием, переходом к цифровой модели функционирования и постепенной интеграцией в международное финансовое пространство. Продолжающиеся реформы направлены на повышение эффективности, устойчивости и конкурентоспособности национального банковского сектора.

Учёные юристы указывают, что именно правовое обеспечение банковской деятельности обеспечивает баланс интересов государства, финансовых институтов и граждан, а также служит фундаментом для развития финансовой стабильности[4].

В последние годы банковская система Республики Казахстан тоже претерпела значительные реформы, которые были реализованы через указанные нормативные акты и постановления Президента, направленные на модернизацию финансового сектора и улучшение правовой среды для функционирования банков. В частности, был принят в январе 2026 года новый Закон «О банках и банковской деятельности», который стал ключевым инструментом реформирования регулирования и надзора за банковской системой[5].

Основные изменения включают введение пропорционального лицензирования с базовыми и универсальными лицензиями, что позволяет учитывать масштаб и специфику деятельности банков, стимулирует конкуренцию и снижает административную нагрузку на малые финансовые организации. Кроме того, закон закрепляет возможность для банков предоставлять услуги по исламскому финансированию через специальные подразделения («исламские окна») и создаёт правовую основу для внедрения цифрового тенге и цифровых финансовых активов, что способствует цифровизации экономики и повышению доступности финансовых услуг. Реализация этих реформ осуществляется через системные изменения

законодательства, направленные на повышение финансовой устойчивости, прозрачности и эффективности работы банковского сектора, а также на адаптацию национальной системы регулирования к современным международным стандартам.

Юридическая литература подчёркивает, что эти нововведения направлены на усиление стабильности финансового сектора, повышение конкурентоспособности и адаптацию правовой среды к инновациям[6].

Банковская система Республики Казахстан представляет собой ключевой сегмент финансовой системы страны и развивается в рамках двухуровневой модели: Центральный банк выполняет функции регулятора, а коммерческие банки обеспечивают кредитно-финансовые услуги для населения и бизнеса.

Банковская система Казахстана является одной из наиболее развитых в регионе Центральной Азии. Она характеризуется высокой степенью рыночной ориентации и интеграции в международную финансовую систему. Регулятором выступает Агентство по регулированию и развитию финансового рынка Республики Казахстан. В Казахстане преобладают крупные коммерческие банки с частным капиталом. Конкуренция между банками достаточно высокая, что способствует улучшению качества услуг и снижению процентных ставок.

В последние годы наблюдается активная цифровизация банковского сектора. Ведущие банки внедряют мобильный и интернет-банкинг, бесконтактные платежные технологии и платформы для онлайн-переводов. Эти меры повышают доступность финансовых услуг для населения и способствуют развитию безналичных расчетов.

Учёные отмечают, что банковская система Казахстана регулируется чёткой правовой основой, но требует постоянного совершенствования. В частности, в юридической литературе подчёркивается необходимость адаптации законодательства к современным финансовым реалиям и международным стандартам[7].

Так, в юридических обзорах подчёркивается, что в условиях неопределённости финансовых рынков регуляторные подходы должны быть более гибкими и отвечать требованиям интеграции в глобальный банковский сектор[8].

Юристы также проводят сравнительный анализ банковского права Казахстана с аналогичными системами других стран, что позволяет выявить сильные и слабые стороны национального регулирования. Так, в сравнительном исследовании с банковской системой Азербайджана отмечается, что участие иностранных банков в Казахстане остаётся умеренным, что создаёт благоприятные условия для развития отечественных банковских институтов[9]

Обсуждение. Сравнение банковских систем Казахстана и Узбекистана позволяет выявить ряд существенных различий.

Казахстан обладает более зрелой банковской системой, сформированной в условиях рыночной экономики. Узбекистан, напротив, находится на этапе активных реформ и трансформации.

В Узбекистане государство продолжает играть ключевую роль в банковском секторе. В Казахстане доля государства значительно ниже, а рынок более либерализован. Банковская система Казахстана характеризуется высоким уровнем конкуренции, тогда как в Узбекистане конкуренция ограничена, но постепенно усиливается. Обе страны активно развивают цифровые технологии, однако Казахстан имеет более развитую инфраструктуру и опыт внедрения финтех-решений.

В завершении хотелось бы отметить Банковские системы Казахстана и Узбекистана демонстрируют разные модели развития, сформированные под влиянием исторических, экономических и институциональных факторов. В долгосрочной перспективе обе страны имеют значительный потенциал для развития банковского сектора, что будет способствовать укреплению их экономик и повышению конкурентоспособности на международной арене.

Заключение. Исследование подтверждает гипотезу о том, что банковское право в Центральной Азии эволюционирует от преимущественно «надзорной» модели к «стимулирующей», ориентированной на развитие финансового рынка и внедрение инноваций. Республика Узбекистан в настоящее время завершает этап модернизации фундаментальных основ банковской системы, включая обновление законодательства, институциональные преобразования и формирование конкурентной среды. В то же время Республика Казахстан, обладая более зрелой банковской системой, сосредотачивает усилия на точечном регулировании отдельных сегментов, прежде всего связанных с цифровыми финансовыми технологиями и новыми банковскими продуктами. Представляется, что опыт Республики Казахстан в части внедрения пропорционального лицензирования, предусматривающего дифференциацию требований к банкам в зависимости от масштабов и характера их деятельности, может быть имплементирован в законодательство Республики Узбекистан с целью стимулирования развития малых и специализированных банков, а также повышения уровня конкуренции в банковском секторе.

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии реформирования банковской системы Республики Узбекистан на 2020–2025 годы». – 12 мая 2020 г., № УП-5992. – URL: https://lex.uz/ru/docs/4811037

2. Закон Республики Узбекистан «О внесении изменений и дополнений в Закон
Республики Узбекистан “О Центральном банке Республики Узбекистан”». – 11 ноября 2019 г., № ЗРУ-582. – URL: https://lex.uz/docs/4590456

3. Закон Республики Узбекистан «О внесении изменений и дополнений в Закон
Республики Узбекистан “О банках и банковской деятельности”». – 5 ноября 2019 г., № ЗРУ-580. – URL: https://lex.uz/ru/docs/4581971
4. Валютная политика Центрального банка Республики Узбекистан // Journal of
Uzbekistan’s Development and Research. – 2025. – С. 248–251. – URL: https://ijournal.uz/index.php/judr/article/view/2083
5. Kazakhstan: New banking law signals major reform. – Baker McKenzie, 2026. – URL: https://www.bakermckenzie.com
6. Закон Республики Казахстан. – 2026. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/
7. Eleussizova I.K., Kalieva A.U. Некоторые вопросы правового мониторинга
банковского законодательства Республики Казахстан // Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». – 2017. – №2(47). – URL: https://vestnik.zqai.kz/
8. Sadvokassova K.Zh. и др. Актуальные проблемы регулирования банковской
деятельности в Казахстане // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2020. –Т. 11, № 2. – С. 544–556. – DOI: https://doi.org/10.14505/jarle.v11.2(48).26
9. Мамедов Р.Ю., Нурбекова Г.Т., Букетова Е.А. Некоторые вопросы правового
регулирования банковской системы на современном этапе: на примере Азербайджанской Республики и Республики Казахстан // Вестник Карагандинского университета. – 2020. – № 4. – С. 16–24. – DOI:
10. 10.31489/2020L4/16-24 – URL: https://law-vestnik.buketov.edu.kz/

УДК 343.35:614.2

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРІ МЕН ҚАТЕРЛЕРІ

Якияева Д., ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан
Аблаева Э.Б., ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан

Аннотация. В статье рассматриваются коррупционные риски и угрозы в системе здравоохранения. Проведён анализ научной литературы и международного опыта, позволивший выявить основные формы коррупции, включая неформальные платежи, нарушения в сфере государственных закупок, кадровую и фармацевтическую коррупцию. Определены ключевые факторы, способствующие распространению коррупции, такие как недостаточная прозрачность, слабость институционального контроля и ограниченная подотчётность. Особое внимание уделено последствиям

коррупции, включая снижение качества медицинской помощи, рост смертности и неэффективное использование бюджетных средств. Предложены меры по снижению коррупционных рисков, основанные на внедрении цифровых технологий, повышении прозрачности и развитии антикоррупционной культуры.

Ключевые слова: система здравоохранения, коррупция, борьба с коррупцией, коррупционные риски, коррупционные угрозы.

Кіріспе

Денсаулық сақтау жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық қазіргі заманның ең өткір әлеуметтік-экономикалық проблемаларының бірі болып табылады. Тақырыптың өзектілігі сыбайлас жемқорлық тәжірибелері медициналық қызметтердің сапасына, емдеудің қолжетімділігіне және халықтың мемлекеттік институттарға деген сенім деңгейіне тікелей әсер ететіндігімен байланысты.

Бұл зерттеудің мақсаты денсаулық сақтау жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдері мен қауіптерін талдау, сондай-ақ оларды азайту бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу міндеттері:

- Денсаулық сақтаудағы сыбайлас жемқорлық ұғымына теориялық көзқарастарды зерделеу;
- Негізгі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтау;
- Сыбайлас жемқорлықтың салдарын талдау;
- Қарсы шараларды анықтау.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін бағалаудың заманауи тәсілдерін жүйелеу және оларды төмендетудің кешенді тетіктерін ұсыну.

Әдебиеттерді шолу

Ғылыми әдебиеттерде денсаулық сақтаудағы сыбайлас жемқорлық «дәрігер–пациент» өзара әрекеттесуінің микро деңгейіне де, мемлекеттік басқарудың макро деңгейіне де әсер ететін күрделі, көп деңгейлі және институционалды шартты құбылыс ретінде қарастырылады. Зерттеушілер бұл құбылыс экономикалық, саяси және әлеуметтік факторлармен, сондай-ақ бақылау институттары мен тетіктерінің даму деңгейімен тығыз байланысты екенін атап өтті.

Lewis (2006) бейресми төлемдер сыбайлас жемқорлықтың ең көп таралған түрлерінің бірі болып табылады, әсіресе өтпелі экономикасы бар елдерде. Мұндай төлемдер Денсаулық сақтау жүйесін қаржыландырудың жеткіліксіздігі және медицина қызметкерлерінің жалақысының төмен деңгейі жағдайында пайда болады, бұл пациенттер мен дәрігерлер арасындағы «көлеңкелі» есептеулердің тұрақты тәжірибесін қалыптастырады [1].

Vian (2008) сыбайлас жемқорлықты талдауға институционалдық көзқарасты дамытады, оның пайда болуы басқару тетіктерінің әлсіздігіне, ашықтық пен есептіліктің болмауына, сондай-ақ ішкі және сыртқы бақылау

жүйелерінің тиімсіздігіне байланысты екенін көрсетеді. Автор сыбайлас жемқорлық лауазымды тұлғаларда дискрециялық өкілеттіктер болған кезде және құқық бұзушылықтар үшін пәрменді санкциялар болмаған кезде күшейетінін атап өтті [2].

Savedoff және Hussmann (2006) Денсаулық сақтау жүйесіндегі негізгі тәуекел аймақтарын, соның ішінде мемлекеттік сатып алуды, медициналық қызметті лицензиялауды және кадр саясатын ажыратады. Сөз байласу, бағаны көтеру және заңсыз сыйақы алу ықтималдығы жоғары дәрілік заттар мен медициналық жабдықтарды сатып алу процестеріне ерекше назар аударылады [3].

Қосымша зерттеулер сыбайлас жемқорлық медициналық статистиканы, сақтандыру төлемдерін және ресурстарды бөлуді басқаруда да көрінуі мүмкін екенін көрсетеді. Атап айтқанда, қосымша қаржыландыру алу немесе медициналық мекемелер жұмысының тиімсіздігін жасыру мақсатында сырқаттанушылық және емдеу нәтижелері туралы деректерді бұрмалау қаупі бар.

Transparency International деректеріне сәйкес, дамушы елдердегі денсаулық сақтау шығындарының 25% -ы сыбайлас жемқорлық тәжірибелеріне байланысты жоғалады, бұл бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін айтарлықтай төмендетеді және халықтың сапалы медициналық көмекке қолжетімділігін шектейді [4]. Осыған ұқсас тұжырымдар Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы мен Дүниежүзілік Банктің есептерінде бар, онда сыбайлас жемқорлық медициналық қызметтерге қол жеткізудегі теңсіздіктің өсуіне және қоғамдық денсаулық көрсеткіштерінің нашарлауына әкеліп соқтырады.

Қазіргі заманғы зерттеулер сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетудегі цифрландырудың рөліне де назар аударады. Электрондық сатып алу жүйелерін, медициналық ақпараттық жүйелерді және есеп берудің ашық тетіктерін енгізу теріс пайдалану мүмкіндіктерін қысқартуға ықпал етеді және денсаулық сақтау жүйесіне деген сенімді арттырады.

Осылайша, ғылыми әдебиеттерді талдау денсаулық сақтаудағы сыбайлас жемқорлықтың жүйелі және көп факторлы сипатын көрсетеді. Бұл құбылысқа тиімді қарсы тұру институционалдық реформаларды, ашықтықты арттыруды, бақылау тетіктерін дамытуды және заманауи цифрлық технологияларды енгізуді қамтитын кешенді тәсіл жағдайында ғана мүмкін болады.

Зерттеудің әдіснамасы

Бұл зерттеудің әдістемесі институционалдық, экономикалық және басқару факторларын ескере отырып, денсаулық сақтау жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін жан-жақты талдауға мүмкіндік беретін кешенді пәнаралық тәсілге негізделген.

Жұмыста келесі зерттеу әдістері қолданылды:

Біріншіден, денсаулық сақтаудағы сыбайлас жемқорлық мәселелеріне арналған отандық және шетелдік авторлардың жарияланымдарын жүйелі түрде зерттеуді қамтитын ғылыми әдебиеттерді талдау. Бұл әдіс сыбайлас

жемқорлықты анықтаудың негізгі теориялық тәсілдерін анықтауға, оның формаларын жіктеуге және оның таралуына ықпал ететін негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік берді. Рецензияланған ғылыми журналдарда жарияланған жұмыстарға және халықаралық ұйымдардың есептеріне ерекше назар аударылды.

Екіншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы түрлі елдердің тәжірибесін зерделеуге бағытталған халықаралық тәжірибелерді салыстырмалы талдау. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияларды салыстыру Мемлекеттік сатып алуды цифрландыру, электрондық медициналық жүйелерді енгізу және қоғамдық бақылау тетіктерін күшейту сияқты неғұрлым тиімді құралдарды анықтауға мүмкіндік берді. Бұл тәсіл сонымен қатар әртүрлі елдердегі сыбайлас жемқорлық деңгейіне әсер ететін әмбебап және ерекше факторларды анықтауға ықпал етті.

Үшіншіден, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін бағалауға жүйелі тәсіл қолданылды, оның шеңберінде денсаулық сақтау жүйесі өзара байланысты элементтердің (мемлекеттік басқару, медициналық мекемелер, пациенттер, қызметтер мен дәрілік заттарды жеткізушілер) жиынтығы ретінде қаралады. Бұл сыбайлас жемқорлық көріністерінің ықтималдығы неғұрлым жоғары болатын негізгі осалдық нүктелерін анықтауға, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық тәжірибелерінің әртүрлі түрлері арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды анықтауға мүмкіндік берді.

Төртіншіден, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, Дүниежүзілік банк және Transparency International сияқты халықаралық ұйымдардың есептеріне контент-талдау қолданылды. Осы дереккөздерді талдау сыбайлас жемқорлықтың ауқымы, оның салдары және қолданыстағы қарсы іс-қимыл шаралары туралы объективті ақпарат алуға мүмкіндік берді. Статистикалық мәліметтерге, аналитикалық шолуларға және халықаралық есептерде ұсынылған ұсыныстарға ерекше назар аударылды.

Зерттеу нысаны – Денсаулық сақтау жүйесі халыққа медициналық қызмет көрсетуді қамтамасыз ететін әлеуметтік-экономикалық институт.

Зерттеудің пәні – Денсаулық сақтау жүйесінің жұмыс істеу процесінде туындайтын сыбайлас жемқорлық тәуекелдері мен қауіптері, оның ішінде олардың көрініу тетіктері мен салдары болып табылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізін мемлекеттік басқару және сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат саласындағы шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері, сондай-ақ Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, Дүниежүзілік банк, экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы және Transparency International сияқты халықаралық ұйымдардың деректері кіреді. Осы базаны пайдалану зерттеудің ғылыми негізділігін, алынған нәтижелердің дұрыстығын және оларды практикалық қолдану мүмкіндігін қамтамасыз етті.

Нәтижелер және талқылау

Жүргізілген зерттеу қазіргі заманғы денсаулық сақтау жүйесіне тән негізгі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтауға мүмкіндік берді. Талдау көрсеткендей, бұл тәуекелдер жүйенің жұмыс істеуінің әртүрлі деңгейлерінде

көрінеді және басқару процестеріне де, медициналық қызметтерді тікелей көрсетуге де әсер етеді.

Ең маңызды бағыттардың бірі мемлекеттік сатып алу саласы болып табылады. Бұл салада медициналық жабдықтар мен дәрі-дәрмектерге бағаны жасанды түрде көтеру, жеткізушілер арасындағы келіспеушілік, сондай-ақ келісімшарттар жасасу кезінде лауазымды тұлғалардың кері қайтарып алуы сияқты бұзушылықтар кең таралған. Бұл тәжірибелер бюджеттің айтарлықтай қаржылық шығындарына және сапалы медициналық ресурстардың қолжетімділігінің төмендеуіне әкеледі.

Бейресми төлемдер маңызды мәселе болып қала береді, онда пациенттер ресми түрде тегін көрсетілетін қызметтерге ақы төлеуге мәжбүр болады. Бұл құбылыс әсіресе денсаулық сақтауды қаржыландыруы жеткіліксіз және медицина қызметкерлеріне еңбекақы төлеу деңгейі төмен елдерге тән. Бейресми төлемдер әлеуметтік әділеттілік пен медициналық көмекке тең қол жетімділік принциптерін бұзады.

Тағы бір маңызды қауіп - медициналық статистиканы, емдеу нәтижелерін және медициналық мекемелердің есептілігін бұрмалауды қамтитын деректерді бұрмалау. Мұндай әрекеттер қосымша қаржыландыруға, қателіктерді жасыруға немесе ресми өнімділік көрсеткіштерін арттыруға бағытталуы мүмкін, бұл сайып келгенде денсаулық сақтау жүйесіндегі басқару шешімдерінің сапасын төмендетеді.

Кадрлық сыбайлас жемқорлық кәсіби құзыреттілікке емес, жеке байланыстар негізінде лауазымға тағайындауда көрінеді. Бұл басқарушы және медициналық персоналдың біліктілік деңгейінің төмендеуіне, көрсетілетін қызметтер сапасының нашарлауына және медициналық мекемелердің жұмыс істеу тиімділігінің төмендеуіне әкеледі.

Медицина қызметкерлеріне немесе әкімшілік қызметкерлерге пара беру арқылы белгілі бір дәрі-дәрмектерді жылжытумен байланысты фармацевтикалық сыбайлас жемқорлық ерекше орын алады. Нәтижесінде дәрігерлер пациенттерге ең тиімді емес, коммерциялық тиімді дәрі-дәрмектерді тағайындай алады, бұл пациенттердің денсаулығына да, денсаулық сақтау жүйесінің қаржылық тұрақтылығына да кері әсер етеді.

Анықталған сыбайлас жемқорлық тәуекелдері бірқатар ауыр зардаптарға әкеледі. Атап айтқанда, ресурстардың тиімсіз бөлінуіне және кәсіби стандарттардың төмендеуіне байланысты медициналық көмек сапасының төмендеуі байқалады. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлық, әсіресе халықтың осал топтарында, қажетті медициналық қызметтерге қол жетімділіктің шектеулі болуына байланысты өлім-жітімнің өсуіне ықпал етеді. Халықтың денсаулық сақтау жүйесіне және жалпы мемлекеттік институттарға деген сенімінің төмендеуі де елеулі салдар болып табылады. Ақырында, сыбайлас жемқорлық бюджет қаражатын тиімсіз пайдалануға алып келеді, бұл саланың даму мүмкіндіктерін шектейді.

Талқылау. Алынған нәтижелер денсаулық сақтаудағы сыбайлас жемқорлықтың жүйелі сипатқа ие екенін және институционалдық,

экономикалық және әлеуметтік факторлардың жиынтығына байланысты екенін растайды. Басқару процестерінің жеткіліксіз ашықтығы, бақылау тетіктерінің әлсіздігі және лауазымды тұлғалардың шектеулі есептілігі ерекше рөл атқарады.

Салыстырмалы талдау цифрландыру мен заманауи ақпараттық технологияларды енгізу деңгейі жоғары елдерде сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің айтарлықтай төмендегенін көрсетеді. Бұл процестерді автоматтандыруға, адам факторын азайтуға және процедуралардың ашықтығын арттыруға байланысты.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың неғұрлым тиімді шараларының қатарына рәсімдердің ашықтығы мен бәсекелестігін қамтамасыз ететін мемлекеттік сатып алудың электрондық жүйелерін енгізу жатады. Медициналық ұйымдар қызметінің ашықтығын арттыру, оның ішінде қаржыландыру және жұмыс нәтижелері туралы ақпаратқа ашық қолжетімділікті арттыру да маңызды бағыт болып табылады.

Қоғамдық мониторинг тетіктерін дамытуды қоса алғанда, мемлекеттік органдар тарапынан да, жұртшылық тарапынан да бақылауды күшейту маңызды болып табылады. Сонымен қатар, медицина қызметкерлері мен халық арасында әдеп, жауапкершілік және сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзбеушілік қағидаттарына негізделген сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру қажет.

Осылайша, зерттеу нәтижелері институционалдық реформаларды, технологиялық шешімдерді және қоғамдық көзқарастарды өзгертуді біріктіретін сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға кешенді көзқарастың қажеттілігін растайды.

Қорытынды

Зерттеу барысында денсаулық сақтау жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық саланың тиімділігіне және медициналық қызметтердің сапасына айтарлықтай теріс әсер ететін күрделі және көп факторлы құбылыс екені анықталды. Ғылыми әдебиеттер мен халықаралық тәжірибені талдау көрсеткендей, сыбайлас жемқорлық практикасы жүйенің барлық деңгейлерінде — пациент пен дәрігердің өзара әрекеттесуінен бастап мемлекеттік басқару мен ресурстарды бөлу процестеріне дейін көрінеді.

Мемлекеттік сатып алу, кадр саясаты, фармацевтика секторы және медициналық қызмет көрсету жүйесі аса осал салалар болып табылатыны анықталды. Осы салалардағы сыбайлас жемқорлық тәуекелдері бюджет қаражатын тиімсіз пайдалануға, медициналық көмектің қолжетімділігі мен сапасының төмендеуіне, сондай-ақ әлеуметтік теңсіздіктің өсуіне әкеледі. Сонымен қатар, ең ауыр зардаптардың бірі - халықтың денсаулық сақтау жүйесіне және жалпы мемлекеттік институттарға деген сенімін жоғалту.

Зерттеу нәтижелері сыбайлас жемқорлықтың жүйелі екенін және оның алдын алуға кешенді көзқарасты қажет ететіндігін растайды. Қарсы іс-қимылдың ең тиімді бағыттары цифрлық технологияларды енгізу, басқару процестерінің ашықтығын арттыру, институционалдық бақылауды күшейту

және қоғамдық қатысу тетіктерін дамыту болып табылады. Кәсіби этика, жауапкершілік және есеп беру қағидаттарына негізделген сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру ерекше маңызға ие.

Осылайша, денсаулық сақтаудағы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету басқару институттарын нығайтуға, бақылаудың тиімділігін арттыруға және заманауи технологияларды белсенді пайдалануға бағытталған келісілген мемлекеттік саясатты іске асыру жағдайында ғана мүмкін болады. Осы шараларды іске асыру медициналық қызметтердің сапасын арттыруға, халықтың сенімін нығайтуға және денсаулық сақтау жүйесінің тұрақты дамуын қамтамасыз етуге ықпал ететін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Lewis, M. (2006). Informal payments and the financing of health care in developing and transition countries. Health Affairs, 25(4), 984–997. https://doi.org/10.1377/hlthaff.25.4.984

2. Vian, T. (2008). Review of corruption in the health sector: Theory, methods and interventions. Health Policy and Planning, 23(2), 83–94. https://doi.org/10.1093/heapol/czm048

3. Savedoff, W. D., & Hussmann, K. (2006). Why are health systems prone to corruption? In Global Corruption Report 2006. Transparency International. https://www.transparency.org

4. Transparency International. (2019). Global Corruption Report: Health sector. https://www.transparency.org

UDC 342.9:614:004

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF DIGITALIZATION OF HEALTHCARE

Gulimov A., KSU, Nukus, Uzbekistan
Shagilova G., KSU, Nukus, Uzbekistan

Abstract. The article analyzes the administrative and legal aspects of healthcare digitalization within the context of public administration transformation. Special attention is paid to the implementation of digital technologies, including telemedicine and artificial intelligence, as well as issues of legal regulation, responsibility, and protection of patients' rights. Based on comparative analysis, proposals for improving administrative and legal regulation are formulated.

Keywords: digitalization, healthcare, administrative law, telemedicine, artificial intelligence, legal regulation, Uzbekistan

Introduction. In the modern context of digital transformation of society, the right to healthcare is acquiring new content, extending beyond traditional medical

services and including access to digital medical technologies. Modern global trends indicate that the content of the right to health is expanding through the integration of digital tools, which requires adequate legal regulation. As noted in scientific research, the development of e-health and digital medicine contributes to increasing the efficiency of medical services, expanding public access to medical care, and reducing the transaction costs of the healthcare system [1]. At the same time, the digitalization of medicine is accompanied by new legal challenges, including issues of personal data protection, the responsibility of medical workers, and ensuring the security of digital platforms.

International legal regulation in the field of healthcare, including the protection of vulnerable populations such as adolescents, is gaining particular importance. Research indicates that international standards are aimed at ensuring equal access to medical services, but their implementation under digitalization conditions requires the adaptation of national legislation.

The development of electronic medicine is an integral part of the digital economy, forming a new model of interaction between the state, medical organizations, and patients. At the same time, the introduction of telemedicine and artificial intelligence leads to the transformation of traditional administrative and legal regulatory mechanisms.

Despite the active development of scientific research in this field, a number of unresolved issues remain related to the formation of effective administrative and legal mechanisms for regulating digital healthcare. In particular, further study is required regarding the delimitation of powers between management entities, ensuring the protection of personal medical data, and establishing legal liability when using digital technologies.

The relevance of this study is necessitated by the need for a comprehensive analysis of the administrative and legal aspects of healthcare digitalization, taking into account modern international trends and national characteristics.

Methods. Within the framework of the study, a complex of general scientific and special methods was used, which allowed for the disclosure of administrative and legal aspects of healthcare digitalization. The primary method was the formal-legal method used to analyze the legislation of the Republic of Uzbekistan in the field of healthcare and digitalization. The comparative-legal method made it possible to compare the legal regulation of Uzbekistan and Kazakhstan and to identify common trends and features.

The scientific literature analysis method ensured the study of the topic's degree of development, while the systems and functional methods provided for the consideration of healthcare digitalization as a complex phenomenon and the determination of its role in increasing public administration efficiency. The application of these methods ensured the validity and comprehensiveness of the results obtained.

Results. As a result of the conducted research, it was established that the digitalization of healthcare in the Republic of Uzbekistan is in a stage of active institutional formation and is accompanied by the transformation of administrative-

legal mechanisms of public administration.

First, it has been revealed that the implementation of digital technologies (electronic medical systems, telemedicine, artificial intelligence elements) contributes to increasing the accessibility and efficiency of medical care. As scientists note, the digital transformation of healthcare is aimed at increasing the efficiency of medical services and expanding public access to high-quality medical care [2].

Secondly, it has been established that the current regulatory framework does not fully account for the specifics of digital technologies. Scientific literature emphasizes the necessity of adapting legal regulation to new forms of medical services, including telemedicine and digital platforms.

Thirdly, problems in the field of personal medical data protection have been identified. As noted in research on modern trends in the development of health rights, digitalization requires strengthening guarantees for protecting patient rights and the confidentiality of medical information.

Fourth, it has been established that international legal regulation plays an important role in shaping national models of digital healthcare. In particular, research in the field of adolescent health protection emphasizes the need to adapt international standards to the conditions of digitalization.

Fifth, research findings indicate that the digitalization of healthcare leads to a transformation of the state's role, strengthening its functions as a regulator and coordinator of the digital environment, and requires the implementation of new administrative management tools.

Thus, the research results confirm the need for comprehensive improvement of administrative-legal regulation of healthcare digitalization, taking into account modern scientific approaches and international experience.

Discussion. The results obtained indicate that the digitalization of healthcare in the Republic of Uzbekistan is comprehensive in nature and affects not only the technological but also the institutional foundations of public administration. In this regard, it seems justified to assert that the development of digital healthcare requires the formation of a qualitatively new model of administrative-legal regulation.

Analysis of scientific sources confirms that the digital transformation of the medical sphere is accompanied by an expansion of the content of the right to health protection, including access to digital medical services and technologies [3].

This means that traditional approaches to implementing this right require revision, taking into account modern digital realities. At the same time, the research results showed a significant gap between the pace of digital technology implementation and the level of its legal regulation. This problem is also noted in scientific literature, where the need to adapt legal mechanisms to the conditions of the digital economy and the development of electronic medicine is emphasized. Particular attention should be paid to legal liability issues when using telemedicine and artificial intelligence systems. Currently, there is no clear separation of responsibilities between medical workers, digital platform developers, and

government agencies. This creates legal uncertainty and may negatively impact the protection of patients' rights.

Furthermore, an important direction for improvement is the strengthening of administrative and legal mechanisms for protecting personal medical data. As noted in studies dedicated to the development of the right to health, ensuring information confidentiality is a key element of trust in the healthcare system [4].

Comparative legal analysis has shown that the use of international experience, including international legal provisions in the field of healthcare, can contribute to the improvement of national legislation. However, the adoption of such models must be carried out taking into account the national characteristics of the legal system and the level of digital development.

Based on the conducted research, it seems appropriate to formulate the following proposals:

develop and adopt a comprehensive regulatory legal act governing digital healthcare;

establish the legal status of telemedicine and digital medical services at the legislative level;

define the mechanism of legal liability for the use of artificial intelligence in medicine;

strengthen administrative and legal guarantees for the protection of personal medical data;

implement a system of digital administrative regulations in the activities of medical organizations.

Thus, the discussion of the results shows that the further development of healthcare digitalization requires systematic improvement of administrative-legal regulation aimed at ensuring a balance between innovative development and the protection of citizens' rights.

Conclusion. As a result of the study, it was established that the digitalization of healthcare in the Republic of Uzbekistan is an important direction for modernizing the public administration system, aimed at increasing the accessibility and quality of medical care. It has been revealed that the introduction of digital technologies is accompanied by a number of administrative and legal problems, including insufficient adaptation of legislation, lack of a clear mechanism of legal responsibility, and the need to strengthen the protection of personal medical data. Comparative legal analysis has shown the feasibility of utilizing foreign experience while considering national characteristics.

References

1. Askarov J. Digital medicine and law. (2023). International Journal Of Law And Criminology, 3(01), 11-15. https://doi.org/10.37547/ijlc/Volume03Issue01-03

2. Азходжаева, Р. (2026). Роль цифровых технологий в развитии системы здравоохранения. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари

Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 6(2), 230–235. https://doi.org/
3. Азходжаева Р.А. Современные мировые тенденции развития права на здоровье // Вестник науки и образования. 2019. №21-1 (75). URL: https://cyberleninka.ru/article
4. Романовская О. В., Романовский Г. Б. Право и цифровизация современного здравоохранения // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2024. №3. URL: https://cyberleninka.ru/article/

УДК 342.7:614.2:174

Донорлық пен трансплантацияны құқықтық реттеу: құқық, медицина және биоэтикадағы рұқсат ету шектері

Аманжолова Н.А., ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан
Аблаева Э.Б., ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан

Аннотация. В статье комплексно анализируются правовые основы института донорства и трансплантации в Республике Казахстан. В рамках норм Конституции Республики Казахстан и Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» проводится сравнение правовых режимов живого и посмертного донорства и анализ норм запрета на изъятие органов в случае возражений родственников в главе 3, статье 24 Правил донорства и трансплантации. Автор обосновывает проблему правового баланса между автономией донора и интересами семьи, фактические ограничения презумпции согласия и неадекватность института психологической подготовки.

Ключевые слова: донорство, трансплантация, прижизненное донорство, посмертное донорство, презумпция согласия, отказ родственников, правовое регулирование.

Кіріспе. Қазіргі таңда донорлық және трансплантация мәселесі әлемдік денсаулық сақтау жүйесінің стратегиялық бағыттарының біріне айналды. Ағзаларды трансплантациялау – ауыр дертке шалдыққан науқастардың өмірін сақтап қалудың, өмір сүру сапасын арттырудың ең тиімді медициналық тәсілдерінің бірі. Қазақстан Республикасында да трансплантология саласы кезең-кезеңімен дамып келеді. Дегенмен, практикалық жетістіктермен қатар, бұл салада күрделі құқықтық, этикалық және әлеуметтік мәселелер сақталып отыр. Соның ішінде ерекше назар аударуды қажет ететін мәселе – азаматтың тірі кезінде донорлыққа келісім бергеніне қарамастан, қайтыс болғаннан кейін оның жақын туыстары қарсылық білдірсе, ағзаларды алып қою жүзеге асырылмайтындығы туралы құқықтық норма.

Қазақстан Республикасының заңнамасы донорлық пен трансплантацияны егжей-тегжейлі реттейді. Негізгі құқықтық база – «Халық

денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі [1], сондай-ақ уәкілетті орган бекіткен бірқатар нормативтік құқықтық актілер. Атап айтқанда, Adilet құқықтық ақпараттық жүйесінде жарияланған № 21859 [2] және № 21683 бұйрықтар [3] донорлықты ұйымдастыру тәртібін, келісім рәсімдерін, медициналық ұйымдардың әрекет алгоритмін нақтылайды. Осы актілердің 3-тарауының 24-бабында: «Бұл ретте, қайтыс болған адамның басқа жақын туыстарынан бір мезгілде келіспеушілік болған кезде органдарды (органның бір бөлігін) және (немесе) ұлпаны (ұлпаның бір бөлігін) алып қою жүзеге асырылмайды» деп белгіленген. Аталған норма құқықтық және философиялық тұрғыдан күрделі сұрақтарды туындатады. Бір жағынан, азаматтың жеке ерік білдіру құқығы – конституциялық деңгейде қорғалатын іргелі құқықтардың бірі. Егер адам тірі кезінде өз ағзаларын қайтыс болғаннан кейін донорлыққа пайдалануға жазбаша келісім берсе, бұл оның автономды шешімі болып табылады. Екінші жағынан, заңнама жақын туыстардың пікірін де шешуші фактор ретінде қарастырады. Нәтижесінде, донорлыққа келісім берген азаматтың еркі туыстарының қарсылығымен тоқтатылуы мүмкін. Бұл құқықтық коллизия жеке ерік пен отбасы мүддесінің арақатынасы мәселесін алға шығарады.

Сонымен қатар, тірі донорлық пен қайтыс болғаннан кейінгі донорлық арасындағы құқықтық рәсімдерде елеулі айырмашылықтар бар. Тірі донор міндетті түрде медициналық тексеруден, психологиялық бағалаудан өтеді және саналы түрде келісім береді. Ал қайтыс болғаннан кейінгі донорлықта мұндай психологиялық дайындық немесе донор мен оның отбасы мүшелеріне алдын ала түсіндіру жұмыстары заңнамалық деңгейде нақты регламенттелмеген. Бұл жағдай қоғамда сенімсіздік пен түсінбеушілік туындатуы мүмкін.

Осыған байланысты, донорлық саласындағы құқықтық реттеудің тиімділігі, азаматтың еркін қорғау деңгейі, туыстардың келісімінің рөлі және психологиялық дайындық мәселелері ғылыми талдауды қажет етеді. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы кешенді түрде қарастырылып, донорлықтың құқықтық мәні ашылады, сондай-ақ келісім беру институтының практикалық және теориялық мәселелері сараланады. Зерттеудің мақсаты – донорлық және трансплантация саласындағы құқықтық қайшылықтарды анықтап, оларды жетілдірудің ықтимал бағыттарын ұсыну.

Негізгі салалық заңнама. Қазақстанда донорлық және трансплантация саласындағы құқықтық реттеу кешенді сипатқа ие және бірнеше нормативтік деңгейден тұрады. Негізгі салалық акт – «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексі донорлықтың құқықтық ұғымын, тірі және қайтыс болғаннан кейінгі донорлықтың шарттарын, медициналық ұйымдардың құзыретін, келісім беру және келіспеушілік білдіру тәртібін айқындайды. Кодексте адамның ерікті әрі саналы келісімі донорлықтың басты қағидаты ретінде бекітілген. Сонымен қатар, ағзаларды (органның бір бөлігін) және тіндерді (ұлпаларды) алу тек медициналық көрсетілімдер болған

жағдайда және заңда белгіленген рәсімдер толық сақталған кезде ғана жүзеге асырылатыны көрсетілген.

Кодекс нормаларына сәйкес, тірі донорлық қатаң талаптармен реттеледі: донор толық медициналық тексеруден өтуге, өзінің әрекет қабілеттілігін растауға және жазбаша келісім беруге міндетті. Қайтыс болғаннан кейінгі донорлыққа қатысты келісім немесе келіспеушілік тіркелген ақпараттық жүйелер арқылы айқындалады. Сонымен бірге, жақын туыстардың пікірі ескеріледі, бұл құқықтық реттеудің әлеуметтік-этикалық сипатын көрсетеді. Осылайша, салалық Кодекс адамның өмірі мен денсаулығын қорғау қағидатын донорлық институтымен үйлестіруге тырысады.

Донорлық саласын нақтылайтын маңызды актілердің қатарына уәкілетті органның бұйрықтары жатады. Атап айтқанда, Денсаулық сақтау министрінің № 21859 бұйрығы донорлықты ұйымдастыру тәртібін, ақпараттық тіркелім жүргізу қағидаларын және медициналық ұйымдардың іс-әрекет алгоритмін айқындайды [2]. Бұл құжатта келісімді тіркеу, деректерді сақтау және оларды пайдалану рәсімдері нақты көрсетілген. Ал Денсаулық сақтау министрінің № 21683 бұйрығы қайтыс болғаннан кейінгі донорлық кезінде медициналық ұйымдардың, трансплантаттаушы орталықтардың және үйлестіруші құрылымдардың әрекеттерін реттейді [3]. Осы нормативтік актілер Кодекс ережелерін іске асыру тетігін қамтамасыз етеді. Донорлық пен трансплантация саласында қылмыстық-құқықтық қорғау да маңызды орын алады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі заңсыз орган алу, мәжбүрлі донорлық, адам ағзаларын саудалау сияқты әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық белгілейді [4]. Бұл нормалар адамның дене тұтастығын және ерік бостандығын қорғауға бағытталған. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі жеке мүліктік емес құқықтарды, соның ішінде адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғауды қамтамасыз етеді, бұл донорлыққа келісім беру мәселесінде ерекше мәнге ие [5]. Қазақстандағы донорлық және трансплантация институты көпдеңгейлі құқықтық реттеуге негізделген. Негізгі салалық Кодекс жалпы қағидаларды бекітсе, министрлік бұйрықтары нақты рәсімдерді айқындайды, ал қылмыстық және азаматтық заңнама адамның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді. Алайда, құқықтық нормалардың өзара байланысы мен олардың практикада қолданылуы бірқатар даулы мәселелерді туындататыны байқалады, бұл ғылыми тұрғыдан терең талдауды талап етеді.

Тірі донорлық. Тірі донорлық – трансплантология саласындағы ең қатаң құқықтық және медициналық реттеуге жататын институттардың бірі. Оның басты ерекшелігі – донордың өзі тірі бола тұра ағзасының белгілі бір бөлігін немесе тінін басқа адамға беруге саналы түрде келісім беруі. Қазақстан Республикасында тірі донорлықтың құқықтық негізі ең алдымен «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексі арқылы айқындалады. Аталған Кодекске сәйкес, тірі донор болу тек ерікті, саналы және жазбаша түрде рәсімделген келісім негізінде жүзеге асырылады.

Тірі донорлықта негізгі қағидат – еріктілік және мәжбүрлеуге жол бермеу. Донор қандай да бір қысымсыз, алдау-арбаусыз немесе материалдық ынталандырусыз шешім қабылдауы тиіс. Бұл талаптар адамның дене тұтастығын және жеке автономиясын қорғауға бағытталған. Заңнама бойынша тірі донор әрекетке қабілетті, кәмелетке толған азамат болуы қажет. Сонымен қатар, донор мен реципиенттің арасында биологиялық немесе жақын туыстық байланыс болғаны жөн, бұл коммерциялық сипаттағы заңсыз трансплантация тәуекелдерін азайту мақсатында енгізілген. Тірі донор міндетті түрде жан-жақты медициналық тексеруден өтеді. Бұл тексерулер донордың денсаулығына операцияның қауіпсіздігін анықтауға бағытталған. Донордың өміріне немесе ұзақ мерзімді денсаулығына елеулі зиян келтіру қаупі болған жағдайда трансплантацияға жол берілмейді. Осылайша, медицина қызметкерлері ең алдымен донордың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге міндетті. Бұл қағида медициналық этиканың «зиян келтірмеу» қағидасымен тығыз байланысты.

Медициналық сараптамадан бөлек, тірі донор психологиялық бағалаудан өтеді. Бұл кезең донордың шешімі эмоциялық қысымның немесе уақытша күйзелістің нәтижесі емес екенін анықтауға мүмкіндік береді. Психологиялық дайындық донордың операция салдарын толық түсінуіне және ықтимал тәуекелдерді саналы түрде қабылдауына жағдай жасайды. Мұндай рәсімдер донорлық шешімнің шынайы ерікті сипатын дәлелдеуге бағытталған. Тірі донорлықтың құқықтық реттелуі қылмыстық-құқықтық нормалармен де күшейтіледі. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі заңсыз орган алу, адам ағзаларын сату немесе мәжбүрлі донорлық үшін қылмыстық жауаптылық белгілейді. Бұл нормалар донордың құқықтарын қорғауға және трансплантация саласындағы заңсыз әрекеттердің алдын алуға бағытталған. Сонымен бірге, азаматтық заңнама донордың жеке мүліктік емес құқықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғауды қамтамасыз етеді. Тірі донорлықта ерекше назар аударатын тағы бір мәселе – ақпараттандырылған келісім институты. Донорға операцияның мақсаты, әдістері, ықтимал асқынулары, балама емдеу тәсілдері туралы толық әрі түсінікті ақпарат берілуі тиіс. Келісім тек осы ақпаратпен толық танысқаннан кейін ғана рәсімделеді. Бұл талап донордың шешімі заңды әрі негізді болуын қамтамасыз етеді.

Қайтыс болғаннан кейінгі донорлық – трансплантология саласындағы ең өзекті әрі құқықтық тұрғыдан күрделі институттардың бірі. Оның мәні – адамның тірі кезінде берген келісімі негізінде немесе заңда белгіленген тәртіппен қайтыс болғаннан кейін оның ағзаларын (органның бір бөлігін) және тіндерін (ұлпаларын) басқа науқастарға трансплантациялау мақсатында пайдалану. Қазақстан Республикасында бұл институттың құқықтық негізі ең алдымен «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексі арқылы айқындалады. Кодексте қайтыс болған адамның донор болуына қатысты келісім беру немесе келіспеушілік білдіру тәртібі, сондай-ақ медициналық ұйымдардың әрекет алгоритмі бекітілген.

Қазақстандық модель формалды түрде азаматтың еркін білдіру қағидатына негізделген. Яғни адам тірі кезінде өзінің ағзаларын қайтыс

болғаннан кейін пайдалануға келісімін немесе келіспеушілігін арнайы ақпараттық жүйеде тіркей алады. Бұл – жеке автономияны құрметтеу қағидасының көрінісі. Алайда тәжірибеде жақын туыстардың пікірі де маңызды рөл атқарады. Уәкілетті органның нормативтік актілерінде, соның ішінде Денсаулық сақтау министрінің № 21683 және № 21859 бұйрығы ережелерінде медициналық ұйымдардың туыстармен жұмыс істеу тәртібі нақты регламенттелген.

Аталған актілердің 3-тарауы 24-бабына сәйкес, егер қайтыс болған адамның жақын туыстары бір мезгілде келіспеушілік білдірсе, ағзаларды немесе тіндерді алып қою жүзеге асырылмайды. Бұл норма құқықтық тұрғыдан адамның еркі мен отбасының мүддесі арасындағы тепе-теңдікті сақтауға бағытталған. Мемлекет қайтыс болған адамның денесіне қатысты шешім қабылдауда отбасының моральдық-психологиялық жағдайын ескереді. Өйткені өлім фактісі әрдайым эмоционалдық күйзеліс жағдайында қабылданады және туыстардың қарсылығы әлеуметтік шиеленіске әкелуі мүмкін.

Қайтыс болғаннан кейінгі донорлықтың маңызды кезеңдерінің бірі – мидың өлімі диагнозын қою. Бұл медициналық факт тәуелсіз дәрігерлер комиссиясының шешімімен расталады. Тек осыдан кейін ғана донорлық рәсімдер басталуы мүмкін. Мұндай талап трансплантация процесінің ашықтығын және заңдылығын қамтамасыз етуге бағытталған. Сонымен қатар, медициналық ұйымдар ағзаларды алу және сақтау кезінде белгіленген санитарлық, этикалық және құқықтық нормаларды қатаң сақтауға міндетті.
Дегенмен, қайтыс болғаннан кейінгі донорлықта тірі донорлықтағыдай міндетті психологиялық дайындық немесе кеңейтілген түсіндіру рәсімі қарастырылмаған. Азамат келісімін тіркегенімен, оның отбасы мүшелері бұл шешім туралы хабардар болмауы мүмкін. Нәтижесінде, қайғылы жағдайда туыстардың қарсылығы жиі туындайды. Бұл мәселе құқықтық тұрғыдан реттелгенімен, әлеуметтік-психологиялық аспектілер жеткілікті деңгейде қамтылмағанын көрсетеді.

Осылайша, қайтыс болғаннан кейінгі донорлық Қазақстанда құқықтық нормалармен егжей-тегжейлі реттелгенімен, оның жүзеге асырылуы азаматтың еркі, отбасы мүддесі және қоғамдық сенім арасындағы күрделі балансты талап етеді. Бұл институттың тиімділігі тек заңнамалық базаның болуымен ғана емес, сонымен қатар халықтың құқықтық сауаттылығы мен донорлық мәдениетінің деңгейіне де тікелей байланысты.

Неліктен науқастың өзінің келісімі бола тұра, туыстары келіспесе трансплантация жасалмайды?

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес, азаматтың тірі кезінде донорлыққа берген келісімі негізгі құқықтық мәнге ие болғанымен, қайтыс болғаннан кейін оның жақын туыстарының пікірі де ескеріледі. Бұл қағида «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексі және уәкілетті орган бекіткен нормативтік актілер арқылы бекітілген. Әсіресе, Денсаулық сақтау министрінің № 21683 және № 21859

бұйрығының ережелерінде, егер қайтыс болған адамның жақын туыстары бір мезгілде келіспеушілік білдірсе, ағзаларды (органның бір бөлігін) және (немесе) тіндерді (ұлпаларды) алып қою жүзеге асырылмайтыны нақты көрсетілген.

Бір қарағанда, бұл норма азаматтың жеке автономиясына қайшы сияқты көрінуі мүмкін. Егер адам тірі кезінде саналы түрде донор болуға келісім берсе, оның еркі шешуші болуы тиіс деген көзқарас қалыптасады. Алайда заң шығарушы мұндай жағдайда тек жеке ерікті ғана емес, отбасының құқықтық және моральдық мүдделерін де назарға алады. Өйткені қайтыс болған адамның денесіне қатысты әрекеттер тек медициналық емес, сонымен қатар этикалық және әлеуметтік салдары бар шешім болып табылады.

Бірінші себеп – адамның қадір-қасиетін қорғау қағидасы. Қазақстан Конституциясы мен азаматтық заңнама адам өмірі мен қадір-қасиетін ең жоғары құндылық деп таниды. Қайтыс болған адамның денесі де белгілі бір деңгейде құқықтық қорғауға жатады. Бұл қорғау тек оның тірі кезіндегі еркін ғана емес, сонымен бірге оның отбасының эмоциялық және моральдық жағдайын да қамтиды. Егер туыстар ашық түрде қарсылық білдірсе, олардың еркін елемеу қоғамда мемлекеттік медицина жүйесіне сенімсіздік тудыруы мүмкін.

Екінші себеп – әлеуметтік тұрақтылықты сақтау. Донорлық мәселесі қоғамда әртүрлі пікірлер тудырады, кейбір азаматтар діни немесе мәдени көзқарастарға байланысты ағзаларды алуға қарсы болуы мүмкін. Егер медициналық ұйымдар туыстардың қарсылығына қарамастан ағзаларды алып қоятын болса, бұл қоғамдық резонансқа, дау-дамайларға және сот процестеріне әкелуі ықтимал. Сондықтан заңнамада отбасының пікірі «қорғаныш тетігі» ретінде қарастырылған.

Үшінші аспект – өлім жағдайындағы психологиялық күй. Қайтыс болу фактісі көбіне күтпеген әрі ауыр қабылданады. Мұндай сәтте туыстар эмоционалдық күйзеліс жағдайында болады және донорлық мәселесін рационалды түрде бағалай алмауы мүмкін. Заң шығарушы осы ахуалды ескере отырып, туыстардың келісімін қосымша шарт ретінде бекіткен. Бұл – гуманистік көзқарастың көрінісі, яғни мемлекет тек медициналық тиімділікті ғана емес, адамның сезімдік әлемін де ескереді.

Сонымен қатар, құқықтық тұрғыдан қарағанда, қайтыс болғаннан кейін адамның субъективтік құқықтарын жүзеге асыру мүмкіндігі шектеулі болады. Оның тірі кезінде білдірген еркі сақталғанымен, оны іске асыру процесінде отбасының құқықтық мәртебесі туындайды. Қазақстан моделі толық «келісім презумпциясына» негізделмеген, яғни азаматтың келісімі абсолютті басымдыққа ие емес. Бұл – аралас модель, онда жеке автономия мен отбасы мүддесі теңгеріледі.

Дегенмен, мұндай тәсіл құқықтық коллизияны туындатады: бір жағынан, азаматтың еркі ресми тіркеледі, екінші жағынан, ол туыстардың қарсылығымен тоқтатылуы мүмкін. Бұл жағдай донорлық институтының

тиімділігін төмендетіп, трансплантацияға мұқтаж науқастардың құқықтарына жанама әсер етеді.

Қорытындылай келе, науқастың өзінің келісімі бола тұра, туыстары келіспесе трансплантация жасалмауы – заңнаманың адамның қадір-қасиетін, отбасының моральдық құқықтарын және әлеуметтік тұрақтылықты қорғауға бағытталған таңдауы. Алайда бұл норма жеке автономия қағидатының толық жүзеге асуына шектеу қояды және болашақта құқықтық қайта қарауды талап ететін күрделі мәселе болып табылады.

Қайтыс болғаннан кейінгі донорлықта психологиялық дайындық неге қарастырылмаған?

Қазақстан Республикасының донорлық саласындағы құқықтық реттеуі медициналық қауіпсіздік пен рәсімдік айқындыққа басымдық береді. Бұл бағыттың негізгі тірегі – «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексі және оны нақтылайтын уәкілетті орган актілері, соның ішінде Денсаулық сақтау министрінің № 21683 және № 21859 бұйрығы. Аталған құжаттарда келісімді тіркеу тәртібі, мидың өлімі диагнозын қою алгоритмі, ағзаларды алу мен тасымалдау рәсімдері егжей-тегжейлі регламенттелген. Алайда қайтыс болғаннан кейінгі донорлықта психологиялық дайындыққа қатысты нақты, міндетті норма қарастырылмаған. Бұл құбылыстың бірнеше құқықтық және институционалдық себебі бар.

Біріншіден, заңнама донорлыққа келісімді жеке еріктің құқықтық актісі ретінде қарайды. Азамат тірі кезінде өзінің шешімін ақпараттық жүйеде тіркей алады, ал бұл шешім оның автономиясын білдіреді деп есептеледі. Яғни мемлекет «психологиялық дайындықты» келісім беру сәтіндегі ақпараттандырылған ерік арқылы қамтамасыз етілді деп болжамдайды. Заң логикасы бойынша, егер адам кәмелетке толған, әрекетке қабілетті және мәжбүрлеусіз шешім қабылдаса, қосымша психологиялық рәсімдер міндетті емес. Бұл – формалды-құқықтық тәсіл.

Екіншіден, қайтыс болғаннан кейінгі донорлықтың табиғаты тірі донорлықтан түбегейлі өзгеше. Тірі донор операцияға тікелей қатысатындықтан, оның денсаулығы мен психологиялық жай-күйін бағалау міндетті. Ал Post mortem донорлықта медициналық тәуекел донордың өзіне емес, реципиентке қатысты қарастырылады. Осы себепті заңнамада негізгі назар медициналық қауіпсіздікке, диагноз қоюдың дұрыстығына және рәсімдердің заңдылығына аударылған. Психологиялық компонент екінші кезекке ығыстырылған.

Үшіншіден, институционалдық факторлар әсер етеді. Қазақстанда донорлық мәдениеті әлі де қалыптасу кезеңінде. Көптеген азаматтар донорлыққа келісім беру рәсімін формалды түрде қабылдайды және бұл туралы отбасы мүшелеріне алдын ала хабарламайды. Нәтижесінде, қайғылы жағдай туындағанда туыстар моральдық күйзеліс жағдайында шешім қабылдауға мәжбүр болады. Заңнамада психологиялық кеңес беру тетігінің болмауы осы әлеуметтік шындықпен байланысты. Мемлекет донорлық

келісімін жеке жауапкершілік ретінде қарастырады, ал отбасымен жүйелі психологиялық жұмыс жүргізуді міндетті норма ретінде бекітпеген.

Төртіншіден, құқықтық техника тұрғысынан психологиялық дайындықты регламенттеу күрделі мәселе болып табылады. «Психологиялық дайындық» ұғымының мазмұнын, көлемін және оны жүзеге асыратын субъектілерді нақтылау қажет болар еді. Бұл қосымша қаржылық, кадрлық және ұйымдастырушылық ресурстарды талап етеді. Қазіргі нормативтік модель донорлықты әкімшілік рәсімдер арқылы реттеуді жеткілікті деп санайды.

Сонымен қатар, заңнамада туыстардың қарсылығы болған жағдайда ағзаларды алып қоюға тыйым салынуы – белгілі бір деңгейде психологиялық факторды жанама түрде ескерудің көрінісі. Яғни мемлекет қайтыс болған адамның жақындарының эмоциялық жағдайын қорғауды басымдық ретінде таниды, бірақ оны алдын ала дайындық формасында емес, соңғы шешім кезеңінде ескеруді жөн көреді.

Дегенмен, мұндай тәсіл құқықтық және әлеуметтік олқылықтарды туындатады. Азамат келісім бергенімен, оның отбасы бұл шешімге дайын болмауы мүмкін. Нәтижесінде донорлық жүзеге аспай қалады. Бұл трансплантацияға мұқтаж науқастардың құқықтарына жанама түрде әсер етеді және донорлық институтының тиімділігін төмендетеді.

Қорытындылай келе, қайтыс болғаннан кейінгі донорлықта психологиялық дайындықтың заңнамалық түрде қарастырылмауы – құқықтық формализмнің, институционалдық шектеулердің және донорлық мәдениетінің жеткіліксіз дамуының салдары. Болашақта бұл бағытта ақпараттық-түсіндіру және психологиялық сүйемелдеу тетіктерін енгізу донорлық жүйесінің тұрақтылығы мен қоғам сенімін арттыруға ықпал етуі мүмкін.

Қорытынды

Донорлық және трансплантация мәселесі – қазіргі медицинаның ғана емес, құқықтық мемлекеттің де маңызды индикаторларының бірі. Бұл салада адамның өмірін сақтау мен оның қадір-қасиетін қорғау қағидаттарымен тоғысатындығы көрсетілді.

Сонымен бірге жүргізілген талдау донорлық саласында бірқатар құқықтық және әлеуметтік қайшылықтардың бар екенін көрсетті. Ең басты мәселе – азаматтың тірі кезінде берген келісімі мен жақын туыстарының қарсылығы арасындағы коллизия. Қолданыстағы модельде туыстардың бір мезгілде келіспеушілік білдіруі ағзаларды алып қоюды тоқтатады. Бұл норма отбасының моральдық құқықтарын қорғауға бағытталғанымен, жеке автономия қағидатын толық жүзеге асыруға шектеу қояды. Нәтижесінде донорлық институтының тиімділігі төмендеп, трансплантацияға мұқтаж науқастардың өміріне жанама әсер етуі мүмкін.

Тірі донорлық пен қайтыс болғаннан кейінгі донорлық арасындағы айырмашылықтар да айқын байқалады. Тірі донорлық қатаң медициналық және психологиялық тексерумен сүйемелденеді, ал Post mortem донорлықта психологиялық дайындық тетіктері жеткілікті деңгейде реттелмеген. Бұл

қоғамда сенімсіздік туындатуы және туыстардың қарсылығына әкелуі ықтимал. Демек, құқықтық формализм мен әлеуметтік шындық арасындағы алшақтық бар.

Осыған байланысты заңнаманы жетілдіру бағыттары ретінде азаматтың тірі кезінде берген келісімінің құқықтық мәртебесін күшейту, ақпараттандырылған келісім рәсімін нақтылау, туыстарды алдын ала хабардар ету механизмін енгізу және психологиялық сүйемелдеу институтын дамыту ұсынылады. Мұндай шаралар донорлықтың гуманистік табиғатын сақтай отырып, оның тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, донорлық және трансплантация саласындағы құқықтық реттеу тек медициналық технологияларға емес, адам құқықтары мен қоғам сеніміне негізделуі тиіс. Жеке ерік, отбасы мүддесі және қоғамдық игілік арасындағы теңгерімді табу – осы институттың тұрақты дамуының басты шарты. Донорлық мәдениетін арттыру және құқықтық айқындықты күшейту арқылы ғана Қазақстанда трансплантология саласының әлеуетін толық жүзеге асыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1.«Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ (өзгерістер мен толықтырулармен) // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360
2.«Адамның тірі кезінде ерік білдіруі арқылы қайтыс болғаннан кейінгі донорлыққа келісім беру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы
3.Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 21 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-308/2020 бұйрығы // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021859
4.«Ағзаларды (ағзаның бөлігін) және (немесе) тіндерді (тіннің бөлігін) алу, дайындау, сақтау, консервациялау, тасымалдау, донордан реципиентке трансплантаттау қағидалары мен шарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 25 қарашадағы № ҚР ДСМ-207/2020 бұйрығы // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021683
5.Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226
6.Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII

ӘОЖ 343.21

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕ ЖӘБІРЛЕНУШІНІҢ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Биялиев Б.М., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аннотация. В данной статье изучены основные проблемы обеспечения

безопасности потерпевшего в ходе уголовного судопроизводства. Обращая внимание на то, что этому вопросу все еще не уделяется должного внимания, мы должны констатировать, что угрозы и давление на потерпевшего со стороны лица, совершившего уголовное посягательство, преступных групп, могут стать препятствием для установления объективной истины в досудебном расследовании или судебном следствии уголовного дела. Обеспечение гарантированных Конституцией прав и свобод человека и гражданина в уголовном судопроизводстве связано не с официальным признанием лица каким-либо участником производства по уголовному делу, а с наличием признаков, характеризующих конкретное положение этого лица, требующих обеспечения соответствующего права. Объявленное Конституцией Республики Казахстан право лиц, являющихся потерпевшими по уголовному делу, на доступ к правосудию однозначно означает как возможность жертвы преступления защищать свои нарушенные права и свободы посредством законной деятельности уполномоченных на то правоохранительных и судебных органов, так и возможность осуществления потерпевшим права на обеспечение своей безопасности.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, потерпевший, свободы и права, безопасность, обеспечение.

Кіріспе. Қылмыстық қол сұғуға ұшыраған адамның қауіпсіздігінің жан-жақты кепілдіктерін ол құқық қорғау органдарына жасалған қылмыс туралы өтініш жасағаннан кейін қамтамасыз етпейінше, қылмыстық құқық пен қылмыстық процестің мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу, сондай-ақ тұтастай алғандағы құқықтық мемлекеттің сапалы қызмет атқаруы да мүмкін болмайды. Қылмыстық процесте адамның сот арқылы қорғалу құқығы деп адамға өз құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауға нақты мүмкіндік беретін әмбебап құқықтық құрал түсініледі.

Сот төрелігіне қол жеткізу құқығы - әрбір мүдделі адамның өзінің қылмыспен бұзылған құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіру үшін құзыретті мемлекеттік органдарға (анықтау, тергеу, прокуратура) және сотқа тікелей кедергісіз жүгінуінің нормативтік бекітілген және мемлекет қамтамасыз еткен нақты мүмкіндігі, онсыз адам сот арқылы қорғалу құқығын іске асыра алмайды. Мемлекет кепілдік берген құқық мынадай құқық элементтерін қамтиды:

құзыретті мемлекеттік органдарға қорғау үшін жүгіну; заңда көзделген жағдайларда білікті заң көмегін, оның ішінде тегін алуға; тізбесі заңда айқындалған қылмыстар үшін қылмыстық қудалауға бастамашылық ету жөніндегі құқықты іске асыру мүмкіндігі; қылмыстық қудалаудан бас тартуға құқылы.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде адамның және азаматтың Конституциямен кепілдік берілген құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету адамды қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қандай да бір қатысушы деп ресми танумен емес, тиісті құқықты қамтамасыз етуді талап

ететін осы адамның нақты жағдайын сипаттайтын нақты мәніске ие болатын белгілердің болуымен байланысты.

Осылайша, жәбірленушінің құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді қорғауды қамтамасыз етуге ҚІЖК-нің тиісті баптарында оның: қаулылардың көшірмелерін алуға: тергеуге дейінгі тексеру мерзімін он күнге дейін ұзарту туралы, сотқа дейінгі тергеу мерзімін; тергеушілер тобын немесе жедел-тергеу тобын құру туралы; алдын ала тергеудің аяқталу нысанына қарамастан, қылмыстық істің барлық материалдарымен танысуға дегенжәне тағыда басқа құқықтарын атап көрсетуге болады.

Жәбірленушінің қазіргі заманғы қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуының негізгі проблемаларының бірі оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады.

Материалдар мен әдістер. Берілген мақала әдістемелік негізіне қоғамдық ғылымдарға ортақ жалпы және арнайы әдістерді (диалектикалық талдау, жүйелік-құрылымдық, логикалық, салыстырмалы-құқықтық және т.б.) қолдану арқылы әлеуметтік құбылыстарды зерттеудің негізгі тұжырымдарына, сондай-ақ құқықтық құбылыстарды зерттеулердің әдістемелік ілімдерін басшылыққа ала отырып орындалды.

Талқылау нәтижелері. Қазақстан Республикасының Конституциясында жарияланған қылмыстық іс бойынша жәбірленуші болып табылатын адамдардың сот әділдігіне қол жеткізу құқығы қылмыс құрбанының өзінің бұзылған құқықтары мен бостандықтарын соған уәкілеттік берілген құқық қорғау және сот органдарының заңды қызметі арқылы қорғау мүмкіндігін де, сондай-ақ жәбірленушінің өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету құқығын іске асыру мүмкіндігін де сөзсіз білдіреді.

О.В.Кравцов пен О.В.Коркин жоғарыда баяндалғанды түйіндей отырып, тергеушіні қандай да бір қауіп-қатер фактілерінің бар-жоғын анықтауға міндеттейтін деректемелерді хаттамаға енгізу қажет деп есептейді [1, 2].

ҚР ҚІЖК 71-бабының 6-бөлігі 12-тармағына сәйкес жәбірленушіге ҚР ҚІЖК 15-бабының 3-тармағына сәйкес қауіпсіздік шараларын қолдану туралы өтініш жасау құқығы берілді оның нормаларымен қылмыстық процестің билік субъектілеріне жәбірленушіге және қылмыстық сот ісін жүргізудің өзге де қатысушыларына қатысты ҚР ҚІЖК 119-б. 9-б., 244-б. 2-б., 229-б. 8-б., 29-б. 2-б. 4-т., 370-б. 5-б, сондай-ақ осы қатысушыларға, сондай-ақ олардың жақындарына кісі өлтіру, күш қолдану, олардың мүлкін жою немесе зақымдау не өзге де құқыққа қарсы қауіпті әрекеттермен қорқыту туралы жеткілікті деректер болған кезде ҚР заңнамасында көзделген өзге де қауіпсіздік шаралары жасақталып, жүзеге асырылуы тиіс.

Осылайша, сотқа дейінгі іс жүргізу барысында жәбірленуші мен оның жақындарының қауіпсіздігі қауіпсіздік шараларының жеткілікті кең көлемімен қамтамасыз етілуі мүмкін:

1) ҚР ҚІЖК-де көзделген іс жүргізу құжаттарында: іс жүргізу құжаттарында бүркеншік атауды пайдалану (119-б. 9-б.), телефон және өзге де

сөйлесулерді бақылау (244-б. 2-б.), танылатын адамның көзбен шолып байқауын болдырмайтын жағдайларда тану үшін көрсету (229-б. 8-б.); сот сатыларында - қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың, олардың жақын туыстарының, туыстарының немесе жақын адамдарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында жабық сот талқылауын жүргізу (241-б. 2-б. 4-т.), куәдан оның шынайы деректерін жария етпей жауап алу (370-б. 5-б.) [2]; 2) Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы Қазақстан Республикғасының 2000 жылғы 5 шілдедегі № 72 Заңының 7-бабына сәйкес жүзеге асырылатын қорғау шаралары: күш қолдану немесе қылмыстық заңмен тыйым салынған басқа да іс-әрекеттер қатерін төндіретін адамға оның қылмыстық жауаптылыққа тартылуы мүмкін екендігі туралы ресми алдын ала ескерту; қорғалатын адам туралы мәліметтерге қолжетімділікті шектеу [3]; қылмыстық процеске қатысушы адамдарға қатысты күш қолдану (қолдануды ұйымдастыру) немесе өзге де қылмыстық іс-әрекеттер жасау (жасауды ұйымдастыру) мүмкіндігін болғызбайтын бұлтартпау шарасын Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде көзделген тәртіппен айыпталушыға (күдіктіге) қатысты қолдану; жекелеген адамдарды сот отырысы залынан шығарып жіберу; соттың жабық отырысын өткізу; соттың куәден: бүркеншік атын пайдалана отырып, оның жеке басы туралы деректерді жарияламай; оны танып қоюды болғызбайтын жағдайларда; сот талқылауына басқа қатысушылардың оны сырттан байқауынсыз; қажет болғанда бейне, дыбыс жазуға және жауап алу барысын түсіріп алудың өзге де тәсілдеріне тыйым сала отырып жауап алуы; Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде көзделген тәртіппен жақындауға тыйым салу; қорғалатын адамның жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету [4].

Осы мәселеге қатысты О.В. Боғатова және М.Л. Гачава былай деп жазған болатын: «Қазіргі таңда қылмыстық іс бойынша ақиқатты анықтау куәлер мен жәбірленушілердің өздеріне немесе жақындарына қарсы жасалуы мүмкін ашық немесе бүркемеленген зорлық-зомбылықтардан қорқып ақиқат жауаптар беруден жалтарады ал кейде істерді тергеуге және сотта қарауға қатысудан бас тартады. Олай болса, жәбірленушіні және куәні қорғауға алу бұл – қылмыстылықпен күрес жүргізудегі айтарлықтай тиімді құрал»[5].

Қорытынды. 2025 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанда 124 мың қылмыстық құқық бұзушылық тіркелеген болса, 113 мың адам қылмыстың жәбірленушісі деп танылған. Қылмыстық қол сұғушылықтан жапа шеккен кәмелетке толмағандардың саны 2,5 мың адамды құраса, 10 мыңға жуық әйел адам қылмыстың жәбірленушісі болған. Жәбірленушіге қатысты жасалған қылмысқа байланысты құқық қорғау органдарына жүгінген жағдайда оның өз қауіпсіздігіне деген сенімінің болмауы - оның көлемі онсыз да кейбір деректер бойынша тіркелген қылмыстардың ресми статистикасының шамаларына іс жүзінде жақындайтын жасырын қылмыстың өсуіне тікелей жол деп санауға болады.

Осыған байланысты қазіргі кезеңде қылмыстық процесте қауіпсіздік институтын одан әрі дамыту және жетілдіру қажеттілігі мәселесі ерекше өткір тұр. Тергеушілер мен анықтаушылар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша сауалнамаға қатысқандардың 74 пайызы (150 респонденттің ішінен) қылмыстық сот ісін жүргізуде сот төрелігіне жәрдемдесетін адамдар үшін толыққанды қауіпсіздік институты жоқ екенін; Сауалнамаға қатысқан тергеушілер мен анықтаушылардың 93 пайызы (150 респонденттің ішінен) қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған ҚР ҚІЖК нормаларын іске асыру тетігінің жоқтығы осы нормаларды тәжірибеде қолдану проблемаларының бірі болып табылатынын, бұл азаматтардың қауіпсіздік шараларын қолдану тиімділігіне сенімсіздігін туғызатынын айтты.

Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша пікірлерді зерделеу мақсатында судьялар арасында жүргізілген сауалнама, сауалнамаға қатысқандардың 42 пайызы Қазақстан Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 12-б. 3-б., 414-б. 9-б., 338-б. 2-б., 321-б. 8-б., 53-б. 2-б. 4-т. Және 440-б. 5-б онша тиімді емес, сұралғандардың 28 пайызы аталған нормаларды өзгертуді, 35 пайызы толықтыруды қажет етеді деп пайымдайды.

Сондай-ақ қауіпсіздік шараларын іске асыру процесінде туындайтын тағы бір проблема бұл қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушыларды мемлекеттік қорғауды тоқтату сәтін айқындау және тиісті іс жүргізу құжатын шығару болып табылады.

Алдын ала тергеу кезеңінде жәбірленушіге немесе куәға қатысты қауіпсіздік шараларын қолдану туралы шешім қабылдай отырып, істі сотқа беру және үкім шығару кезінде оларды одан әрі қолдану қажеттігі мәселесі ашық күйінде қалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Коркина И.В. К вопросу об определении понятия потерпевшего в уголовном судопроизводстве России / И.В. Коркина // Академический вестник Ростовского филиала Российской таможенной академии. – 2015. – № 3 (20). – С. 59-64.
2. Кравцова О.В. О проблемах и путях совершенствования обеспечения прав и безопасности потерпевшего / О.В. Коркина // Журнал Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. Выпуск №1. – 2018. – С. 158-161.
3. «Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 5 шілдедегі № 72 Заңы. Электронный ресурс // https://adilet.zan.kz/kaz/
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Электронный ресурс // https://adilet.zan.kz/rus/docs/

5. Богатова О.В., Гачава М.Л. Меры обеспечения безопасности потерпевших и свидетелей в уголовном судопроизводстве / О.В. Богатова, М.Л.
6. Гачава // Вестник Владимирского юридического института. – 2015. – № 4 (37). – С. 82-84.

УДК 342.7:004

«КОНСТИТУЦИОННЫЕ ГАРАНТИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ»

Құныс А.Т., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Медиханова А.Б., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада цифрландырудың адам құқықтарының конституциялық кепілдіктері жүйесіне әсері талданады. ЕО, Эстония, Сингапур және Қазақстан Республикасы құқықтық модельдерінің салыстырмалы кейс-талдауы негізінде цифрлық трансформация деңгейі мен жеке тұлғаны құқықтық қорғау дәрежесі арасындағы нормативтік алшақтық анықталды. Конституциялық механизмдерді бейімдеудің нақты модельдері, оларды кезең-кезеңімен іске асыру жоспары және Қазақстан үшін даму сценарийлері ұсынылған.

Түйін сөздер: цифрлық құқықтар, конституциялық кепілдіктер, дербес деректер, алгоритмдік басқару, GDPR, цифрлық бақылау, құқықтық бейімделу, Қазақстан.

Введение. Цифровизация трансформирует не только экономику и государственное управление, но и саму архитектуру прав человека. М. Кастельс одним из первых показал, что сетевое общество формирует новые структуры власти, в которых контроль над потоками информации становится важнее контроля над физическим пространством [1]. Позднее Ш. Зубофф зафиксировала следующий шаг: платформенные корпорации превратили поведенческие данные людей в сырьё для прогнозирования и модификации их действий — явление, которое она назвала «надзорным капитализмом» [2]. В этих условиях традиционные конституционные механизмы — ориентированные на защиту от государственного вмешательства в физическое пространство — оказываются структурно недостаточными.

Актуальность проблемы для Казахстана обусловлена ускоренным развитием цифровой инфраструктуры: по данным Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, к 2023 году более 90% государственных услуг переведено в электронный формат [13], тогда как конституционно-правовые гарантии цифровых прав остаются

фрагментарными. Дж. Балкин предупреждает, что цифровая среда порождает «инфраструктурный контроль» — власть, которая осуществляется не через запреты, а через архитектуру платформ [3]. Д. Солов дополняет этот тезис, указывая, что современные угрозы приватности носят диффузный характер и не укладываются в классическую правовую категорию «нарушения» [4].

Исследовательский вопрос: в какой степени существующие конституционные механизмы способны адаптироваться к вызовам цифровизации, и какая модель правовой адаптации наиболее применима в условиях Казахстана? Цель — через сравнительный кейс-анализ выявить перспективные модели и разработать конкретные рекомендации по их имплементации.

2. Теоретическая рамка и методология. Исследование опирается на три взаимодополняющих подхода: теорию сетевого общества Кастельса [1], критическую теорию цифровой власти Зубофф [2] и конституционно-правовой подход, представленный в работах Балкина [3], Солова [4] и Дьяконулиса [5]. В совокупности они позволяют рассматривать цифровизацию не как технический процесс, а как структурное изменение отношений власти, требующее переосмысления правового статуса личности.

Методологическую основу составляет сравнительно-правовой кейс-анализ с элементами институционального и нормативного анализа; для оценки разрыва между уровнем цифровизации и правовой защиты используется сопоставление доступных количественных индикаторов (индексы цифровизации, охват законодательства о данных) с качественной характеристикой правовых моделей.

3. Ключевые вызовы для конституционных гарантий. Цифровая среда актуализирует четыре системных вызова для существующих правовых конструкций. Во-первых, коммерциализация персональных данных: информация о личности превратилась в экономический ресурс, что разрушает традиционную логику «нарушитель — жертва», лежащую в основе большинства механизмов защиты [4]. Во-вторых, алгоритмическое управление: системы автоматизированного принятия решений влияют на доступ граждан к кредитованию, трудоустройству и социальным услугам при минимальной правовой прозрачности [5]. В-третьих, цифровой надзор: масштабный мониторинг онлайн-поведения смещает угрозу с государственного субъекта на частные платформы, тогда как конституционные гарантии традиционно направлены против первого [2]. В-четвёртых, нормативный разрыв: скорость технологических изменений устойчиво опережает темпы адаптации права, создавая зоны правовой неопределённости [6].

4. Сравнительный анализ моделей правовой адаптации и перспективы для Казахстана

4.1. Кейс-анализ: три модели регулирования цифровых прав Для выявления применимых моделей были отобраны три кейса, представляющих различные траектории адаптации конституционных механизмов к условиям

цифровизации: модель ЕС/GDPR (жёсткое наднациональное регулирование), Эстония (цифровое государство с конституционными гарантиями) и Сингапур (инструментальная модель с акцентом на эффективность).

Таблица 1. Сравнительный кейс-анализ моделей правовой адаптации Параметр ЕС (GDPR) Эстония Сингапур Конституционный статус цифровых прав Ст. 8 Хартии ЕС — право на защиту данных как самостоятельное фундаментальное право Конституция §43: право на тайну переписки; цифровой статус закреплён законодательно Нет конституционного закрепления; PDPA 2012 как отраслевой акт Модель регулирования Наднациональная, основана на принципах и правах субъекта данных Государственно- цифровая: принципы «раз и навсегда» и X-Road Риск-ориентированная, баланс инноваций и защиты Ключевые инструменты Право на забвение, на переносимость, на объяснение алгоритмических решений (ст. 22 GDPR) e-Residency, цифровой ID, блокчейн для государственных реестров

Кейс ЕС демонстрирует, что системная правовая защита достигается через закрепление цифровых прав на уровне конституционного/хартийного права и создание независимых регуляторов с реальными санкционными полномочиями.

Эстонская модель показывает, что цифровизация государства и защита прав граждан не противоречат друг другу при условии встроенной инфраструктуры доверия (принцип data minimisation, сквозной аудит доступа к данным).

Сингапурская модель интересна как прагматичный переходный вариант для стран с активной цифровизацией государственного сектора и неполным конституционным закреплением прав.

4.2. Диагностика: положение Казахстана на карте моделей

Казахстан обладает развитой цифровой инфраструктурой (платформа eGov обеспечивает более 750 видов государственных услуг в электронном формате [13]) при относительно слабой правовой архитектуре защиты граждан в цифровой среде. Ст. 18 и 20 Конституции РК закрепляют неприкосновенность частной жизни и свободу слова, однако не содержат специальных гарантий применительно к цифровой среде. Закон «О персональных данных и их защите» 2013 г. [12] не предусматривает права на объяснение автоматизированных решений, ограничен в части алгоритмической прозрачности и не формирует независимого регулятора с достаточными полномочиями.

Диагностика показывает, что Казахстан по профилю наиболее близок к допреобразовательному состоянию сингапурской модели образца 2010 года — активная цифровизация при секторальном, отраслевом характере регулирования.

Это создаёт окно возможностей для целенаправленной правовой адаптации.

4.3. Модели правовой адаптации и их оценка применительно к Казахстану На основе проведённого анализа идентифицированы три

возможные модели адаптации конституционных механизмов, различающиеся по глубине реформирования, институциональным требованиям и временному горизонту реализации.

Оптимальной траекторией для Казахстана представляется последовательная реализация моделей B и C с долгосрочной ориентацией на модель A. Такая комбинация позволяет достичь ощутимых результатов в среднесрочном периоде, не требуя немедленной конституционной реформы, при этом формируя инфраструктурные и институциональные предпосылки для её последующего проведения.

4.4. Рекомендации, этапный план и прогноз сценариев

На основании проведённого анализа формулируются следующие конкретные рекомендации.

Рекомендация 1. Принять новую редакцию Закона о персональных данных, инкорпорировав право субъекта на объяснение автоматизированных решений (по аналогии со ст. 22 GDPR [8]), право на переносимость данных и усиленный механизм согласия (отдельное, конкретное, информированное).

Рекомендация 2. Создать независимый Уполномоченный орган по защите персональных данных (Data Protection Authority) с правом проведения проверок, наложения административных санкций (не менее 1% годового оборота нарушителя) и обращения в суд. Финансирование — через государственный бюджет с механизмом независимости, аналогичным статусу Счётного комитета.

Рекомендация 3. Внедрить обязательный аудит доступа к персональным данным граждан в государственных базах данных по модели эстонской системы X-Road: каждый гражданин должен иметь возможность видеть, кто и когда обращался к его данным.

Рекомендация 4. Разработать национальную концепцию цифровых прав как промежуточный документ стратегического планирования, закрепляющий перечень цифровых прав и обязательств государства до внесения поправок в Конституцию.

Ключевым риском при любом сценарии остаётся разрыв между формальным принятием норм и их реальным правоприменением — проблема, характерная для многих постсоветских правовых систем [6]. Её преодоление требует не только законодательных изменений, но и формирования правовой культуры в сфере цифровых прав, что предполагает активное участие гражданского общества, академического сообщества и медиа.

5. Заключение. Проведённый сравнительный анализ показал, что цифровизация создаёт структурный нормативный разрыв между фактическим уровнем технологической трансформации и степенью конституционно-правовой защиты личности.

Казахстан, обладая высоким уровнем цифровизации государственных услуг, находится на ранней стадии формирования системной правовой архитектуры цифровых прав.

Кейс-анализ моделей ЕС, Эстонии и Сингапура позволил идентифицировать оптимальную траекторию для Казахстана: законодательная модернизация по стандартам GDPR в сочетании с инфраструктурной интеграцией принципов защиты данных и поэтапным движением к конституционному закреплению цифровых прав. Центральным институциональным условием является создание независимого регулятора с реальными санкционными полномочиями.

Предложенный этапный план и прогноз сценариев демонстрируют, что окно возможностей для реформы остаётся открытым, однако его сужение происходит по мере углубления зависимости граждан от цифровых сервисов без соответствующей правовой защиты. Своевременная адаптация конституционных механизмов — не административная задача, а условие сохранения доверия между личностью и государством в цифровую эпоху.

Список использованной литературы

1. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. 1: The Rise of the Network Society. — 2nd ed. — Oxford: Blackwell Publishers, 2000. — 594 p.
2. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. — New York: PublicAffairs, 2019. — 704 p.
3. Balkin J. M. Digital Speech and Democratic Culture: A Theory of Freedom of Expression for the Information Society // New York University Law Review. — 2004. — Vol. 79, No. 1. — P. 1–55.
4. Solove D. J. Understanding Privacy. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008. — 257 p.
5. Diakopoulos N. Algorithmic Accountability: Journalistic Investigation of Computational Power Structures // Digital Journalism. — 2015. — Vol. 3, No. 3. — P. 398–415.
6. Brownsword R., Scotford E., Yeung K. (eds.) The Oxford Handbook of Law, Regulation and Technology. — Oxford: Oxford University Press, 2017. — 1120 p.
7. United Nations General Assembly. The right to privacy in the digital age: Resolution A/RES/68/167 adopted on 18 December 2013. — New York: UN, 2013.
8. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (GDPR) // Official Journal of the European Union. — 2016. — L 119. — P. 1–88.
9. Hijmans H. The European Union as Guardian of Internet Privacy: The Story of Art 16 TFEU. — Cham: Springer, 2016. — 626 p.
10. Seitkali B., Abdrakhmanova G. Digital Rights as a New Dimension of Human Rights: Regulatory Challenges in the Era of Artificial Intelligence //

ResearchGate. — 2025. — URL: https://www.researchgate.net/publication/395189803 (дата обращения: 01.05.2025).
11. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изменениями по состоянию на 2022 год). — Астана, 2022.
12. Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года № 94-V «О персональных данных и их защите» (с изменениями). — Астана, 2013.
13. Агентство по стратегическому планированию и реформам РК. Доклад о состоянии цифровизации государственных услуг. — Астана, 2023.
14. Тургумбаев Е. Т., Жакупов А. Б. Регулирование персональных данных в условиях цифровой трансформации: сравнительно-правовой анализ // Право и государство. — 2022. — № 2(95). — С. 112–125.
15. Тажин М. М. Цифровое государство и права человека: опыт Казахстана // Вестник ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва. Серия: Право. — 2021. — № 3(136). — С. 45–54.
16. European Commission. Digital Economy and Society Index (DESI) 2023. — Luxembourg: Publications Office of the EU, 2023.
17. IMD World Digital Competitiveness Ranking 2023. — Lausanne: IMD, 2023.

УДК 342.4:327

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕРІ КОНТЕКСТІНДЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИМИДЖІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Алексей Б.Е., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Жармаханова Ж.И., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аннотация. В данной статье рассматривается трансформация международного образа страны в контексте новых конституционных изменений Республики Казахстан в 2026 году. Конституционные реформы направлены на модернизацию системы государственного управления, укрепление демократических институтов и расширение прав и свобод граждан. Эти изменения рассматриваются как важный фактор, определяющий не только внутриполитическую систему, но и образ Казахстана на международной арене. В этой связи в статье анализируется влияние реформ, таких как укрепление прав человека, установление баланса между ветвями власти, независимость судебной власти и развитие гражданского общества, на международный образ Казахстана. Кроме того, рассматривается влияние реформ на внешнюю политику, инвестиционную привлекательность и геополитическое положение. Исследование основано на официальных данных и современных тенденциях в международных отношениях.

Ключевые слова: Конституция, международный имидж, политическая реформа, демократия, верховенство права, государственное управление, внешняя политика.

Кіріспе. Қазіргі жаһандану жағдайында мемлекеттердің халықаралық имиджі олардың ішкі саяси және құқықтық жүйесінің тиімділігімен тікелей байланысты. Мемлекет ішіндегі конституциялық реформалар тек құқықтық өзгеріс емес, сонымен қатар сыртқы әлемдегі елдің қабылдануына әсер ететін стратегиялық фактор болып табылады. 2026 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциялық өзгерістері елдің саяси жүйесін жаңғыртудағы жаңа кезеңді білдіреді. Бұл реформалар демократиялық институттарды күшейту, билік тармақтары арасындағы теңгерімді қамтамасыз ету және азаматтардың құқықтарын қорғау механизмдерін жетілдіру арқылы жүзеге асырылады. Осы өзгерістердің барлығы негізгі бөлімде талданатын нақты нәтижелерге әкеледі: адам құқықтарының күшеюі Қазақстанды құқықтық мемлекет ретінде көрсетсе, билік жүйесіндегі реформалар оның демократиялық имиджін нығайтады, ал сыртқы саясаттағы ашықтық елдің халықаралық аренадағы беделін арттырады. Сондықтан бұл тақырып тек ішкі саясат тұрғысынан ғана емес, халықаралық қатынастар контекстінде де ерекше өзекті болып табылады.

Негізгі бөлім. 2026 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциялық өзгерістері елдің саяси жүйесін жаңғыртудың маңызды кезеңі болып табылады және бұл өзгерістер тек ішкі мемлекеттік құрылымға ғана емес, сонымен қатар Қазақстанның халықаралық имиджіне де тікелей ықпал етеді. Аталған реформалардың мазмұны мен бағыты мемлекеттің демократиялық даму жолына түскенін көрсетеді, сондықтан олар халықаралық қауымдастық тарапынан елдің жаңа бейнесін қалыптастыруда маңызды фактор ретінде қарастырылады. Ең алдымен, жаңа Конституцияда адам құқықтары мен бостандықтарына ерекше мән берілуі Қазақстанның халықаралық имиджіне айтарлықтай әсер етеді. Адам құқықтарының басымдығының конституциялық деңгейде бекітілуі халықаралық құқық нормаларына сәйкестікті арттырады. Сондықтан бұл өзгеріс Қазақстанды құқықтық мемлекет ретінде танытып, оның демократиялық құндылықтарды ұстанатын ел ретіндегі беделін күшейтеді. Осыған байланысты халықаралық ұйымдар мен шетелдік серіктестер Қазақстанды сенімді әрі болжамды мемлекет ретінде қабылдай бастайды [1].

Сонымен қатар, Конституцияда билік тармақтары арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге бағытталған өзгерістер енгізілуі мемлекеттік басқарудың ашықтығын арттырады. Парламенттің өкілеттіктерінің кеңеюі және оның бақылау функцияларының күшеюі билік жүйесіндегі теңгерімді қалыптастырады. Сондықтан бұл өзгерістер елдегі демократиялық институттардың дамуын көрсетеді және халықаралық қауымдастық тарапынан оң бағаланады. Нәтижесінде Қазақстанның саяси тұрақтылығы мен басқару

сапасына деген сенім артады, бұл оның халықаралық имиджінің нығаюына алып келеді [2].

Осыған қоса, сот жүйесінің тәуелсіздігін күшейтуге бағытталған конституциялық нормалар құқықтық мемлекетті қалыптастырудың маңызды қадамы болып табылады.

Тәуелсіз сот жүйесі азаматтардың құқықтарын қорғаудың негізгі кепілі ретінде қарастырылады, сондықтан бұл өзгеріс халықаралық стандарттарға сәйкестікті қамтамасыз етеді. Нәтижесінде Қазақстан шетелдік инвесторлар үшін құқықтық тұрғыдан сенімді мемлекет ретінде қабылданады, бұл оның инвестициялық тартымдылығын арттырады және экономикалық имиджіне оң әсер етеді [3].

Бұдан бөлек, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін дамытуға бағытталған өзгерістер азаматтардың саяси процестерге қатысуын кеңейтеді. Аймақтық басқарудың тиімділігінің артуы мемлекеттік басқарудың икемділігін көрсетеді. Сондықтан бұл өзгерістер Қазақстанда азаматтық қоғамның дамып келе жатқанын дәлелдейді және елдің демократиялық бейнесін халықаралық деңгейде нығайтады.

Сонымен қатар, жаңа Конституцияда халықтың саяси процестерге қатысуын арттыруға бағытталған нормалардың енгізілуі ерекше маңызға ие. Референдум институтының рөлінің күшеюі халық билігінің нақты жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді. Осыған байланысты Қазақстанда шешім қабылдау процестерінің ашықтығы мен легитимділігі артады, бұл халықаралық қауымдастық тарапынан оң қабылданады.

Нәтижесінде елдің демократиялық мемлекет ретіндегі имиджі күшейеді. Жаңа Конституцияның тағы бір маңызды бағыты - әлеуметтік және экономикалық даму мәселелеріне назар аударылуы. Білім беру, ғылым және инновация салаларының басым бағыт ретінде айқындалуы мемлекеттің ұзақ мерзімді даму стратегиясын көрсетеді.

Сондықтан бұл өзгерістер Қазақстанды тек саяси тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар экономикалық және технологиялық тұрғыдан дамуға ұмтылатын мемлекет ретінде танытады. Бұл өз кезегінде елдің халықаралық аренадағы тартымдылығын арттырады.

Осы өзгерістердің барлығы Қазақстанның сыртқы саяси бағытымен де тығыз байланысты. Елдің көпвекторлы сыртқы саясаты жаңа конституциялық негіздермен үйлесім таба отырып, халықаралық серіктестік аясын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Сондықтан Қазақстан халықаралық қатынастарда тұрақты және сенімді әріптес ретінде өз позициясын нығайтады. Бұл оның халықаралық имиджінің трансформациясына тікелей ықпал етеді [4].

Алайда, аталған реформалардың халықаралық имиджге толық әсер етуі олардың нақты жүзеге асырылу деңгейіне байланысты. Егер конституциялық нормалар іс жүзінде тиімді қолданылса, онда Қазақстанның халықаралық беделі айтарлықтай артады.

Керісінше жағдайда, реформалардың формалды сипатта қалуы елдің имиджіне теріс әсер етуі мүмкін. Сондықтан институционалдық тиімділікті қамтамасыз ету және қоғамдық сенімді арттыру ерекше маңызға ие.

Жалпы алғанда, 2026 жылғы Конституциялық өзгерістер Қазақстанның халықаралық имиджін жаңғыртуға бағытталған кешенді реформалар жиынтығы болып табылады. Бұл өзгерістер елдің демократиялық даму жолын айқындап қана қоймай, оның халықаралық аренадағы беделін арттыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды. 2026 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциялық өзгерістері елдің ішкі саяси жүйесін жаңғыртумен қатар, оның халықаралық аренадағы бейнесін де айтарлықтай өзгертетін маңызды фактор болып табылады. Конституцияда бекітілген адам құқықтарының күшеюі, билік тармақтары арасындағы тепе-теңдіктің нығаюы, сот жүйесінің тәуелсіздігі және азаматтардың саяси процеске қатысу мүмкіндіктерінің кеңеюі Қазақстанның құқықтық және демократиялық мемлекет ретіндегі сипаттамасын күшейтеді.

Осы өзгерістердің нәтижесінде Қазақстан халықаралық қауымдастық тарапынан неғұрлым ашық, реформаларға бейім және саяси тұрақтылығы бар мемлекет ретінде қабылдана бастайды. Бұл өз кезегінде елдің халықаралық имиджін жақсартып, дипломатиялық байланыстарды нығайтуға және инвестициялық тартымдылығын арттыруға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы // Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет». – 2026. – URL: https://adilet.zan.kz.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. Конституциялық реформалар және саяси жаңғыру туралы мәліметтер. – 2026. – URL: https://www.akorda.kz.
3. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісі. Конституциялық өзгерістер мен заңнамалық реформалар туралы ресми материалдар. – 2026. – URL: https://www.parlam.kz.
4. Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі. Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының негізгі бағыттары. – 2025. – URL: https://www.gov.kz.

УДК 341.231.14:342

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ СТАНДАРТТАРЫ ЖАҺАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ДАМУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Оразбекқызы А., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Медиханова А.Б., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние международных стандартов защиты прав человека на конституционное развитие государств в условиях глобализации. В современном мире защита прав человека приобретает особое значение не только на национальном, но и на международном уровне. В статье анализируются ключевые международно-правовые документы и их влияние на формирование и развитие национальных правовых систем. Особое внимание уделяется взаимодействию международного и национального права, а также процессам гармонизации законодательства в условиях глобализации. Отмечается, что международные стандарты играют важную роль в укреплении правового государства и демократических институтов. Кроме того, рассматриваются основные проблемы реализации международных норм, включая политические, экономические и институциональные факторы. В результате исследования делается вывод о том, что международные стандарты защиты прав человека являются важным элементом конституционного развития государств.

Ключевые слова: права человека, международные стандарты, глобализация, конституционное развитие.

Қазіргі жаһандану дәуірінде адам құқықтарын қорғау мәселесі тек бір мемлекеттің ішкі ісі болудан қалып, халықаралық деңгейдегі ұжымдық жауапкершілікке айналды. Бұл үдеріс мемлекеттердің егемендік түсінігіне жаңаша қарауды талап етеді. Қазіргі заманауи конституционализмнің басты ерекшелігі – ұлттық заңнаманың халықаралық стандарттармен үйлесуінде. Осы зерттеуде біз халықаралық нормалардың жай ғана қағаз бетіндегі ереже емес, конституциялық дамудың іргетасы ретінде рөлін зерделейтін боламыз. Адам құқықтарын қорғаудың халықаралық стандарттары дегеніміз – бұл әлемнің барлық елдері үшін орындалуы тиіс ең төменгі ортақ ережелер мен талаптар. Бұл жүйенің негізгі тірегі ретінде «Адам құқықтары туралы халықаралық билльді» атап өтуге болады.Оның құрамына 1948 жылғы «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» мен 1966 жылы қабылданған « Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактісі» және «Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактісі» осы екі үлкен Пакт кіреді [1], [2], [3]. Бұл құжаттардың ерекшелігі – олар адамның құқықтық мәртебесін мемлекеттің еркінен жоғары қойды. Яғни, адам құқықтары мемлекет тарапынан «сыйға берілетін» нәрсе емес, ол әр

адамға тиесілі құндылық болып табылады.Жаһандану тұрғысынан қарасақ, бұл халықаралық құжаттардың маңызы өте зор. Қазіргі кезде мемлекеттер тек өз заңдарымен ғана шектеліп қалмай, әлемдік қоғамдастық алдында есеп беретін деңгейге жетті. Мысалы, танымал ғалым Луис Хенкин атап өткендей, халықаралық құқық мемлекеттік биліктің өз азаматтарына қатысты іс-әрекетінің шекарасын нақты айқындап береді [4] . Егер қайсыбір елдің конституциясы адам құқықтарын қорғауды халықаралық деңгейде қамтамасыз етпесе немесе оған мән бермесе, ол мемлекеттің әлемдік аренадағы беделі мен легитимділігі төмендейді, - деп тұжырымдайды Дж. Доннелли [5]. Демек, халықаралық стандарттар – бұл заманауи демократиялық мемлекеттің дамуын көрсететін басты өлшем.

Оларды ұлттық заңдарға дұрыс енгізу арқылы біз құқықтық мемлекет қалыптастыруға жол ашамыз.

Халықаралық нормалардың Қазақстанның яғни, біздің ішкі заңдарымызға қалай әсер ететінін нақтырақ қарастырғым келді. Халықаралық стандарттар конституциялық дамуға негізінен үш жолмен ықпал етеді.

 Біріншіден, бұл – имплементация процесі. Мемлекет халықаралық пактілердегі негізгі құқықтарды, мысалы, өмір сүру құқығы мен ар-ождан бостандығын өз Ата заңына тікелей көшіріп, бекітеді. Бұл ұлттық заңнаманың әлемдік стандарттармен үйлесуіне мүмкіндік береді.

 Екіншіден, халықаралық құқықтың басымдығын тану өте маңызды рөл атқарады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 4-бабында халықаралық шарттардың республика заңдарынан басымдығы нақты жазылған [6]. Бұл еліміздің жаһандық деңгейдегі құқықтық міндеттемелерге жауапты екенін және заманауи даму жолында екенін көрсетеді.

 Үшіншіден, сот тәжірибесі арқылы әсер ету. Қазіргі таңда Конституциялық соттар өз шешімдерін шығарғанда БҰҰ комитеттерінің немесе халықаралық соттардың прецеденттеріне жиі сүйенеді. Бұл халықаралық тәжірибенің ұлттық сот жүйесіне терең енгенін білдіреді [7]. Бұл ұлттық сот төрелігінің халықаралық деңгейдегі стандарттармен үйлесім тауып жатқанының айқын дәлелі.Әлемдік тәжірибе мен Қазақстанның қадамдарын салыстыра отырып, біздің еліміздің де осы жаһандық үрдістен қалыс қалмай, өз заңдарын халықаралық талаптарға сай жетілдіріп жатқанын көруге болады. Бұл тетіктердің барлығы бірігіп, адам құқықтарын қорғаудың берік конституциялық негізін қалайды.

Қазіргі таңда жаһандану процесін цифрландырусыз елестету мүмкін емес. Технологиялардың қарқынды дамуы мемлекеттердің конституциялық құрылымына мүлдем жаңа міндеттер жүктеп отыр. Менің ойымша, халықаралық стандарттар енді тек дәстүрлі құқықтармен шектелмей, «цифрлық құқықтарды» да толыққанды қамтуы тиіс.

Бұл жерде жеке мәліметтерді қорғау, киберкеңістіктегі сөз бостандығы және интернетке кедергісіз қолжетімділік сияқты жаңа стандарттар туралы сөз болып отыр. Бұл құқықтар қазіргі уақытта халықаралық деңгейде белсенді талқыланып, жаңа нормалар ретінде бекітілуде. Мемлекеттердің

конституциялық дамуы осы технологиялық талаптарға жылдам жауап бере алуы қажет. Мысалы, интернетке қолжетімділік бүгінде ақпарат алу бостандығының ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады. Бұл үрдіс халықаралық құқық пен ұлттық конституциялардың арасындағы байланысты одан ары нығайта түседі.

Сонымен қатар, цифрландыру жағдайындағы құқықтарды қорғау - бұл тек технологиялық мәселе емес, бұл - адам бостандығын жаңа заманға сай қамтамасыз ету. Демек, болашақта конституциялық реформалар міндетті түрде осы цифрлық өзгерістерді ескеруі тиіс деп есептеймін.

Цифрлық дәуірде адам құқықтарының жаңа сын-қатерлері пайда болды. Яғни, қазіргі таңдағы цифрландыру үдерісі адам құқықтарының классикалық түсінігіне түбегейлі өзгерістер енгізді. Бұрын адам құқықтары физикалық кеңістікпен шектелсе, бүгінде олар виртуалды әлемге ауысты.

 Жеке өмірге қолсұғылмаушылық: Big Data және жасанды интеллект алгоритмдері азаматтардың әрбір қадамын, талғамын және мінез-құлқын бақылауға мүмкіндік береді. Мемлекеттік органдар мен ірі технологиялық корпорациялар (Google, Meta т.б) жинайтын дербес деректерді қорғау – заманауи заңнаманың басты мәселесі.

 Цифрлық теңсіздік: Интернетке қолжетімділіктің жоқтығы адамның ақпарат алу және білім алу құқығын шектейді. Бұл мәселе әсіресе дамушы елдердегі «цифрлық алшақтық» контекстінде ғылыми еңбектерде жиі талқыланады .

 Киберкеңістіктегі сөз бостандығы: Әлеуметтік желілердегі фейк ақпараттармен күрес желеуімен азаматтардың еркін ой айту құқығын шектеу қаупі бар. Мұнда халықаралық стандарттар мен ұлттық қауіпсіздік мүдделері арасындағы теңгерімді сақтау маңызды.

Халықаралық стандарттарды жүзеге асыру тетіктерін жетілдіру жолдары.Яғни, анықталған мәселелерді шешу және халықаралық стандарттарды іс жүзіне асырудың кешенді шараларын 1-кестеден көре аламыз.

Зерттеу жұмысын қорытындылай келе, жаһандану жағдайында халықаралық адам құқықтарын қорғау стандарттары кез келген демократиялық мемлекеттің конституциялық дамуының ажырамас бөлігіне айналғанын көреміз. Халықаралық құқық нормалары ұлттық заңнаманың сапасын арттырып қана қоймай, мемлекеттік биліктің азаматтар алдындағы жауапкершілігін нақтылайтын негізгі құрал ретінде қызмет етеді. Қазақстан Республикасының конституциялық реформалары мен халықаралық шарттардың басымдығын тануы - еліміздің әлемдік құқықтық кеңістікке интеграциялануға деген нық қадамын көрсетеді.

Алайда, қазіргі цифрландыру дәуірі адам құқықтарын қорғаудың жаңа, күрделі тетіктерін қалыптастыруды алап етеді. Дербес деректерді қорғау, киберқауіпсіздік және цифрлық теңсіздікті жою мәселелері болашақта конституциялық дамудың басты бағыттары болмақ. Сондықтан, ұлттық заңнаманы халықаралық стандарттармен үйлестіру үдерісі тоқтаусыз жүруі

тиіс. Ғылыми мақалада ұсынылған кешенді шаралар, соның ішінде сот жүйесін реформалау және құқықтық мәдениетті көтеру, құқықтық мемлекеттің іргетасын нығайтуға септігін тигізеді. Түптеп келгенде, халықаралық стандарттарды конституциялық деңгейде тиімді жүзеге асыру - адамның бостандығы мен қадір-қасиетін кез келген жағдайда қорғаудың басты кепілі. Бұл үдеріс мемлекеттің халықаралық аренадағы беделін арттырып, демократиялық құндылықтардың салтанат құруына жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы: 1948 жылғы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясымен қабылданған. – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 16 б. – URL: https://www.un.org/ru/about-us/universal-declaration-of-human-rights.
2. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт: 1966 жылғы 16 желтоқсанда қабылданған. – Астана: Қазақстан Республикасының халықаралық шарттар бюллетені, 2006. – № 3. – URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/.
3. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт: 1966 жылғы 16 желтоқсанда қабылданған. – Астана: Қазақстан Республикасының халықаралық шарттар бюллетені, 2006. – № 3. – URL: https://www.ohchr.org/en/instruments.
4. Henkin L. *The Rights of Man Today*. – Boulder: Westview Press, 1978. – 173 p. – URL: https://doi.org/10.4324/9780429314285.
5. Donnelly J. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. – Ithaca: Cornell University Press, 2013. – 336 p. – URL: http://lib.ysu.am/.
6. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған. – Алматы: Жеті жарғы, 2022. – 96 б. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000.
7. Абайдельдинов Е.М. Соотношение международного и национального права. – Алматы, 2006. – 230 с. – URL: https://emedia.enu.kz/s.

УДК 342.4:327.7

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАРМЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ

Мұрат Ж.Қ., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Жармаханова Ж.И., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются изменения, внесённые в Конституцию, принятую 15 марта 2026 года, а также их влияние на сотрудничество с международными организациями. В ходе исследования анализируется соответствие конституционных реформ современным

международным правовым стандартам, их воздействие на внешнюю политику, дипломатическую деятельность и международный авторитет Республики Казахстан. Также изучается взаимодействие Казахстана с международными организациями и процесс имплементации их рекомендаций и стандартов в национальное законодательство. Результаты исследования показывают, что конституционные реформы способствуют укреплению позиций страны на международной арене и повышению её роли как надёжного партнёра.

Ключевые слова: конституционная реформа, международные организации, внешняя политика, международное право, дипломатия, национальное законодательство, международный авторитет.

Кіріспе. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бері өзінің саяси-құқықтық жүйесін қалыптастыру және жетілдіру бағытында бірқатар институционалдық реформаларды жүзеге асырып келеді. Бұл үдерісте Конституция мемлекеттің негізгі құқықтық құжаты ретінде ерекше рөл атқарады, себебі ол мемлекеттік биліктің құрылымын, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын және мемлекеттің стратегиялық даму бағытын айқындайды.

Соңғы жылдары Қазақстанда конституциялық реформалар жүргізіліп, мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту, билік тармақтары арасындағы тепе-теңдікті күшейту және азаматтардың құқықтарын қорғау тетіктерін жетілдіру мақсат етілді [1].

Бұл өзгерістер елдің демократиялық даму деңгейін арттыруға және құқықтық мемлекет қағидаттарын нығайтуға бағытталған. Қазіргі жаһандану жағдайында мемлекеттердің халықаралық ұйымдармен өзара байланысы ерекше маңызға ие. БҰҰ (United Nations), ЕҚЫҰ (OSCE), Дүниежүзілік банк сияқты халықаралық институттар ұлттық құқықтық жүйелердің дамуына, адам құқықтарын қорғауға және мемлекеттік басқару сапасын арттыруға ықпал етеді [2].

Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстанның конституциялық реформаларының халықаралық стандарттарға сәйкестігі және олардың халықаралық ынтымақтастыққа әсері өзекті ғылыми мәселе болып табылады. Зерттеудің мақсаты - Қазақстандағы конституциялық реформалардың халықаралық ұйымдармен ынтымақтастыққа және елдің халықаралық беделіне әсерін талдау. Бұл мәселе тек құқықтық емес, сонымен қатар саяси және халықаралық қатынастар саласында да маңызды орын алады.

Егер Конституция өзгеріссіз қалатын болса, ол қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуына және халықаралық талаптарға бейімделе алмай қалар еді. Осы себепті конституциялық жаңғырту мемлекеттің тұрақты дамуы үшін қажетті шарттардың бірі болып табылады.

Конституциялық реформалар мәселесі отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Қазақстандық заңгер-ғалым С. Сартаев өз еңбектерінде Конституцияның қоғам дамуына бейімделуі оның тиімділігінің негізгі шарты екенін атап өтеді [3]. Оның пікірінше,

конституциялық өзгерістер құқықтық мемлекетті қалыптастырудың маңызды тетігі болып табылады.

Сондай-ақ академик С. Зимановтың зерттеулерінде Конституцияның ұлттық құқықтық жүйені нығайтудағы рөлі ерекше көрсетіледі [4]. Ол конституциялық реформалар мемлекеттік институттардың тиімділігін арттыратынын және құқықтық тұрақтылықты қамтамасыз ететінін дәлелдейді. Халықаралық деңгейде Карел Васактың адам құқықтарының үш буыны туралы теориясы маңызды орын алады. Бұл теория бойынша адам құқықтары азаматтық, саяси және әлеуметтік-экономикалық құқықтар ретінде дамиды, ал мемлекеттердің халықаралық ұйымдармен байланысы осы құқықтарды қорғауға тікелей әсер етеді [5].

Сонымен қатар халықаралық ұйымдардың ұсынымдары ұлттық заңнамаға әсер ететіні көптеген зерттеулерде дәлелденген. Мысалы, БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесі мемлекеттерге құқықтық реформалар бойынша ұсынымдар беріп, олардың ішкі заңнамасын халықаралық стандарттарға бейімдеуге ықпал етеді [6].

Салыстырмалы түрде қарастырсақ, Германияда Конституция тұрақты сипатқа ие және құқықтық жүйе классикалық құқықтық мемлекет үлгісіне негізделген. Ал Оңтүстік Кореяда конституциялық реформалар экономикалық және саяси дамуға тікелей әсер еткен, бұл елдің жылдам модернизациясына ықпал етті [7].

Бұл ғылыми зерттеудің негізгі мақсаты Қазақстан Республикасындағы конституциялық өзгерістердің мәнін кешенді түрде талдау, олардың құқықтық жүйеге әсерін бағалау және халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықтағы рөлін анықтау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін құқықтану, халықаралық қатынастар және саяси ғылымдар салаларындағы классикалық және заманауи ғылыми тәсілдер қолданылды.

Зерттеу барысында кешенді әдіснамалық тәсіл пайдаланылды, ол бірнеше ғылыми әдістерді біріктіреді және құбылысты әртүрлі қырынан қарастыруға мүмкіндік береді. Салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі Қазақстан Республикасының конституциялық реформаларын Германия, Оңтүстік Корея және басқа мемлекеттердің тәжірибесімен салыстыруға негізделді. Салыстырмалы талдау арқылы әртүрлі құқықтық жүйелердегі Конституцияның тұрақтылығы, өзгеру жиілігі және мемлекеттік басқаруға әсері анықталды. Мысалы, Германия Конституциясы (Grundgesetz) тұрақтылық принципіне негізделсе, Оңтүстік Кореяда конституциялық реформалар әлеуметтік-экономикалық трансформацияның маңызды құралы ретінде қызмет етеді [7]. Бұл салыстыру Қазақстандағы реформалардың ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік берді.

Жүйелік талдау әдісі. Жүйелік тәсіл Конституцияны тек құқықтық құжат ретінде емес, мемлекеттік басқару жүйесінің негізгі элементі ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Бұл әдіс арқылы конституциялық реформалардың атқарушы билікке, заң шығарушы билікке, сот жүйесіне, азаматтық қоғамға, тигізетін ықпалы кешенді түрде зерттелді. Құжаттық және

нормативтік талдау. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының Конституциясы, заңнамалық актілер, сондай-ақ БҰҰ, ЕҚЫҰ және басқа халықаралық ұйымдардың ресми құжаттары талданды [2], [6]. Бұл тәсіл халықаралық стандарттардың ұлттық заңнамаға енгізілу деңгейін бағалауға мүмкіндік берді.

Ғылыми-теориялық талдау. Отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері негізінде теориялық база қалыптастырылды. С. Сартаевтың және С. Зимановтың еңбектері Қазақстандағы конституциялық дамудың ғылыми негізін түсіндіруге мүмкіндік берсе [3], [4], Карел Васактың адам құқықтары теориясы халықаралық құқықтық контекстті ашуға көмектесті [5].

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасындағы конституциялық реформалардың құқықтық, саяси, экономикалық және халықаралық деңгейде кешенді әсер ететінін көрсетті. Бұл реформалар тек ішкі құқықтық жүйені жетілдірумен шектелмей, мемлекеттің халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимылын жаңа сапалық деңгейге көтергенін байқауға болады.

Зерттеу нәтижелері Конституциялық өзгерістердің ең алдымен құқықтық мемлекет қағидаттарын күшейтуге бағытталғанын көрсетеді. Атап айтқанда, сот жүйесінің тәуелсіздігін арттыру, билік тармақтары арасындағы тежемелік және тепе-теңдік механизмдерін жетілдіру маңызды орын алады. Бұл өзгерістер азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың институционалдық негізін күшейтті.

Сонымен қатар, құқық қолдану тәжірибесінде ашықтық пен есептілік қағидаттарының артуы байқалады. Бұл өз кезегінде құқықтық жүйеге деген қоғамдық сенімді нығайтады және мемлекеттік органдардың жауапкершілігін арттырады.

Конституциялық реформалардың маңызды нәтижелерінің бірі – адам құқықтарын қорғау жүйесінің институционалдық күшеюі. Халықаралық стандарттарға сәйкестік деңгейінің артуы Қазақстанның БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесімен ынтымақтастығын тереңдетуге мүмкіндік берді [2].

Адам құқықтарының қорғалуы тек декларативті деңгейде емес, нақты құқықтық тетіктер арқылы қамтамасыз етіле бастады. Бұл азаматтардың мемлекетке деген сенімін арттырып, құқықтық мәдениеттің дамуына ықпал етті.

Халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықтың кеңеюі. Қазақстанның халықаралық ұйымдармен байланысы конституциялық реформалардан кейін жаңа деңгейге көтерілді. БҰҰ және ЕҚЫҰ сияқты ұйымдармен өзара әрекеттестік күшейіп, олардың ұсынымдарын ұлттық заңнамаға енгізу процесі жеделдеді [6].

Бұл үдеріс Қазақстанның халықаралық құқықтық кеңістікке интеграциялануын жеңілдетіп, елдің халықаралық беделін арттырды. Сонымен қатар, халықаралық ұйымдардың мониторинг және сараптамалық қызметі ұлттық реформалардың сапасын арттыруға ықпал етті.

Саяси және дипломатиялық әсер. Конституциялық өзгерістер Қазақстанның сыртқы саясатындағы көпвекторлы стратегияны нығайтты. Ел

халықаралық аренада теңгерімді саясат жүргізіп, әртүрлі геосаяси орталықтармен ынтымақтастықты сақтап отыр.

Дипломатиялық деңгейде Қазақстанның беделі артып, ол халықаралық келіссөздер мен аймақтық қауіпсіздік мәселелерінде белсенді қатысушыға айналды.

Бұл жағдай елдің «сенімді серіктес» ретіндегі имиджін күшейтті. Экономикалық әсер және инвестициялық тартымдылық. Құқықтық реформалар экономикалық салаға да жанама түрде әсер етті. Құқықтық тұрақтылықтың артуы шетелдік инвесторлар үшін қолайлы орта қалыптастырды. Инвестициялық тәуекелдердің төмендеуі экономиканың әртараптануына ықпал етті.

Сонымен қатар, халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық нәтижесінде Қазақстанның транзиттік және энергетикалық әлеуеті күшейді. Бұл факторлар елдің жаһандық экономикалық жүйедегі орнын нығайтты.

Әлеуметтік және қоғамдық әсер. Конституциялық реформалар қоғамдағы азаматтық белсенділіктің артуына және құқықтық мәдениеттің дамуына ықпал етті. Азаматтардың өз құқықтарын қорғау мүмкіндіктері кеңейіп, мемлекеттік институттарға қатысу деңгейі артты. Әлеуметтік саясат саласында да оң өзгерістер байқалады. Білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау жүйелерінде ашықтық пен тиімділік арта түсті. Бұл қоғамның жалпы тұрақтылығына оң әсер етеді.

Салыстырмалы талдау контексті. Салыстырмалы талдау нәтижелері Қазақстанның конституциялық даму моделі аралас сипатқа ие екенін көрсетті. Германия тәжірибесі құқықтық тұрақтылықтың үлгісі ретінде қарастырылса [7], Оңтүстік Корея тәжірибесі реформалардың динамикалық даму құралы бола алатынын көрсетеді.

Қазақстан осы екі модельдің элементтерін үйлестіре отырып, ұлттық құқықтық жүйесін біртіндеп модернизациялау жолын ұстануда. Бұл жағдай елдің институционалдық икемділігін және жаһандық өзгерістерге бейімделу қабілетін арттырады.

Жалпы алғанда, конституциялық реформалар Қазақстан үшін тек құқықтық құжатты жаңарту емес, кең ауқымды трансформациялық процесс болып табылады. Бұл процесс мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттырумен қатар, халықаралық интеграцияны тереңдетуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Конституциядағы өзгерістер елдің ішкі тұрақтылығын қамтамасыз етіп қана қоймай, оның халықаралық жүйедегі позициясын күшейтеді. Осы тұрғыдан алғанда, реформалар Қазақстанды заманауи құқықтық мемлекет ретінде дамытуда стратегиялық рөл атқарады.

Қорытынды. Жүргізілген ғылыми зерттеу Қазақстан Республикасындағы конституциялық өзгерістердің мемлекет дамуының барлық негізгі бағыттарына әсер ететін кешенді және көпқырлы процесс екенін көрсетті. Конституцияға енгізілген реформалар тек құқықтық нормаларды жаңарту ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік басқару жүйесін, саяси институттарды және халықаралық ынтымақтастық механизмдерін

сапалық тұрғыдан қайта құруға бағытталған стратегиялық қадам болып табылады.

Зерттеу нәтижелері конституциялық реформалардың ең алдымен құқықтық мемлекетті нығайтуға ықпал ететінін дәлелдеді. Сот жүйесінің тәуелсіздігін арттыру, билік тармақтары арасындағы тежемелік және тепе-теңдік қағидаттарын күшейту, сондай-ақ азаматтардың құқықтарын қорғау механизмдерін жетілдіру мемлекет пен қоғам арасындағы құқықтық сенімділікті арттырды. Бұл өзгерістер құқық үстемдігі принципінің нақты іске асуына мүмкіндік берді және мемлекеттік институттардың тиімділігін жоғарылатты.

Сонымен қатар, Конституциялық реформалардың маңызды нәтижелерінің бірі – Қазақстанның халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимылының жаңа деңгейге көтерілуі.

БҰҰ, ЕҚЫҰ және басқа да халықаралық құрылымдардың ұсынымдарын ұлттық заңнамаға енгізу үдерісі елдің халықаралық құқықтық стандарттарға бейімделуін күшейтті [2], [6]. Бұл өз кезегінде Қазақстанның халықаралық беделін арттырып, оны жаһандық құқықтық кеңістікте сенімді және жауапты серіктес ретінде танытты.

Саяси тұрғыдан алғанда, конституциялық өзгерістер елдің сыртқы саясатындағы көпвекторлы бағытты нығайтып, дипломатиялық белсенділігін арттырды. Қазақстан халықаралық диалог пен өңірлік қауіпсіздік мәселелерінде конструктивті ұстанымымен ерекшеленіп, халықаралық аренадағы ықпалын кеңейтті. Бұл фактор мемлекеттің геосаяси тұрақтылығын күшейтуге ықпал етті.

Экономикалық тұрғыдан реформалар инвестициялық ахуалдың жақсаруына және құқықтық тұрақтылықтың артуына жағдай жасады. Заңнамалық айқындықтың күшеюі шетелдік инвестицияларды тартуға оң әсер етіп, экономиканың әртараптануына ықпал етті. Сонымен қатар, халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық нәтижесінде Қазақстанның энергетикалық және транзиттік әлеуеті тиімді пайдаланылуда.

Әлеуметтік салада да айтарлықтай оң өзгерістер байқалады. Азаматтардың құқықтық мәдениеті артып, мемлекеттік институттарға деген сенім деңгейі жоғарылады. Білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау жүйелерінде ашықтық пен тиімділік қағидаттары нығайды. Бұл қоғамның тұрақтылығын қамтамасыз ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Жалпы алғанда, жүргізілген зерттеу Қазақстандағы конституциялық реформалардың елдің ішкі дамуы мен халықаралық интеграциясы арасында тығыз байланыс орнататынын дәлелдеді. Конституцияға енгізілген өзгерістер мемлекеттің құқықтық, саяси және әлеуметтік жүйесін жаңғыртып қана қоймай, оның халықаралықаренадағы орнын нығайтуға да мүмкіндік берді.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасындағы конституциялық реформалар елдің құқықтық мемлекет ретінде дамуына, демократиялық институттардың нығаюына және жаһандық бәсекеге қабілеттілігінің артуына

оң және ұзақ мерзімді әсер етеді деп айтуға болады. Бұл реформалар мемлекет дамуының жаңа кезеңін айқындайтын маңызды стратегиялық негіз болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана, 2026.
2. United Nations. Human Rights Council Reports. – Geneva, 2024–2026.
3. Сартаев С. Конституциялық құқық бойынша зерттеулер. – Алматы, 2019.
4. Зиманов С. Қазақстанның құқықтық жүйесі. – Алматы, 2017.
5. Vasak K. Human Rights: A Three-Generation Theory. – Paris, 1977.
6. OSCE ODIHR Reports. – Warsaw, 2023–2025.
7. *Kim S.* Constitutional Development in South Korea. – Seoul, 2021.

УДК 347.78:004

ЦИФРЛЫҚ ОРТАДАҒЫ АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ҚОРҒАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Шахаева Г.Б., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Әбдіқадырова А.Р., ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан

Аннотация. Мақалада цифрландыру жағдайындағы авторлық құқықты қорғаудың өзекті мәселелері қарастырылады. Интернет кеңістігінің қарқынды дамуы, жасанды интеллект технологияларының кеңінен қолданылуы және цифрлық контенттің жаппай таралуы авторлық құқық институтының алдында жаңа құқықтық сын-қатерлер туындатуда. Автор Қазақстан Республикасының заңнамасын халықаралық құқықтық актілермен салыстыра отырып, цифрлық ортада авторлық құқық объектілерін қорғаудың заманауи тетіктерін талдайды. Сонымен қатар авторлық құқықтың бұзылу түрлері, оларды анықтау мен алдын алу мәселелері және құқықтық реттеуді жетілдіру бағыттары ұсынылады.

Кілт сөздер: авторлық құқық, зияткерлік меншік, цифрландыру, жасанды интеллект, интернет, цифрлық контент, құқықтық қорғау, азаматтық құқық.

Кіріспе. Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы қоғамның барлық салаларына, соның ішінде зияткерлік меншік құқықтарын қорғау жүйесіне елеулі ықпал етуде. Қазіргі уақытта шығармашылық туындылардың басым бөлігі электрондық форматта жасалып, интернет арқылы таратылады. Бұл жағдай авторлардың құқықтарын жүзеге асыру мүмкіндіктерін кеңейткенмен, олардың құқықтарының бұзылу қаупін де арттырды.

Әсіресе соңғы жылдары жасанды интеллект құралдарының пайда болуы авторлық құқық саласында көптеген құқықтық даулардың туындауына негіз болды. Осыған байланысты цифрлық ортадағы авторлық құқықты қорғау мәселелерін зерттеу ғылыми және практикалық тұрғыдан өзекті болып табылады.

Авторлық құқықтың азаматтық-құқықтық табиғаты. Авторлық құқық зияткерлік меншік құқықтарының маңызды институттарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 961-бабына сәйкес зияткерлік шығармашылық қызмет нәтижелері азаматтық құқық объектілері болып табылады [1].

Қазақстан Республикасының «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Заңы авторларға туындыны пайдалану, тарату, жариялау және өзге де айрықша құқықтарды береді [2].

Авторлық құқықтың негізгі ерекшелігі – оның мүліктік және мүліктік емес құқықтарды қамтуында. Автордың аты-жөнін көрсету құқығы, авторлықты тану құқығы сияқты жеке құқықтар мерзімсіз қорғалса, мүліктік құқықтар заңда белгіленген мерзім ішінде әрекет етеді.

Цифрлық ортадағы авторлық құқықты бұзудың негізгі нысандары.

Интернеттің дамуы авторлық құқық объектілерін заңсыз пайдаланудың жаңа тәсілдерін қалыптастырды.

Олардың ішінде:

- цифрлық контентті заңсыз көшіру;
- интернет желісінде рұқсатсыз тарату;
- плагиат;
- электрондық кітаптарды заңсыз орналастыру;
- музыкалық және бейне өнімдерді лицензиясыз пайдалану;
- жасанды интеллект арқылы авторлық туындыларды рұқсатсыз өңдеу.

Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының (WIPO) деректеріне сәйкес цифрлық пираттық жыл сайын миллиардтаған доллар көлемінде экономикалық шығын келтіреді [3].

Цифрлық құқық бұзушылықтардың ерекшелігі олардың трансшекаралық сипатында болып табылады. Интернет кеңістігінде құқық бұзушының орналасқан жерін анықтау және оған қатысты ұлттық заңнаманы қолдану әрдайым мүмкін бола бермейді.

Жасанды интеллект және авторлық құқық. Соңғы жылдары генеративті жасанды интеллект жүйелерінің қарқынды дамуы авторлық құқық саласында жаңа мәселелерді туындатты.

Біріншіден, жасанды интеллект жүйелерін оқыту үшін миллиондаған авторлық туындылар пайдаланылады. Мұндай пайдаланудың заңдылығы көптеген елдерде қызу талқылануда.

Екіншіден, жасанды интеллект жасаған нәтижелердің құқықтық мәртебесі анықталмаған мәселелердің бірі болып отыр.

Берн конвенциясы мен WIPO құжаттары бойынша автор ретінде тек адам танылады [4]. Сондықтан толықтай жасанды интеллект жасаған туындыға

авторлық құқық беру мәселесі халықаралық деңгейде әлі де шешімін тапқан жоқ.

Еуропалық Одақтың 2024 жылғы AI Act құжаты жасанды интеллект жүйелерінің ашықтығын қамтамасыз ету және авторлық құқық иелерінің мүдделерін қорғау қажеттілігін ерекше атап көрсетеді [5].

Қазақстан Республикасындағы құқықтық реттеу мәселелері. Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы авторлық құқықты қорғаудың негізгі құралдарын көздегенімен, цифрлық ортаға қатысты бірқатар мәселелер толық реттелмеген.

Атап айтқанда:

- интернет-платформалардың жауапкершілігі;
- жасанды интеллект нәтижелерінің құқықтық режимі;
- цифрлық құқық бұзушылықтарды анықтау тәртібі;
- электрондық дәлелдемелерді жинау ерекшеліктері.

Осыған байланысты Қазақстан заңнамасын халықаралық стандарттарға сәйкестендіру қажеттілігі туындайды.

Авторлық құқықты қорғауды жетілдіру жолдары. Қазіргі жағдайда авторлық құқықты қорғаудың тиімді жүйесін қалыптастыру үшін келесі шараларды жүзеге асыру орынды:

1. Жасанды интеллект пен авторлық құқық мәселелерін арнайы құқықтық реттеу;
2. Интернет-провайдерлер мен цифрлық платформалардың жауапкершілігін нақтылау;
3. Электрондық дәлелдемелерді жинау мен бекітудің құқықтық тетіктерін жетілдіру;
4. Авторлық құқық объектілерін блокчейн технологиялары арқылы тіркеу мүмкіндігін енгізу;
5. Халықаралық ынтымақтастықты күшейту және трансшекаралық құқық бұзушылықтарға қарсы ортақ механизмдер қалыптастыру.

Қорытынды. Цифрлық трансформация жағдайында авторлық құқық институты жаңа даму кезеңіне аяқ басты. Интернет пен жасанды интеллект технологиялары шығармашылық қызметтің мүмкіндіктерін кеңейтумен қатар, авторлардың құқықтарын қорғауға қатысты күрделі мәселелер туындатуда.
Қазақстан Республикасында авторлық құқықты қорғаудың құқықтық негіздері қалыптасқанымен, цифрлық ортаға байланысты жаңа құқықтық қатынастарды реттеу қажеттілігі артып келеді. Осыған байланысты халықаралық тәжірибені ескере отырып, ұлттық заңнаманы одан әрі жетілдіру және цифрлық құқық бұзушылықтарға қарсы тиімді құқықтық тетіктерді қалыптастыру маңызды болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдер). – Алматы: Юрист, 2026.

2. Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы № 6-I «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Заңы.
3. WIPO Intellectual Property Handbook: Policy, Law and Use. – Geneva: World Intellectual Property Organization, 2024.
4. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works of 1886 (Paris Act, 1971).
5. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (AI Act).
6. Goldstein P., Hugenholtz B. International Copyright: Principles, Law and Practice. – Oxford University Press, 2022.
7. Cornish W., Llewelyn D. Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights. – London: Sweet & Maxwell, 2021.
8. Әлдебеков Қ.С. Зияткерлік меншік құқығы. – Алматы: Жеті жарғы, 2023.
9. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Гражданское право. – Москва: Статут, 2022.
10. World Intellectual Property Indicators 2024. – Geneva: WIPO, 2024.

УДК 34:378.147

ЗАҢ КЛИНИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ӘДІЛЕТТІЛІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ РӨЛІ

Оспан Г.Б., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Чокин Ж.М., ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан
Чокина М.В., ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан

Аннотация. Мақалада заң клиникаларының жоғары заң білімін дамытудағы, студенттердің тәжірибелік дағдыларын қалыптастырудағы және халыққа тегін құқықтық көмек көрсетудегі рөлі қарастырылады. Заң клиникасының қызметі құқықтық мемлекет қағидаттарын нығайтуға, азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыруға және әлеуметтік әділеттілікке қол жеткізуге ықпал ететін маңызды институт ретінде талданады. Қазақстандағы заң клиникаларының даму тәжірибесі халықаралық тәжірибемен салыстырылып, олардың қызметін жетілдірудің негізгі бағыттары ұсынылады.

Кілт сөздер: заң клиникасы, құқықтық көмек, азаматтық құқық, құқықтық мәдениет, клиникалық оқыту, әлеуметтік әділеттілік, заңгерлік білім, құқықтық ағарту.

Кіріспе. Қазіргі кезеңде заңгер мамандарды даярлау теориялық білім берумен ғана шектелмеуі тиіс. Құқықтық қатынастардың күрделенуі мен азаматтардың құқықтық көмекке деген сұранысының артуы болашақ заңгерлердің тәжірибелік дағдыларын жетілдіру қажеттілігін туындатып отыр.

Осы тұрғыдан алғанда заң клиникасы жоғары оқу орындарындағы құқықтық білім беру жүйесінің маңызды элементіне айналды.

Заң клиникалары студенттердің нақты құқықтық мәселелерді шешуге қатысуына мүмкіндік беріп қана қоймай, халықтың әлеуметтік осал топтарына тегін құқықтық көмек көрсетудің тиімді құралы болып табылады.

Заң клиникасының мәні және құқықтық табиғаты. Заң клиникасы – заң факультеттері жанынан құрылатын, студенттердің оқытушылардың жетекшілігімен азаматтарға тегін құқықтық көмек көрсететін тәжірибелік оқу құрылымы.

Клиникалық оқыту әдісі алғаш рет XX ғасырдың басында АҚШ университеттерінде қалыптасып, кейін Еуропа және Азия мемлекеттеріне кеңінен таралды. Қазіргі таңда заң клиникалары заңгерлерді даярлаудың халықаралық мойындалған әдістерінің бірі болып саналады.

Клиникалық оқытудың негізгі мақсаты:

- теориялық білімді тәжірибемен ұштастыру;
- кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру;
- құқықтық этика қағидаларын меңгерту;
- азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру.

Заң клиникасының азаматтық құқық саласындағы маңызы. Тәжірибе көрсеткендей, заң клиникаларына жүгінетін азаматтардың басым бөлігі азаматтық-құқықтық мәселелер бойынша кеңес алуға келеді.

Олардың қатарында:

- еңбек даулары;
- мұрагерлік құқық мәселелері;
- отбасылық құқықтық қатынастар;
- шарттық міндеттемелер;
- тұрғын үй даулары;
- тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелері кездеседі.

Осындай жағдайларда студенттер нақты құқықтық құжаттарды талдауды, талап арыздар мен өтініштер дайындауды және құқықтық қорытындылар жасауды үйренеді.

Нәтижесінде болашақ заңгерлер кәсіби қызметке қажетті практикалық тәжірибе жинақтайды.

Заң клиникасы және әлеуметтік әділеттілік. Әлеуметтік мемлекет қағидаттарының маңызды элементтерінің бірі – әділ сот төрелігіне және құқықтық көмекке қолжетімділікті қамтамасыз ету.

Көптеген азаматтардың кәсіби заңгер қызметін ақылы негізде пайдалану мүмкіндігі шектеулі. Мұндай жағдайда заң клиникалары құқықтық көмектің қолжетімділігін арттыратын әлеуметтік институт ретінде қызмет етеді.

Заң клиникалары:

- халықтың әлеуметтік осал топтарына көмектеседі;
- құқықтық сауаттылықты арттырады;
- құқық бұзушылықтардың алдын алады;
- құқықтық мәдениетті қалыптастырады.

Осы тұрғыдан алғанда заң клиникасы құқықтық мемлекеттің әлеуметтік функцияларын іске асырудың маңызды құралы болып табылады.

Қазақстандағы заң клиникаларын дамытудың өзекті мәселелері**.** Қазақстан Республикасында заң клиникалары көптеген жоғары оқу орындарында табысты жұмыс істегенімен, олардың қызметін жетілдіруді қажет ететін мәселелер де бар.

Атап айтқанда:

- материалдық-техникалық базаны нығайту;
- цифрлық құқықтық кеңес беру жүйесін енгізу;
- мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылды кеңейту;
- заң клиникасы қызметінің бірыңғай стандарттарын қалыптастыру;
- студенттердің кәсіби жауапкершілік деңгейін арттыру.

Қазіргі цифрландыру жағдайында онлайн-консультациялар, құқықтық чат-боттар және электрондық өтініштермен жұмыс жүргізу бағыттарын дамыту ерекше маңызға ие.

Ш. Есенов атындағы университеттің заң клиникасының тәжірибесі. Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінде «Заң мен тәртіп» жобасы аясында құрылған заң клиникасы құқықтық ағарту және әлеуметтік қолдау бағытында белсенді жұмыс жүргізуде.

Заң клиникасының қызметі аясында:

- азаматтарға құқықтық консультациялар беріледі;
- тәжірибелі нотариустар, адвокаттар және жеке сот орындаушыларымен кездесулер ұйымдастырылады;
- студенттердің тәжірибелік дағдыларын қалыптастыруға бағытталған кәсіби іс-шаралар өткізіледі;
- құқықтық сауаттылықты арттыру жөніндегі түсіндіру жұмыстары жүзеге асырылады.

Аталған тәжірибе клиникалық оқытудың білім беру сапасын арттырудағы тиімділігін көрсетеді.

Қорытынды. Заң клиникалары қазіргі құқықтық білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Олар студенттердің кәсіби құзыреттілігін дамытуға, халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруға және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Қазақстанда заң клиникаларының қызметін одан әрі жетілдіру құқықтық көмектің қолжетімділігін арттыруға, заңгер мамандарды сапалы даярлауға және азаматтық қоғам институттарын нығайтуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана, 2022.
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. – Алматы: Юрист, 2026.
3. Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» 2018 жылғы Заңы.

4. Bloch F.S. The Global Clinical Movement: Educating Lawyers for Social Justice. – Oxford University Press, 2011.
5. Evans A., Hyams R., Giddings J. Australian Clinical Legal Education. – ANU Press, 2017.
6. Brayne H., Duncan N., Grimes R. Clinical Legal Education: Active Learning in Your Law School. – London, 2018.
7. Головко Л.В. Клиническое юридическое образование. – Москва: Норма, 2021.
8. Қожахметов С.М. Қазақстандағы құқықтық көмек көрсету жүйесі. – Алматы, 2023.
9. United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems. – New York, 2013.
10. Wizner S. The Law School Clinic: Legal Education in the Interests of Justice. – Fordham Law Review, 2002.

УДК 343.13:342.721:341.231.14

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕ ДЕРБЕС ДЕРЕКТЕРДІ ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАР ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ

Утенова А.А., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Әбдіқадырова А.Р., ҚазҰМУ, Алматы, Қазақстан

Аннотация. Мақалада цифрландыру жағдайында қылмыстық процесте дербес деректерді қорғаудың құқықтық мәселелері қарастырылады. Қазіргі кезеңде электрондық дәлелдемелердің кеңінен қолданылуы, құқық қорғау органдарының ақпараттық жүйелерінің дамуы және жасанды интеллект элементтерін енгізу жеке өмірге қол сұқпаушылық құқығын қамтамасыз етудің жаңа тетіктерін талап етеді. Автор халықаралық құқықтық стандарттарды, Еуропалық адам құқықтары сотының практикасын және Қазақстан Республикасының заңнамасын талдау негізінде дербес деректерді қорғаудың өзекті проблемаларын анықтайды. Сонымен қатар құқықтық реттеуді жетілдіру бағыттары ұсынылады.

Кілт сөздер: дербес деректер, қылмыстық процесс, цифрландыру, жеке өмірге қол сұқпаушылық, электрондық дәлелдемелер, GDPR, ақпараттық қауіпсіздік, адам құқықтары.

Кіріспе. Қазіргі кезеңде қылмыстық сот ісін жүргізуді цифрландыру мемлекеттік басқарудың маңызды бағыттарының біріне айналды. Қазақстан Республикасында электрондық қылмыстық істер, сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімі, бейнебақылау жүйелері және биометриялық сәйкестендіру құралдары кеңінен қолданылуда.

Алайда ақпараттық технологияларды пайдалану барысында қылмыстық процеске қатысушылардың дербес деректерін қорғау мәселесі ерекше маңызға ие болып отыр. Қылмыстық процесте адамның жеке өміріне қатысты мәліметтердің едәуір көлемі өңделетіндіктен, олардың заңсыз жария етілуі немесе үшінші тұлғаларға берілуі конституциялық құқықтардың бұзылуына алып келуі мүмкін.

Дербес деректерді қорғаудың халықаралық құқықтық негіздері. Жеке өмірге қол сұқпаушылық құқығы халықаралық құқықта негізгі адам құқықтарының бірі ретінде танылады. 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 12-бабында ешкімнің жеке және отбасылық өміріне негізсіз араласуға ұшырамауы тиіс екендігі белгіленген.

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 17-бабы да осы кепілдікті бекітеді. Еуропалық адам құқықтары туралы конвенцияның 8-бабы әркімнің жеке және отбасылық өміріне құрметпен қарау құқығын бекітеді.

Дербес деректерді қорғаудың қазіргі заманғы халықаралық стандарты ретінде Еуропалық Одақтың Жалпы деректерді қорғау регламенті (GDPR) танылады. Аталған құжат деректерді өңдеудің заңдылық, әділдік, ашықтық және пропорционалдық қағидаттарын бекітеді.

Еуропалық адам құқықтары сотының практикасы. Дербес деректерді қорғауға қатысты маңызды құқықтық ұстанымдар Еуропалық адам құқықтары сотының шешімдерінде қалыптастырылған.

Roman Zakharov v. Russia (2015) ісінде сот жаппай жасырын бақылау жүйелері азаматтардың жеке өміріне шамадан тыс араласуға жол бермеуі тиіс екенін көрсетті.

Big Brother Watch and Others v. United Kingdom (2021) ісінде мемлекеттердің ұлттық қауіпсіздік мақсатында ақпарат жинау қызметі заңдылық және пропорционалдық қағидаттарына сәйкес болуы қажеттігі атап өтілді.

Бұл құқықтық ұстанымдар қылмыстық процесте цифрлық бақылау құралдарын пайдалану кезінде ерекше маңызға ие.

Қазақстан Республикасындағы құқықтық реттеу мәселелері. Қазақстан Республикасында дербес деректерді қорғаудың құқықтық негіздері:

- Қазақстан Республикасының Конституциясында;
- Қылмыстық-процестік кодексінде;
- «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңында;
- «Ақпараттандыру туралы» Заңында бекітілген.

Конституцияның 18-бабына сәйкес әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауына құқығы бар.

Сонымен қатар ҚПК-де тергеу әрекеттерін жүргізу барысында алынған мәліметтердің құпиялылығын сақтау талаптары көзделген.

Дегенмен қолданыстағы заңнамада электрондық дәлелдемелерді жинау, сақтау және пайдалану кезінде дербес деректерді қорғауға қатысты арнайы нормалардың жеткіліксіздігі байқалады.

Электрондық дәлелдемелер және дербес деректер. Цифрлық технологиялардың дамуы электрондық дәлелдемелердің маңызын арттырды. Қазіргі кезде дәлелдемелер ретінде:

- электрондық хаттар;
- мессенджер жазбалары;
- әлеуметтік желілердегі ақпарат;
- бейнежазбалар;
- геолокациялық деректер;
- мобильді құрылғылардағы мәліметтер пайдаланылады.

Мұндай ақпараттардың басым бөлігі дербес деректер болып табылады.
Осыған байланысты электрондық дәлелдемелерді алу кезінде адамның жеке өміріне қол сұқпаушылық құқығы мен қылмыстық қудалау мүдделері арасындағы тепе-теңдікті сақтау маңызды.

Цифрландыру жағдайындағы негізгі тәуекелдер. Қылмыстық процесте дербес деректерді қорғауға қатысты келесі тәуекелдерді бөліп көрсетуге болады:

- ақпараттық жүйелердің бұзылуы;
- деректердің заңсыз көшірілуі;
- биометриялық ақпараттың жария болуы;
- жасанды интеллект арқылы автоматтандырылған талдау;
- жаппай цифрлық бақылау құралдарының кеңеюі.

Бұл қауіптер құқықтық кепілдіктерді күшейтуді талап етеді. Құқықтық реттеуді жетілдіру бағыттары. Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру мақсатында:

1. ҚПК-де электрондық дәлелдемелермен жұмыс істеудің арнайы рәсімдерін бекіту;
2. Қылмыстық процестегі дербес деректердің құқықтық режимін нақтылау;
3. Биометриялық деректерді өңдеудің ерекше тәртібін белгілеу;
4. Жасанды интеллект қолданылатын ақпараттық жүйелерге қатысты құқықтық бақылауды күшейту;
5. GDPR қағидаттарының жекелеген элементтерін ұлттық заңнамаға енгізу ұсынылады.

Қорытынды. Цифрландыру жағдайында қылмыстық процестегі дербес деректерді қорғау мәселесі адам құқықтарын қамтамасыз етудің маңызды бағытына айналып отыр. Электрондық дәлелдемелердің кең таралуы мен цифрлық технологиялардың дамуы құқықтық реттеуді жаңғыртуды талап етеді.

Қазақстан Республикасында бұл бағыттағы құқықтық база қалыптасқанымен, халықаралық стандарттарды ескере отырып, қылмыстық процестегі дербес деректерді қорғаудың арнайы механизмдерін дамыту қажеттілігі сақталуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана, 2022.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. – Астана, 2026.
3. Қазақстан Республикасының «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңы. – 2013.
4. Universal Declaration of Human Rights. – 1948.
5. International Covenant on Civil and Political Rights. – 1966.
6. European Convention on Human Rights. – 1950.
7. Regulation (EU) 2016/679 (GDPR).
8. Roman Zakharov v. Russia, ECtHR, 2015.
9. Big Brother Watch and Others v. United Kingdom, ECtHR, 2021.
10. Kuner C. Transborder Data Flows and Data Privacy Law. – Oxford University Press, 2023.
11. Bygrave L. Data Privacy Law. – Cambridge University Press, 2022.
12. Solove D. Understanding Privacy. – Harvard University Press, 2023.

ҒТАМР: 10.17.65

КӨЛІК ҚҰРАЛЫН МАСАҢ КҮЙДЕ БАСҚАРҒАНЫ ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПТЫЛЫҚ: ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТ ЕЛ ТӘЖІРИБЕСІНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Ұлықбекұлы С., Қорқыт Ата атындағы ҚУ, Қызылорда, Қазақстан
Тойлыбекова Э.О., Қорқыт Ата атындағы ҚУ, Қызылорда, Қазақстан

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования административной ответственности за управление транспортным средством в состоянии опьянения на основе опыта Казахстана и зарубежных стран. Проведен сравнительный анализ законодательных изменений и эффективности мер наказания в условиях глобализации. Сопоставляет строгие санкции в отечественной правовой системе с реабилитационными механизмами развитых стран. В ходе исследования обоснована важность внедрения цифровых средств контроля для обеспечения безопасности дорожного движения. По результатам работы предложены конкретные рекомендации по дальнейшей модернизации законодательства Казахстана.

Ключевые слова: Административная ответственность, вождение в нетрезвом виде, правовая модернизация, сравнительный анализ, дорожная безопасность.

Кіріспе. Қазіргі қоғамда жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету мемлекеттің құқықтық саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады. Көлік құралдарының санының артуы мен урбанизация процесі жол-

көлік оқиғаларының жиілеуіне әкеліп соқтырды, ал олардың ішіндегі ең ауыр салдарға ие болатыны — жүргізушілердің масаң күйде көлік басқаруы. Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, құқықтық, зайырлы және әлеуметтік мемлекет ретінде бекіте отырып, адамның өмірі мен денсаулығын ең жоғары құндылық деп таниды. Осы құндылықтарды қорғау мақсатында әкімшілік заңнама үнемі қатаңдатылып келеді. Дегенмен, тек жазалау шараларының қатаңдығы мәселені толық шешпейтінін әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр. 1968 жылғы «Жол қозғалысы туралы» Вена конвенциясының ережелеріне сүйене отырып, Қазақстан өзінің ішкі заңнамасын халықаралық стандарттарға сәйкестендіруде. Бұл зерттеу жұмысының мақсаты — отандық Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің (ӘҚБтК) 608-бабының тиімділігін зерделеу және дамыған елдердің озық тәжірибесін зерделей отырып, Қазақстанның құқықтық жүйесін жаңғырту бағыттарын айқындау.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасында көлік құралын масаң күйде басқару мәселесі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексімен реттеледі. 2020 жылғы қаңтарда күшіне енген заңнамалық өзгерістерден кейін, 608-бап бойынша қолданылатын санкциялар кешенді және репрессивті сипатқа ие болды. Қазіргі нормативтік талаптарға сәйкес, алғаш рет алкогольдік немесе есірткілік масаң күйде көлік басқарған тұлға 15 тәулікке әкімшілік қамауға алынады және қосымша жаза ретінде 7 жыл мерзімге жүргізуші куәлігінен айырылады. Бұл баптың құрылымында «нөлдік төзімділік» қағидасы негізге алынған, яғни заң шығарушы құқық бұзушылықтың субъективті себептеріне немесе тұлғаның бұрынғы мінез-құлқына қарамастан қатаң жаза тағайындауды міндеттейді. Құқықтық талдау көрсеткендей, Қазақстан Республикасының ӘҚБтК-нің 608-бабында мас болу дәрежесіне қатысты дифференциация, яғни саралау механизмі жоқ. Медициналық куәландыру нәтижесінде анықталған жеңіл дәрежелі масаңдық пен ауыр дәрежелі масаңдық үшін жаза мөлшері бірдей болып табылады. Бұл жағдай құқық теориясындағы «әділеттілік» принципі мен «жазаның жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілігіне сәйкестігі» мәселесіне қатысты пікірталастар тудырады. Сонымен қатар, ӘҚБтК-нің 608-бабының 3-1-бөлігінде жүргізуші куәлігі жоқ тұлғалардың мас күйінде ұсталуы 20 тәулікке қамауға алуды көздейді, бұл заңның жазалау функциясының басымдығын көрсетеді. Дегенмен, статистикалық мәліметтер жазаның қатаңдауы құқық бұзушылық санын уақытша азайтқанымен, мәселенің түпкілікті жойылуына кепілдік бермейтінін дәлелдейді.

Қазақстанның тәжірибесі: Қазақстандық құқықтық тәжірибеде көлік құралын масаң күйде басқаруды анықтау барысында ұлттық тағамдар мен сусындардың әсері жиі пікірталас тудыратын өзекті мәселенің бірі болып табылады. Мәселен, құрамында табиғи ашу процесі бар қымыз бен шұбат сусындарын тұтыну медициналық куәландыру кезінде қандағы алкоголь мөлшерінің аз болса да (0,3-0,5 промилле) тіркелуіне әкеліп соғады. Сол сияқты, құрамында магы бар нан өнімдерін пайдалану есірткілік заттарға арналған жедел тесттерде жалған «оң» нәтиже көрсетуі мүмкін екендігі

отандық медициналық практикада кездеседі. Алайда, қазіргі қолданыстағы ӘҚБтК-нің 608-бабында мастық дәрежесіне қатысты ешқандай саралау механизмі қарастырылмағандықтан, мұндай жағдайға тап болған жүргізушілер қасақана ішімдік ішкендермен бірдей жауапкершілікке тартылады. Нәтижесінде, тағамдық фактордың әсерінен техникалық көрсеткіші төменгі шектен сәл асқан азаматтар 15 тәулікке қамалып, 7 жылға жүргізуші куәлігінен айырылуда. Бұл тәжірибе заң алдындағы әділеттілік және жазаның жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілігіне сәйкестігі принципіне толық қайшы келеді. Отандық құқық қолдану практикасында мұндай «жанама масаңдық» фактілерін ескеріп, істі объективті қарауға мүмкіндік беретін заңнамалық тетіктер әлі де жетілдірілмеген. Сондықтан Қазақстан үшін медициналық хаттамада тағамдық факторларды ескеретін қайталама тексеру жүйесін немесе рұқсат етілген минималды шекті мөлшерді нақты бекіту мәселесі аса маңызды болып отыр.

Германия Федеративтік Республикасының тәжірибесі: Шет елдік тәжірибені қарастырғанда, Германияның құқықтық моделі ең жүйелі әрі тиімді болып табылады. Германияның «Жол қозғалысы туралы» заңы (Straßenverkehrsgesetz – StVG) мен Қылмыстық кодексі (Strafgesetzbuch – StGB) арасындағы байланыс өте тығыз. Германияда жауаптылық қатаң түрде алкоголь мөлшеріне (промилле) байланысты сараланған. Егер жүргізушінің қанындағы алкоголь мөлшері 0,5-тен 1,09 промиллеге дейін болса, бұл әкімшілік құқық бұзушылық ретінде бағаланып, ірі көлемдегі айыппұл мен жүргізуші куәлігінен қысқа мерзімге айыру жазасы қолданылады. Алайда, 1,1 промилледен асқан жағдайда, тұлға автоматты түрде қылмыстық жауаптылыққа тартылады, себебі бұл мөлшер «көлік басқаруға абсолюттік қабілетсіздік» ретінде қарастырылады. Германия тәжірибесінің ең маңызды элементі — «Медициналық-психологиялық куәландыру» (MPU) жүйесі. Халық арасында «Идиот-тест» деген атпен белгілі бұл тексеруден өту жүргізуші куәлігінен айырылған тұлғалар үшін міндетті болып табылады. Бұл тест жүргізушінің тек жол ережесін білуін емес, оның ішімдікке тәуелділігін және оның психологиялық тұрғыдан қайтадан жолға шығуға дайындығын тексереді. Германиялық психологтар мен заңгерлердің пікірінше, адамның мінез-құлқы өзгермейінше, оған куәлікті қайтарып беру қоғамға қауіп төндіреді. Сондықтан бұл жүйе жазалауды емес, құқық бұзушыны қайта тәрбиелеуді (ресоциализация) басты мақсат етіп қояды.

Америка Құрама Штаттарының заңнамалық ерекшеліктері: АҚШ-та көлік құралын масаң күйде басқару «DUI» (Driving Under the Influence) немесе «DWI» (Driving While Intoxicated) терминдерімен белгілі және әр штаттың өз заңнамасы бар. Дегенмен, федералды деңгейде бекітілген жалпы стандарттар жол қауіпсіздігін қамтамасыз етуде жоғары тиімділік көрсетеді. Американдық модельдің басты ерекшелігі — цифрлық бақылау құралдарын кеңінен қолдану. Көптеген штаттарда сот шешімімен мас күйінде ұсталған жүргізушінің автокөлігіне «Ignition Interlock Device» (алкоқұлып) орнату міндеттеледі. Бұл құрылғы автокөліктің оталдыру жүйесімен

интеграцияланған және жүргізуші арнайы тесікке үрлемейінше қозғалтқышты іске қосуға мүмкіндік бермейді. Бұған қоса, АҚШ-та экономикалық жауаптылық тетіктері өте дамыған. Мас күйінде ұсталған жүргізушінің міндетті сақтандыру полисінің құны бірнеше есеге өседі, бұл құқық бұзушы үшін ұзақ мерзімді қаржылық ауыртпалық тудырады. Сонымен қатар, «DUI мектептері» деп аталатын арнайы оңалту орталықтары жұмыс істейді, онда жүргізушілер ішімдіктің зияны мен жол апатының зардаптары туралы дәрістер тыңдап, психологиялық тренингтерден өтеді. Бұл шаралар жүйесі құқық бұзушының санасына әсер ету арқылы қайталама құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған.

Жапония мен Скандинавия елдерінің бірегей тәжірибесі: Жапонияның жол қауіпсіздігі саласындағы заңнамасы әлемдегі ең қатаңдардың бірі болып саналады және ол «ұжымдық жауаптылық» қағидасына негізделген. Жапонияда тек жүргізуші ғана емес, сонымен бірге оған көлік берген адам, оған спирттік ішімдік ұсынған адам және мас жүргізушінің көлігінде отырған жолаушылар да әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылыққа тартылуы мүмкін. Бұл заңнамалық шешім қоғамда өзара бақылау мен жауапкершілік мәдениетін қалыптастырды, нәтижесінде Жапонияда мас күйінде көлік басқару фактілері күрт азайды. Скандинавия елдерінде, атап айтқанда Норвегия мен Швецияда, «Day-fines» (күндік айыппұлдар) жүйесі қолданылады. Бұл жүйе бойынша айыппұл мөлшері құқық бұзушының табысына тікелей байланысты болады. Мәселен, табысы жоғары тұлға жасаған құқық бұзушылығы үшін миллиондаған доллар айыппұл төлеуі мүмкін. Бұл құқық алдындағы теңдікті емес, жазаның әрбір адам үшін сезінерлік болуын қамтамасыз етеді. Скандинавия елдері сондай-ақ «Zero Vision» (нөлдік өлім-жітім) стратегиясын ұстанады, онда негізгі назар жазаға емес, жол инфрақұрылымын қауіпсіз етуге және технологиялық бақылауға аударылады.

Ұсыныстар. Қазақстанның әкімшілік заңнамасын халықаралық тәжірибемен салыстыра отырып, отандық жүйенің негізінен репрессивті сипатта екенін атап өту қажет. Дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, тек қана оқшаулау (қамау) және құқығынан айыру мәселені толық шешпейді. Қазақстанның құқықтық жүйесін жаңғырту үшін келесідей заңнамалық қадамдарды енгізу қажеттілігі туындайды.

1. ӘҚБтК-нің 608-бабына өзгерістер енгізу арқылы жазаны саралау принципін енгізу ұсынылады. Бұл ретте медициналық көрсеткіштер бойынша мас болу дәрежесін жеңіл, орта және ауыр деп бөліп, жаза мерзімін соған сәйкес белгілеу әділеттілік принципіне сай болар еді.
2. Қазақстанда цифрлық технологияларды, атап айтқанда алкоқұлыптар жүйесін енгізудің уақыты келді. Мұндай құрылғыларды алғаш рет құқық бұзушылық жасағандарға куәлікті ерте қайтару шарты ретінде немесе қайталап бұзушылық жасағандарға міндетті шара ретінде қолдануға болады.
3. Германияның тәжірибесіне сүйеніп, Қазақстанда жүргізушілерді медициналық-психологиялық оңалту институтын құру маңызды. Жеті

жылдық мерзім өткеннен кейін жүргізуші куәлігін автоматты түрде қайтармай, тұлғаның психологиялық тұрақтылығы мен ішімдікке тәуелді еместігін растайтын арнайы комиссияның қорытындысын талап ету қажет.
4. Әкімшілік жауаптылықты экономикалық санкциялармен, мысалы, сақтандыру төлемдерінің коэффициентін арттырумен ұштастыру превентивті әсерді күшейтеді.
5. Әкімшілік қамау жазасына балама ретінде қоғамдық жұмыстарды, әсіресе жол апатынан зардап шеккендерге көмектесу немесе травматологиялық орталықтарда қызмет етуді енгізу тәрбиелік маңызы зор шара болмақ.

Қорытынды. Қорытындылай келе, көлік құралын масаң күйде басқарғаны үшін әкімшілік жауаптылықты жетілдіру — мемлекет пен қоғамның бірлескен жұмысын талап ететін күрделі процесс. Қазақстан Республикасының заңнамасы халықаралық талаптарға сай болғанымен, оның профилактикалық және оңалту мүмкіндіктері әлі де болса толық пайдаланылмай отыр. Шет елдік тәжірибе көрсеткендей, ең тиімді жаза — бұл тұлғаны қоғамнан оқшаулау емес, оның мінез-құлқын өзгертуге және заңға бағыну мәдениетін қалыптастыруға бағытталған шаралар жиынтығы. Технологиялық инновацияларды енгізу, жазаны әділ саралау және психологиялық көмек көрсету жүйесін дамыту арқылы Қазақстан жол қозғалысы қауіпсіздігінің жаңа сапалы деңгейіне шыға алады. Бұл шаралардың барлығы түптеп келгенде Қазақстан Республикасының басты құндылығы — адам өмірін сақтауға және құқықтық тәртіпті нығайтуға қызмет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Баянов Е.Б. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы: оқулық. – Алматы: Жеті жарғы, 2018.
2. Жол жүрісі туралы: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 17 сәуірдегі № 194-V Заңы [Электрондық ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000194.
3. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі: 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚР Заңы (2024 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен) [Электрондық ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған. – Алматы: Жеті жарғы, 2023.
5. National Highway Traffic Safety Administration (NHTSA). Drunk Driving Reports and Statistics [Electronic resource]. – URL: https://www.nhtsa.gov/risky-driving/drunk-driving.

6. Road Traffic Act of Japan (Act No. 105 of 1960, updated version) [Electronic resource]. – URL: https://www.japaneselawtranslation.go.jp/.
7. Straßenverkehrsgesetz (StVG): Road Traffic Act of Germany [Electronic resource]. – URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stvg/.

УДК 342.4:327

КӨППОЛЯРЛЫ ӘЛЕМДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Нұрқабыл А., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан
Медиханова А.Б., Yessenov University, Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасы Конституциясының сыртқы саясатты құқықтық реттеудегі рөлі қарастырылады. 2020-2030 жылдарға арналған сыртқы саясат тұжырымдамасы: конституциялық қағидаттарды іске асыру жолы, көпполярлы әлем жағдайында конституциялық қағидаттардың жүзеге асуы, орта держава (middle power) ретінде Қазақстан қарастырылады.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасы, Конституция, конституциялық негіздер, сыртқы саясат, көпполярлы әлем, халықаралық қатынастар, халықаралық құқық, ұлттық мүдде, мемлекеттік егемендік, дипломатия, сыртқы саяси стратегия, көпвекторлы сыртқы саясат, халықаралық ұйымдар, геосаясат, конституциялық қағидаттар.

Қазіргі халықаралық қатынастар жүйесі терең трансформациядан өтіп жатыр. Біржақты әлемдік үстемдіктен көпжақтылыққа, яғни «көпполярлылыққа» көшу — әлемдік саясаттың басты трендіне айналды. Бұл жағдай ірі мемлекеттердің арасындағы бәсекелестіктің күшеюіне, жаһандық және өңірлік қауіпсіздік жүйелерінің дағдарысына, сондай-ақ көпжақты институттар функционалдығының төмендеуіне әкеліп соғуда. Осы жаңа геосаяси ахуалда орта держава ретіндегі Қазақстан өзінің тәуелсіздігін сақтап қана қоймай, халықаралық аренада белсенді ойыншыға айналуы керек. Мұндай амбициялық сыртқы саясатты жүргізудің конституциялық негіздерін зерттеу бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады. Президент Қ.Тоқаевтың айқындауынша, Қазақстан өзін «көпір» немесе «буфер» ретінде емес, жаһандық мәселелерді шешуге қатысатын жауапты орта держава (middle power) ретінде көрсетуге ұмтылады . Бұл бағыттың конституциялық негізделуі — мемлекеттің сыртқы саяси идентификациясының маңызды құрамдас бөлігі. Бұл баяндамада біз Қазақстан Республикасы Конституциясының нормалары мен қағидаттары оның көпвекторлы, прагматикалық және бейбітшіл сыртқы саясатын қалай қалыптастыратынын, сондай-ақ осы конституциялық негіздердің көпполярлы әлем жағдайында жүзеге асырылуын жан-жақты талдаймыз.

Кез келген мемлекеттің сыртқы саясаты оның ішкі заңнамасынан, ең алдымен Конституциясынан туындайды. Қазақстанның негізгі Заңы сыртқы саяси курсқа қатысты бірнеше фундаменталды ережелерді бекітеді. Мемлекеттің тәуелсіздігі және аумақтық тұтастығы (Конституцияның 2-бабы) Қазақстан Республикасының Конституциясы 2-бапта былай деп белгілейді: «Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі, оның мемлекеттік тұтастығы мен аумақтық тұтастығы ... мызғымас болып табылады». Бұл норма — сыртқы саясаттың басты мақсатын айқындайды: кез келген сыртқы қатерлер мен қысымдарға қарамастан, егемендікті сақтау. Көпполярлы әлемде, ірі державалардың өзара бәсекелестігі күшейген кезде, бұл ереже ерекше маңызға ие.

Қазақстанның сыртқы саясаты әрқашан басымдықты өзінің тәуелсіздігі мен аумақтық тұтастығына береді. Аумақтың тұтастығы мен мызғымастығы — бұл Конституцияның 91- бабында да қайталанып, оны өзгертуге тыйым салынған нормалардың бірі болып табылады.

Конституцияның 40-бабына сәйкес, «Президент ... Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының негізгі бағыттарын айқындайды және оны халықаралық қатынастарда білдіреді».

Бұл конституциялық ереже Мемлекет басшысына сыртқы саяси векторды белгілеуге толық заңдық негіз береді. Мысалы, Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың елімізді «орта держава» (middle power) ретінде позициялауы тікелей осы конституциялық өкілеттікке негізделген.

Бұл — көпполярлы әлемде Қазақстанның өз орнын айқындаудағы маңызды стратегиялық қадам.

Конституцияның 4-бабының 3-тармағы Республика бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдылығын белгілейді. Атап айтқанда: «Республика бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болады» .

Бұл Қазақстанның БҰҰ Жарғысы, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы сияқты негізгі халықаралық құжаттардың қағидаларын сақтауға міндетті екенін көрсетеді. Бұл ереже Қазақстанға халықаралық-құқықтық өрісте сенімді әрі заңды ойыншы ретінде әрекет етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, Конституцияның 4-бабының 4-тармағына сәйкес, барлық халықаралық шарттар жариялануға тиіс, бұл олардың ашықтығы мен қолжетімділігін қамтамасыз етеді.

Дегенмен, Конституцияда халықаралық құқықтың шегі де айқындалған: егер халықаралық шарт Конституцияға сәйкессіз деп танылса, ол бекітілмейді немесе күшіне енгізілмейді (Конституциялық Кеңестің түсіндіруі). Бұл — ұлттық егемендікті қорғаудың конституциялық тетігі.

Аралық қорытынды: Қазақстан Конституциясы сыртқы саясаттың орталықтандырылған (Президенттің басшылығымен), бірақ халықаралық құқық нормаларына бағынатын және ең бастысы — егемендік пен аумақтық тұтастықты сақтауға бағытталған сипатын қалыптастырады.

Қазақстанның сыртқы саясатының құқықтық негіздерін толық түсіну үшін 1991 жылы 16 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңға жүгіну қажет. Бұл құжат тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саяси бағдарының іргетасын қалады. Осы Заңның 1-бабына сәйкес, «Қазақстан Республикасы өз аумағында толық билікке ие, ішкі және сыртқы саясатты өз бетінше айқындайды және жүргізеді» . 2-бапта: «Қазақстан Республикасы өз қатынастарын барлық елдермен халықаралық құқық қағидаттары негізінде құрады» .

Бұл Заң сонымен қатар Қазақстанның ядролық қаруды таратпау және бейбітшіл сыртқы саясат жүргізуге міндеттемесін жариялады. Тәуелсіздіктің алғашқы күнінен-ақ Қазақстан өзін халықаралық құқықтың қағидаттарын құрметтейтін, бейбітшіл және ашық мемлекет ретінде танытты.

Бұл Конституциялық занның принциптері кейіннен 1995 жылғы Конституцияға толығымен енді. Осылайша, Қазақстанның сыртқы саясатының конституциялық негіздері тәуелсіздіктің алғашқы құжатынан бастау алады. Конституция жалпы бағыт пен стратегиялық мақсаттарды берсе, Президенттің 2020 жылғы 6 наурыздағы №280 Жарлығымен бекітілген 2020-2030 жылдарға арналған сыртқы саясат тұжырымдамасы осы бағытты іс жүзінде жүзеге асырудың нақты «жол картасы» болып табылады .

Бұл құжат Конституцияда бекітілген қағидаларды (егемендік, бейбітшілік, халықаралық құқық) нақтылап, оларды жаңа геосаяси жағдайға бейімдейді. Тұжырымдамадағы ағымдағы жағдайды талдау (1-тарау) қазіргі халықаралық қатынастар жүйесінің күрделі өзгерістерін айқындайды: «Сенім дағдарысы және қақтығыстылықтың артуы», оның ішінде қауіпсіздік пен диалог бойынша көпжақты институттар функционалдығының төмендеуі; · «Халықаралық құқықтың негіз қалаушы қағидаттарының бұзылуы»; · «Екі негізгі үрдістің – жаһандану мен ұлтшылдықтың бетпе-бет келуі», бұл шағын және орта мемлекеттерге елеулі қауіп төндіреді; · «Жаһандық қаржы жүйесінің осалдығы, сауда және валюталық соғыстардың күшеюі, санкциялық текетірес» Осы сын-қатерлерге жауап ретінде Тұжырымдама мынадай стратегиялық бағыттарды белгілейді:

1. Көпвекторлық қағидатты сақтау және дамыту

Сыртқы істер министрінің орынбасары Шахрат Нұрышев атап өткендей, «Қазақстанның сыртқы саясаты бұрынғыдай көпвекторлық, тепе-теңдікті сақтау, прагматизм және ұлттық мүдделерді қорғау қағидаттарына негізделеді» . Бұл енді «барлығымен достасу» емес, «әрбір серіктестен нақты пайда көру» стратегиясына айналды.

2. Экономикалық дипломатияны басымдық ету

Жаңа Тұжырымдаманың маңызды ерекшелігі — сыртқы саясатты экономикалық даму аспектілерімен тығыз байланыстыру.

Бұған мыналар жатады :

· Тікелей шетел инвестициясын тарту;

· Тарифтік және тарифтік емес кедергілерді азайту;

· Қазақстандық экспорт үшін сыртқы нарықтарды кеңейту;

· Экономикалық дипломатия құралдарын белсенді пайдалану.

3. Өңірлік көшбасшылықты нығайту

Қазақстан өзін Орталық Азия өңіріндегі көшбасшы мемлекет ретінде бекітуге ұмтылады. Бұл ретте :

· Еуразиялық экономикалық одақ аясындағы ынтымақтастықты тереңдету;

· Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы, Түркі мемлекеттері ұйымы, Азиядағы өзара іс-қимыл

және сенім шаралары кеңесі сияқты институттарда белсенді жұмыс;

· «Орта дәліз» (Транскаспий халықаралық көлік маршруты) сияқты инфрақұрылымдық

жобаларды дамыту.

4. Жаһандық бастамалар мен көпжақты дипломатия

Қазақстан БҰҰ, ЕҚЫҰ, Ислам Ынтымақтастығы Ұйымы сияқты халықаралық ұйымдар аясында белсенді жұмыс істейді. 2024 жылы Қазақстан ШЫҰ-ға, ҰҚШҰ-ға, СВМДА-ға және Түркі мемлекеттері ұйымына төрағалық етті . Көпполярлы әлем жағдайында конституциялық қағидаттардың жүзеге асуы Көпполярлы әлем — бұл тек қуат көздерінің көптігі ғана емес, сонымен бірге «ережелер» мен «әділдіктің» әртүрлі анықтамасы, халықаралық құқықтың әлсіреуі және гибридтік қақтығыстардың күшеюі. Осы күрделі жағдайда Қазақстан Конституциясының ережелері төмендегідей өзекті сын-қатерлерге жауап ретінде жүзеге асырылуда «Стратегиялық автономия»: ірі державалар арасындағы маневр. Қазіргі геосаяси шиеленіс (Украинадағы соғыс, Қытай мен АҚШ арасындағы бәсеке, Таяу Шығыстағы тұрақсыздық) Қазақстанды күрделі таңдау алдына қойды. Конституциялық егемендікті сақтау үшін Қазақстан «хеджирлеу» (hedging – тәуекелдерді сақтандыру) стратегиясын ұстанады.

Прагматикалық көпвекторлық шеңберінде:

· Ресеймен: Әскери-саяси ынтымақтастық (ҰҚШҰ, ЕАЭО) сақталады, бірақ ресейлік нарративтерден алшақтық көрсетіледі;

· Қытаймен: «Бір белдеу, бір жол» бастамасы шеңберінде экономикалық ынтымақтастық тереңдетіледі, соның ішінде көлік-логистикалық жобалар;

· Батыспен (АҚШ, ЕО): Саяси және экономикалық байланыстар нығайтылады, инвестициялар тартылады;

· Түркі әлемімен: Түркі мемлекеттері ұйымы шеңберінде мәдени-гуманитарлық және экономикалық ынтымақтастық дамиды;

· Глобалды Оңтүстікпен: Үндістан, араб елдері, Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттерімен байланыстар кеңейтілуде.

2022-2026 жылдардағы конституциялық реформалар Қазақстанның халықаралық беделіне оң әсер етті. Чех сарапшысы Ян Железныйдың пікірінше, «бұл реформалар көпполярлы әлемде Қазақстанның позициясын нығайтады, өйткені олар саяси жүйенің тұрақтылығы мен сенімділігін арттырады» .

Қазақстанның БҰҰ Женевадағы Тұрақты өкілі Ержан Қазыханның атап өтуінше, «Қазақстан терең және саналы саяси трансформациядан өтуде, оның мақсаты — теңгерімді, есеп беретін және адамға бағытталған мемлекет құру». Халықаралық гуманитарлық құқық және жаһандық бастамалар. Көпполярлы әлемде халықаралық гуманитарлық құқықты сақтау ерекше маңызға ие. Қазақстан Халықаралық Қызыл Крест комитетімен бірлесіп, халықаралық гуманитарлық құқыққа саяси міндеттемелерді жандандыру жөніндегі Жаһандық бастаманы бастады. 2024 жылғы 27 қыркүйекте Бразилия, Иордания, Қытай, Франция және Оңтүстік Африкамен бірге іске қосылған бұл бастамаға 103 мемлекет қосылды.

Бұл бастама жаңа заңды құралдар немесе механизмдер құруды мақсат етпейді, керісінше, халықаралық гуманитарлық құқықтың қолданыстағы нормаларын сақтауға саяси міндеттемелерді нығайтуға бағытталған. Бұл — Конституцияның 4-бабында бекітілген халықаралық құқықтың үстемдігі қағидатын іс жүзінде жүзеге асырудың жарқын үлгісі.

Қазақстан «Дүниежүзілік және дәстүрлі діндер көшбасшылары съезінің» бастамашысы ретінде дінаралық диалогты дамытуға елеулі үлес қосып келеді. 2025 жылы Астанада VIII съезд өтті, оның негізгі қорытындысы — «Астана бейбітшілік декларациясы 2025» қабылданды. IX съезд 2028 жылы өтеді.

Соңғы жылдары Қазақстанның сыртқы саяси идентификациясында «орта держава» (middle power) концепциясы маңызды орынға ие болды. Бұл тұжырымдама конституциялық нормалардан тікелей туындамағанымен, олармен толық үйлесімді.

Ғылыми зерттеулерге сәйкес, Қазақстан Орталық Азия елдері арасында «орта держава» статусына ие болуға ең үлкен әлеуетке ие. Орта держава концепциясы төмендегідей критерийлерге негізделеді:

· Орташа экономикалық көрсеткіштер (ЖІӨ, халық саны);
· Белсенді халықаралық дипломатия;
· Көпжақты институттарды қолдау;
· Дауларды реттеуде делдалдық функцияларды атқару.

О.А. Шегирбаевтың зерттеуінде көрсетілгендей, «Қазақстан өзінің орта держава ретіндегі рөлін қабылдауы және халықаралық қоғамдастықтың бұл мәртебені мойындауы прагматизмді, көпвекторлықты және жаһандық және өңірлік интеграциялық құрылымдарға белсенді қатысуды біріктіретін жаңа сыртқы саяси модельді қалыптастырады». Мысалы, 2024 жылы Қазақстанның ШЫҰ, ҰҚШҰ, СВМДА, Түркі мемлекеттері ұйымына төрағалық етуі — бұл елдің орта держава ретіндегі жаһандық және өңірлік мәселелерді шешуге қосқан нақты үлесі.

Конституциялық реформалар және олардың сыртқы саясатқа әсері. Қазақстан 2022-2026 жылдар аралығында терең конституциялық реформалар жүргізді. 2026 жылғы 15 наурызда өткен республикалық референдум жаңа Конституция жобасын қабылдады, оның мәтінінің 80%-дан астамы

өзгерістерге ұшырады. Осы реформалардың сыртқы саясатқа әсерін мыналар арқылы бағалауға болады:
1. Саяси жүйенің тұрақтылығының артуы Халықаралық серіктестер үшін ішкі саяси тұрақтылық — маңызды фактор. Чех сарапшысы Ян Железныйдың пікірінше, «конституциялық өзгерістер саяси жүйенің тұрақтылығын нығайтуға бағытталған кең институционалдық дизайнның бөлігі болып табылады. Мұндай логика Қазақстанның халықаралық аренада сенімді серіктес ретіндегі позициясын нығайтуға ықпал етуі мүмкін».
2. «Адамға бағытталған мемлекет» концепциясы Жаңа конституциялық тәсілдің ерекшелігі — «адамға бағытталған мемлекет» концепциясы. Бұл Қазақстанның сыртқы саясатының басты мақсаты — өз азаматтарының мүдделерін қорғау және олардың өмір сүру деңгейін көтеру екенін білдіреді. Осыған байланысты экономикалық дипломатияға, инвестиция тартуға және экспорттық нарықтарды кеңейтуге басымдық беріледі.
3. Халықаралық институттармен ынтымақтастық. Қазақстан конституциялық реформаларды ЕҚЫҰ, БҰҰ және басқа да халықаралық институттармен тығыз ынтымақтастықта жүргізуде. Бұл реформалардың ашықтығын, заңдылығын және халықаралық стандарттарға сәйкестігін көрсетеді. Референдумға халықаралық бақылаушылар, соның ішінде ЕҚЫҰ ДИАҚБ өкілдері шақырылды .

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының Конституциясы көпполярлы әлемдегі сыртқы саясаттың мықты заңдық іргетасы болып табылады. Зерттеу барысында біз келесідей тұжырымдарға келдік:
1. Икемділік пен мызғымастықтың үйлесімі

Егемендік пен аумақтық тұтастықты бұйыратын Конституция (2-бап) Қазақстанды икемді көпвекторлы саясат жүргізуге мәжбүрлейді. «Стратегиялық автономия» тек мүмкіндік емес, конституциялық міндетке айналды. Көпполярлы әлемде, ірі державалар арасындағы бәсеке күшейген кезде, дәл осы икемділік Қазақстанға өз тәуелсіздігін сақтауға мүмкіндік береді.
2. Халықаралық құқықтың рөлі және оның шекарасы

Конституцияның 4-бабында бекітілген халықаралық құқықтың басымдылығы Қазақстанға халықаралық аренада заңды және сенімді ойыншы ретінде әрекет етуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе ірі державалар «күш құқығына» көшкен тұста Қазақстанның беделін арттырады. Ең бастысы, Қазақстанның мысалы көрсеткендей: көпполярлы әлемде тәуелсіздікті сақтау үшін ірі державалардың біріне тіркеліп қалмай, конституциялық егемендікті сақтай отырып, прагматикалық және икемді саясат жүргізу – бұл мүмкін әрі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 ж., өзгерістер мен толықтырулар енгізілген) - https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

2. Қазақстан Республикасының Сыртқы саясат тұжырымдамасы 2020-2030 жылдарға арналған. ҚР Президентінің 2020 жылғы 6 наурыздағы №280 Жарлығы. - https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/113197
3. Шегирбаев О.А. «Эволюция внешней политики Казахстана: конструктивизм и геополитическое позиционирование» // Постсоветские исследования. 2025. Т. 8. № 4. - https://cyberleninka.ru/articyutsiya-vneshney-pa-konstruktivi -
4. Кузембаева А.Б., Кульбаев Б., Чукубаев Е.С. «Многовекторная политика как стратегия геополитического маневрирования: критическая геополитика Казахстана в отношениях с Россией и Китаем после 2022 года» // Известия. Серия: Международные отношения и регионоведение. 2025. №2. - https://bulletin-irr.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/595
5. ҚР Конституциялық Кеңесінің 2009 жылғы 5 қарашадағы №6 Қаулысы (Халықаралық шарттар мен ұлттық заңнаманың арақатынасы туралы). - https://adilet.zan.kz/rus/docs/S090000006_
6. BAQ.kz ақпараттық порталы. «Между Москвой и Пекином: как Казахстан превращает геополитику в ресурс развития». (2025, 11 қараша). - https://rus.baq.kz/mezhdu-moskvoy-i-
7. Neafie J., Amanbaiuly M., Akhmer A. «The rising multiplex world order and regional order in Central Asia: Kazakhstan as a middle power» // Economic Diplomacy. 2025. - https://research.nu.edu.kz/ru/publications/the-rising-multiplex-
8. Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің ресми сайты. ҚР сыртқы саясатының негізгі бағыттары. - https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa

UDC 342.5(575.172)

Interaction of Executive and Legislative Power in Asymmetric Unitarism: The Case of Ministries of the Republic of Karakalpakstan

Tursinbaev M., KSU, Nukus, Uzbekistan

This study provides a comprehensive analysis of the constitutional, legal, and organizational mechanisms of interaction between the ministries of the Republic of Karakalpakstan and the supreme representative bodies of power — the Jokargy Kenes of the Republic of Karakalpakstan and the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan. The article addresses the problem of ensuring political and administrative accountability of executive bodies within the unique legal framework that combines the state sovereignty of Karakalpakstan with the unitary vertical governance of Uzbekistan.

Based on formal-legal and institutional analysis of legislation (Constitutions, laws on parliaments, regulations) and law enforcement practice, it is revealed that the institution of “dual subordination” of ministries creates structural imbalances in the separation of powers system. It is established that despite the broad constitutional powers of the Jokargy Kenes (approval of ministers, budget control), the actual

autonomy of the regional parliament is limited by centralized sectoral management from Tashkent. The paper analyzes the effectiveness of parliamentary control tools such as the “government hour”, parliamentary inquiry, and budget hearings. Particular attention is paid to the impact of the 2022–2023 administrative reforms and digitalization (E-parliament) on the transparency of agency activities. The author concludes that there is a need to legislatively strengthen the mechanisms of horizontal accountability of ministries to the Jokargy Kenes to ensure a balance of interests between the center and the region.

Keywords: Republic of Karakalpakstan, Republic of Uzbekistan, Jokargy Kenes, Oliy Majlis, parliamentary control, ministries, dual subordination, executive power, accountability, separation of powers, administrative reform.

INTRODUCTION

In the context of large-scale administrative reforms initiated as part of the strategy to build a “New Uzbekistan”, as well as against the backdrop of the socio-political events of 2022 related to the constitutional status of Karakalpakstan, issues of the division of powers and accountability of the executive branch are becoming critically important. The report is based on a detailed study of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Constitution of the Republic of Karakalpakstan, the laws “On the Council of Ministers” and “On Parliamentary Control”, decrees of the President of the Republic of Uzbekistan (in particular, UP-269), as well as the regulations of representative bodies.

The study focuses on an analysis of the institution of “double subordination”, which is the backbone of the region's administrative system, as well as an assessment of the effectiveness of parliamentary control instruments such as “government hour”, parliamentary inquiries, and budget hearings. The work contains an in-depth analysis of legal conflicts arising from the exercise of the sovereign rights of the Republic of Karakalpakstan within the unitary state of Uzbekistan and offers a forecast for the development of institutional interaction.

Conceptual foundations of the status of the Republic of Karakalpakstan. The legal basis for interaction between Karakalpakstan's ministries and legislative bodies is laid down in a model of constitutional asymmetry that is unique in Central Asia. According to Article 70 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan and Article 1 of the Constitution of the Republic of Karakalpakstan, Karakalpakstan is a sovereign republic within the Republic of Uzbekistan [2; 3]. This sovereignty, protected by the Republic of Uzbekistan, creates a specific legal framework for the functioning of the executive branch.

The legal nature of the ministries of Karakalpakstan is dualistic. On the one hand, they are state administration bodies of a sovereign republic, designed to implement domestic policies approved by the Jokargy Kenes. On the other hand, they are an integral part of the unified executive branch of Uzbekistan. This duality is enshrined in Article 114 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, which establishes that the Chairman of the Council of Ministers of the Republic of Karakalpakstan is ex officio a member of the Cabinet of Ministers of the Republic

of Uzbekistan [2]. This provision is a key “constitutional bridge” linking the executive branch in Nukus with Tashkent and determining that the ministers of Karakalpakstan are de facto integrated into the national administrative hierarchy.

The events of July 2022, when the draft amendments to the Constitution of Uzbekistan, which proposed removing the term “sovereign” and the right to secede, sparked mass protests, confirmed the high sensitivity of this legal status [1]. Maintaining the status quo means that the ministries of Karakalpakstan continue to function not simply as territorial administrations, but as state authorities with their own constitutional mandate, which imposes a special responsibility on the Zhokargy Kenes to control their activities.

The Zhokargy Kenes as the highest body of state power. The Zhokargy Kenes of the Republic of Karakalpakstan is defined in Article 68 of the Constitution of the Republic of Karakalpakstan as the highest representative body exercising legislative power [3]. Its powers in relation to the ministries are not only supervisory but also constitutive. Unlike the regional Kengashes of People’s Deputies in other regions of Uzbekistan, the Jokargy Kenes has the right to pass laws that are binding on all ministries in the republic.

The interaction between the Jokargy Kenes and the ministries is based on the principle of separation of powers, adapted to the conditions of a parliamentary-presidential republic (in Karakalpakstan, the form of government tends towards a parliamentary one, since the head of state — the Chairman of the Jokargy Kenes — is elected by parliament and is its leader) [3]. This creates a situation in which the executive branch (the Council of Ministers) is more dependent on the legislative branch than is the case at the federal level in Tashkent.

The role of the Oliy Majlis in the legal system of Karakalpakstan. The Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, consisting of the Legislative Chamber and the Senate, exercises supreme legislative authority. According to Article 15 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the laws of Uzbekistan have supremacy throughout the country [2]. For the ministries of Karakalpakstan, this means that their activities are regulated primarily by national codes (Budget, Tax, Land, etc.) adopted by the Oliy Majlis.

The interaction between the ministries of Karakalpakstan and the Oliy Majlis is carried out through the prism of Article 88 of the Constitution of Uzbekistan (as amended), which guarantees that the Republic of Karakalpakstan independently decides on issues of its administrative-territorial structure and the structure of its governing bodies, but within the framework of a unified policy [2]. Thus, the Oliy Majlis sets the “framework” standards for the activities of ministries, and the Jokargy Kenes fills them with specific content through local acts and direct control. The doctrine of double subordination. The fundamental principle of the organization of executive power in Karakalpakstan is the principle of double subordination. This administrative and legal mechanism implies that each sectoral ministry (e.g., the Ministry of Health, the Ministry of Water Resources, the Ministry of Construction) is subordinate to two authorities at the same time (see Table 1).

Studies of public administration practices, including those conducted by international organisations (the World Bank, OECD), indicate that the institution of dual subordination often creates administrative barriers and blurs responsibility [7]. Legally, the Minister of Karakalpakstan is obliged to comply with the resolutions of the Zhokargy Kenes. However, in reality, his activities are largely determined by orders from the relevant minister in Tashkent, who controls the main financial resources and investment projects.

For example, in the water sector [8], water resource management is highly centralised due to water shortages in the lower reaches of the Amu Darya. The Ministry of Water Resources of the Republic of Karakalpakstan, formally accountable to the Zhokargy Kenes, de facto functions as a territorial subdivision of the Ministry of Water Resources of the Republic of Uzbekistan, since water intake limits are set in Tashkent. This limits the Zhokargy Kenes' ability to influence water distribution policy through local legislation.

Appointment and dismissal: Personnel mechanisms. The procedure for appointing ministers is a key point of intersection between the interests of the Zhogarky Kenes and central government agencies. According to Article 88 of the Constitution of the Republic of Karakalpakstan and the regulations of the Zhogarky Kenes [3]:

1. The candidate for minister is proposed by the Chairman of the Council of Ministers of the Republic of Karakalpakstan.
2. This candidate is preliminarily agreed upon with the relevant minister of the Republic of Uzbekistan (vertical).
3. The candidate is submitted for consideration to the relevant committee of the Zhogarky Kenes, and then to a session of parliament.
4. The Jogarky Kenes approves the candidate.

In the case of law enforcement agencies (Ministry of Internal Affairs, Security Service, Prosecutor's Office), the procedure has its own peculiarities. The Minister of Internal Affairs of Karakalpakstan is appointed by order of the Minister of Internal Affairs of Uzbekistan in agreement with the Jogarky Kenes. Here, the role of parliament is more of a legitimising nature than a decisive one, reflecting the priority of the unitary principle in security matters [4].

Impact of the 2022-2023 administrative reform (UP-269). Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. UP-269 of 21 December 2022 'On measures to implement the administrative reform of New Uzbekistan' [7] radically transformed the structure of the executive branch.

Reduction of departments. The number of ministries and departments was reduced from 61 to 28. This led to a mirror restructuring of the Council of Ministers of Karakalpakstan. For example, the merger of the ministries of economy and finance into a single mega-regulator required the Zhokargy Kenes to review the structure of its committees to ensure adequate parliamentary control.

Staff optimisation. The reduction in the number of civil servants (by up to 30%) increased the workload on the remaining staff and reinforced the need to digitise interaction with parliament.

Transformation of status. The reform aims to create a ‘compact government’ accountable to the people. For the ministries of Karakalpakstan, this means stricter requirements for public accountability to the Zhogary Kenes, which represents the interests of the people.

Mechanisms for interaction between ministries and the Zhogary Kenes. Interaction between ministries and the Zhokargy Kenes is systematic and multi-level, regulated by the Law of the Republic of Karakalpakstan ‘On the Zhokargy Kenes’, the Regulations of the Zhokargy Kenes and the Law of the Republic of Uzbekistan ‘On Parliamentary Control’ (applied in terms of general principles).
Government Hour. The institution of Government Hour (parliamentary hearings) has become one of the most effective tools for operational control. According to the Rules of Procedure, meetings are held regularly.

Procedure. Members of Parliament or political party factions send questions to a specific minister in advance (usually 10 days in advance). The minister is required to appear in person at the meeting and provide oral answers.

Practice. Analysis of transcripts and reports shows that the topics of Government Hour often correlate with social crises. For example, issues of water supply, the ecology of the Aral Sea region, and healthcare dominate the agenda [11].
Effectiveness: Following the hearing, the Zhokargy Kenes adopts a resolution that may contain recommendations or point to unsatisfactory work. In the context of the reforms initiated by President Mirziyoyev, this instrument has evolved from a formal report into a platform for real criticism [14].

Parliamentary inquiry as an instrument of individual control. Article 14 of the Law on Parliamentary Control and the relevant provisions of Karakalpakstan legislation grant a deputy (or group of deputies) the right to send a parliamentary inquiry to officials of state bodies [15].

Mandatory response. The minister or head of the department is obliged to provide a written, reasoned response within the time limit established by law (usually 10 days). Failure to respond or providing knowingly false information entails administrative liability.

Publicity. The response to a parliamentary inquiry may be announced at a session of the Zhokargy Kenes, which gives it public resonance. This encourages ministries to take a more responsible approach to solving voters' problems, fearing reputational risks.

Budget process: Financial control. The most powerful lever of influence that the Zhogarky Kenes has over ministries is the approval of the budget of the Republic of Karakalpakstan and control over its implementation.

1. Formation. Ministries submit budget requests to the Ministry of Economy and Finance of the Republic of Karakalpakstan.

2. Defence. The draft budget is considered by the relevant committees of the Zhokargy Kenes. At this stage, deputies have the right to summon ministers to justify expenditures. Practice shows that deputies actively lobby for the interests of their constituencies (construction of schools, roads), demanding that ministers adjust targeted investment programmes [16].

3. Reporting. Every quarter, the Ministry of Economy and Finance reports to the Jogarkhy Kenes on the implementation of the budget. Misuse of funds identified by the Chamber of Accounts or members of parliament may be grounds for the dismissal of officials. It should be noted that the budget of Karakalpakstan is closely integrated with the republican budget of Uzbekistan, and a significant part of the funds comes in the form of transfers approved by the Oliy Majlis [16].

Reporting on the implementation of state programmes. In accordance with the requirements of the Uzbekistan-2030 strategy and regional development programmes for the Aral Sea region, ministries are required to report regularly on the achievement of key performance indicators (KPIs) [7].

The Zhokargy Kenes monitors the implementation of roadmaps approved when ministers are appointed. If a minister systematically fails to meet targets (e.g., for job creation or investment attraction), the Zhokargy Kenes has the right to initiate the issue of his dismissal from office before the Chairman of the Council of Ministers [3].

Mechanisms for interaction between ministries and the Oliy Majlis. The interaction between regional ministries and the national parliament, the Oliy Majlis, is more complex and indirect, combining elements of direct control and representation through the Senate.

The Senate, as the chamber representing the regions, plays a key role in integrating the interests of Karakalpakstan into the national agenda.

Six members are elected to the Senate from the Republic of Karakalpakstan (by secret ballot at joint meetings of the Zhokargy Kenes and local Kengashes) [17]. These senators are a direct channel of communication between the ministries of Karakalpakstan and the central government.

The ministries of Karakalpakstan use senators to promote requests for funding for major infrastructure projects from the republican budget. Senators, having the right of legislative initiative and parliamentary inquiry at the level of Uzbekistan, can address issues to central ministers in Tashkent in the interests of Karakalpakstan's departments.

The Chairman of the Zhokargy Kenes is ex officio the Deputy Chairman of the Senate of the Oliy Majlis [2]. He regularly reports on the state of affairs in the region at plenary sessions of the Senate, based on data provided by the ministries of Karakalpakstan. This ensures that regional issues are brought to the highest level of government.

Control and analytical activities of the Oliy Majlis. Committees of the Legislative Chamber and Senate of the Oliy Majlis regularly hold field meetings in the regions, including Karakalpakstan, to study the implementation of the laws of the Republic of Uzbekistan and state programmes [12].

During such visits, the ministers of Karakalpakstan are required to provide all necessary documentation and explanations to the members of the Oliy Majlis. The results of the inspections are often discussed at meetings of the Senate Council with the participation of representatives of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.

In the event of emergencies (such as the events of July 2022 or the breach of the Sardoba dam), the Oliy Majlis establishes special parliamentary commissions to investigate. The ministries of Karakalpakstan (especially the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Health, and the Ministry of Emergency Situations) switch to direct interaction with such commissions, providing operational data and reports.

The role of the Ombudsman and human rights institutions. The Oliy Majlis Commissioner for Human Rights (Ombudsman) has a regional representative in Karakalpakstan, whose activities are closely linked to the control of the executive branch [18].

Citizens turn to the Ombudsman with complaints about the actions of ministries (refusal to pay benefits, violations in the field of healthcare, torture in the Ministry of Internal Affairs system).

Information about violations is systematised and included in the Ombudsman's Annual Report, which is heard at a meeting of the Oliy Majlis. Criticism of specific ministries in Karakalpakstan, voiced from the rostrum of the Oliy Majlis, is a signal for personnel or organisational decisions to be taken in both Nukus and Tashkent.

Specifics of interaction in various sectors (Case Studies). Analysis shows that the nature of interaction varies depending on the degree of centralisation of the industry.

In this area, there is a high level of accountability to the Zhokargy Kenes, as these issues directly affect the electorate.

The Ministries of Health and Education of the Republic of Karakalpakstan regularly report to the Zhokargy Kenes on the readiness of schools for the academic year or the supply of medicines to hospitals. Deputies are actively involved in the allocation of the local budget for the repair of social facilities.

The Oliy Majlis controls education and health standards through the adoption of relevant codes and laws, as well as through the approval of national programmes (e.g. Healthy Generation), which are financed centrally but implemented by local ministries [9].

The specific nature of the region (the Priaralye ecological disaster zone) determines the dominance of external factors and centralised management here.

Projects to save the Aral Sea are often financed by international donors (the UN, the World Bank). The ministries of Karakalpakstan act as implementers. The Oliy Majlis ratifies international agreements, creating a legal basis for these projects [19].

The distribution of water quotas is the prerogative of Tashkent (Ministry of Water Resources of the Republic of Uzbekistan). The Minister of Water Resources of the Republic of Karakalpakstan, reporting to the Zhokargy Kenes, often refers to quotas set from above, which limits the ability of deputies to influence the situation. Nevertheless, the Zhokargy Kenes uses the Senate platform to demand an increase in water limits for the region [9].

The security forces and the judiciary (Ministry of Internal Affairs, Prosecutor's Office, Ministry of Justice). Interaction with the legislative branch is most regulated and limited in this area.

The heads of the law enforcement agencies of Karakalpakstan are appointed and dismissed in agreement with the President of Uzbekistan. Their accountability to the Zhokargy Kenes is informational in nature (reports on the state of law and order), but operational intervention by deputies in their activities is prohibited by law [20].

Events of 2022. The crisis showed that in times of instability, the security forces fall back on central command (the National Guard, the Ministry of Internal Affairs of Uzbekistan), while the Jogarky Kenes acts more as a political stabiliser, addressing the people and participating in the work of joint commissions [4].

Law enforcement issues and development prospects: conflicts of 'dual subordination' and blurring of responsibility. Legal uncertainty in situations of conflict of interest between the centre and the region remains a key problem. When a central ministry issues a directive that contradicts the regional development priorities approved by the Zhokargy Kenes, the minister finds himself in a situation of legal conflict. In practice, priority is almost always given to vertical orders from Tashkent due to financial dependence, which undermines the authority of the Zhokargy Kenes as the highest authority of the sovereign republic [10].

The introduction of digital platforms (the Mening Fikrim portal, electronic document management systems) opens up new prospects. Citizens can submit petitions directly, which the Zhogarky Kenes is obliged to consider. This puts direct pressure on ministries, bypassing bureaucratic filters. Automated reporting allows members of the Oliy Majlis and the Zhogarky Kenes to receive real-time data on the work of ministries, strengthening their oversight function [13].

The strengthening of the role of political parties in the Zhogarky Kenes and the Oliy Majlis (the Liberal Democratic Party, Milliy Tiklanish, the Ecological Party) means that ministries are beginning to interact not just with an abstract 'parliament' but with party factions [14]. Each party seeks to control 'its' relevant ministries, demanding the implementation of election platforms, which structures the political process (see Table 2).

CONCLUSION

The organisational and legal framework for interaction between the ministries of the Republic of Karakalpakstan and the Zhokargy Kenes and Oliy Majlis is a complex, dynamically developing mechanism that combines elements of sovereign statehood and a unitary vertical structure.

Interaction with the Zhokargy Kenes is characterised by direct constitutional accountability, the presence of constituent powers (formation of the government) and developed instruments of ongoing control ('government hour', budget process). However, the effectiveness of this interaction is constrained by the region's financial dependence and the imperatives of 'dual subordination'.

Interaction with the Oliy Majlis is carried out mainly through representative institutions (the Senate), legislative unification and mechanisms of parliamentary control over the implementation of national programmes. The integration of the head of the Karakalpakstan government into the Cabinet of Ministers of Uzbekistan serves as an institutional guarantee of the unity of the executive branch.

The prospects for the development of this system are linked to the deepening of administrative reforms, the digitisation of management processes and the continued search for a balance between the centralisation necessary to solve macroeconomic problems and the decentralisation required to realise the sovereign rights of the people of Karakalpakstan.

REFERENCES

1. Из нового варианта узбекской Конституции исключили суверенный статус Каракалпакстана и его право на выход из состава республики. — Text: electronic // «Медиазона Центральная Азия»: [website]. — URL: https://mediazona.ca/news/2022/06/26/karakalpakstan (Accessed December 11, 2025).
2. The Constitution of the Republic of Uzbekistan. — URL: https://lex.uz/docs/6451070 (Accessed December 2, 2025).
3. Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Konstituciyası (The Constitution of the Republic of Karakalpakstan). — URL: https://joqargikenes.uz/qr/constitution-of-the-republic-of-karakalpakstan/ (Accessed 2 December 2025).
4. Uzbekistan: The Republic of Karakalpakstan and the 2022 Unrest. — Text: electronic // International Society for Human Rights (ISHR): [website]. — URL: https://ishr.org/uzbekistan-the-republic-of-karakalpakstan-and-the-2022-unrest/ (Accessed 11 December 2025).
6. Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler Keńesi haqqında. — Text: electronic // Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesi Nızam shıǵarıwshı joqarı mámleketlik hákimiyat uyımı rasmiy saytı: [website]. — URL: https://joqargikenes.uz/qr/documents/115/ (Accessed December 2, 2025).
7. Указ Президента Республики Узбекистан “О мерах по реализации административных реформ Нового Узбекистана”, от 21.12.2022 г. № УП-269 (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan “On Measures to Implement Administrative Reforms of New Uzbekistan”, dated 21.12.2022, No. DP-269). — URL: https://lex.uz/ru/docs/6324798 (Accessed December 2, 2025).
8. Task Force for the Implementation of the Environmental Action Programme for Central and Eastern Europe, Caucasus and Central Asia. — Text: electronic // Organisation for Economic Co-operation and Development: [website]. — URL: https://one.oecd.org/document/ENV/EPOC/EAP/WATER(2010)5/en/pdf (Accessed December 11, 2025).
9. The Development of Sustainable Water and Sanitation Systems in Rural Areas of the CAREC Region with a Focus on China, Mongolia, Tajikistan and Uzbekistan. — Text: electronic // UNICEF: [website]. — URL: https://www.unicef.cn/media/20411/file/The%20Development%20of%20Sustainable%20Water%20and%20Sanitation%20Systems%20in%20Rural%20

Areas%20of%20the%20CAREC%20Region.pdf (Accessed 10 December 2025).
10. Environmental and Social Management Framework. — Text: electronic // World Bank Group: [website]. — URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/101551567745588689/pdf/Environmental-and-Social-Management-Framework.pdf (Accessed 10 December 2025).
11. President of Uzbekistan made a speech in Parliament. — Text: electronic // Official web-site of the President of Uzbekistan: [website]. — URL: https://president.uz/en/lists/view/782 (Accessed December 11, 2025).
12. Нарбаева, Т. К. Сенат Олий Мажлиса: основной критерий деятельности – повышение благосостояния народа / Т. К. Нарбаева. — Текст: непосредственный // Демократизация и права человека. — 2020. — № 3. — С. 112-116.
13. Public administration reform: bold step towards the third renaissance. — Text: electronic // Development Strategy Center: [website]. — URL: https://strategy.uz/index.php?news=1070&lang=en (Accessed December 11, 2025).
14. On July 12, 2017, the President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev made a report at a video-selector meeting in the Legislative Chamber of the Oliy Majlis. — Text: electronic // In Diplomacy: (Accessed December 11, 2025).
15. О парламентском контроле, Закон Республики Узбекистан, от 11.04.2016 г. № ЗРУ-403. — Text: electronic // National database of legislation of the Republic of Uzbekistan: [website]. — URL: https://lex.uz/docs/2929475 (дата обращения: 30.12.2025).
16. О Государственном бюджете Республики Узбекистан на 2025 год, Закон Республики Узбекистан, от 24.12.2024 г. № ЗРУ-1011. — Text: electronic // National database of legislation of the Republic of Uzbekistan: [website]. — URL: https://www.lex.uz/uz/docs/7277659 (Accessed December 11, 2025).
17. Зарецкий А. М. Особенности правового статуса Жокаргы Кенеса парламента Каракалпакстана // Мир современной науки. 2014. №2 (24). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-pravovogo-statusa-zhokargy-kenesa-parlamenta-karakalpakstana (Accessed December 11, 2025).
18. Международное сотрудничество. — Text: electronic // Уполномоченный Олий Мажлиса Республики Узбекистан по правам человека (Омбудсман): [website]. — URL: https://ombudsman.uz/ru/tag/international (Accessed December 11, 2025).
19. The Alliance of International Science Organizations (ANSO). Progress on the Project of Integration, Experiment and Demonstration of Photovoltaic Technology in Ecological Environment Management of the Aral Sea. Retrieved December 11, 2025, from https://www.anso.org.cn/News_Media.

20. Закон Республики Узбекистан, от 16.09.2016 г. № ЗРУ-407, Об органах внутренних дел. — Text: electronic // National database of legislation of the Republic of Uzbekistan: [website]. — URL: https://lex.uz/ru/docs/3027845 (Accessed 2 December 2025).

UDC 342.7:305

NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCES IN DEVELOPING THE STATE'S POLICY ON ENSURING GENDER RIGHTS

Shagilova G., KSU, Nukus, Uzbekistan
Iskandarov I., KSU, Nukus, Uzbekistan

Abstract. This scientific article comprehensively reveals the theoretical and practical foundations of the state policy on ensuring gender equality. During the research, international and national experiences in ensuring gender equality are harmonized, and the significance of the Law "On Guarantees of Equal Rights and Opportunities for Women and Men" is highlighted. Information is provided on state policy regarding gender issues within the human rights system and its mechanisms. The article also offers practical recommendations for improving policies aimed at ensuring gender equality.

Keywords. gender equality, international experience, women, state policy, equal opportunities.

Introduction

Ensuring women's rights and providing them with equal rights and opportunities as men is considered a responsibility of the state. In the current process of globalization, ensuring gender equality in the Republic of Uzbekistan is at the center of state policy and is also a relevant issue in international relations. Ensuring women's rights is of great importance in social development, increasing intellectual and professional potential, and establishing social justice. This is because the participation of women in the management of society and state affairs is one of the main directions of democratic reforms. Harmonizing the aspects between international and national experiences further enhances the country's prestige. Providing equal opportunities for women and men in ensuring gender equality not only ensures the intellectual development of the state but also contributes to its economic growth. In the era of advanced digital technologies, analyzing international and national documents related to gender equality and providing their socio-legal interpretation is considered an urgent scientific task.

Methods

The methodological basis of this article consists of systematic approaches aimed at studying gender equality, and the stated propositions are scientifically substantiated. According to Article 58 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, "Women and men have equal rights. The State shall ensure equal rights

and opportunities for women and men in managing state and public affairs". This provision serves as a fundamental basis for ensuring gender equality and acts as a source for other legal reforms and legal documents. This article not only establishes equality of rights but also defines the State's obligations to ensure these rights in practice. The Law of the Republic of Uzbekistan "On Guarantees of Equal Rights and Opportunities for Women and Men" plays an important role in ensuring gender equality. The Law clearly defines the powers of state bodies in ensuring gender equality, thereby practically implementing the equal opportunities envisaged in the Constitution. According to the Law, a gender impact assessment is conducted to analyze normative legal acts and their drafts for compliance with the principles of ensuring equal rights and opportunities for women and men. This Law prohibits direct and indirect discrimination on the basis of sex.

The main problems include:

➢ Restrictions on labor rights. Women face obstacles from employers in exercising their labor rights, especially due to pregnancy or having young children, including limitations in employment opportunities and benefits.

➢ Violence and harassment. Domestic violence, sexual harassment, and various forms of intimidation and abuse lead to violations of women's rights.

➢ Socio-cultural stereotypes. Persistent patriarchal attitudes in society remain a major barrier to women's education and professional development.

➢ Access to medical services. In some cases, women's access to quality healthcare services, including reproductive health services, remains limited.

Results

For the first time in the history of Uzbekistan, the number of women in parliament has reached nearly 32 percent, and the country has risen to 37th place among 190 parliaments in the world. If in 2017 the share of women in the management sector was 27 percent, today it has increased to 33 percent; in political party membership from 40 percent to 47 percent; and in entrepreneurship from 21 percent to 37 percent.

Discussion

In Ireland, special committees and state institutions coordinating women's rights and gender equality issues operate, carrying out systematic efforts against political and social inequality. Significant attention is paid to ensuring active participation of women in government bodies and decision-making processes, which is an important factor in maintaining gender balance in public administration.

In Germany, a special action plan against violence developed by the Federal Government has established effective cooperation between state and non-governmental organizations. This system includes crisis centers and hotlines that provide social and psychological assistance to women victims of violence.

As the United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women ("UN Women") marks its 15th anniversary this year, significant achievements have been made globally in improving the lives of women and girls. However, despite these achievements, progress toward equality has recently been reversing. "UN Women" has identified the following challenges and proposed

solutions: globally, every 10 minutes a woman or girl is killed by an intimate partner or close family member. In 2023, a total of 85,000 women and girls were intentionally killed.

Another global challenge in achieving gender equality is that women still earn 20 percent less than men for work of equal value. The gender pay gap remains a real issue for women and is linked to structural inequalities such as occupational segregation, unpaid care responsibilities, and ongoing discrimination.

Furthermore, reductions in global aid and increasing backlash against gender equality are threatening important achievements in the health sector. At the beginning of 2025, more than 60 percent of women-led HIV organizations lost funding or were forced to suspend their services. At the same time, several countries in Sub-Saharan Africa-including Botswana, Ghana, Kenya, Malawi, Nigeria, and South Africa-have pledged domestic funding to support these services.

In the Republic of Uzbekistan, efforts to address gender equality challenges are being implemented in several directions: in recent years, work has been carried out to ensure gender equality and increase the role of women in social and political life, including:

➢ improving legislation on women's rights;

➢ strengthening institutional mechanisms for the protection of women;

➢ raising public awareness of gender equality and women's rights;

➢ training responsible officials to ensure compliance with legal norms in law enforcement practice.

Issues of gender equality and human rights have undergone a long historical transformation. This transformation is reflected in the development trends of both Western and Eastern civilizations, as well as in scientific, cognitive, and socio-philosophical thought. Gender issues have been the subject of heated debate since ancient times, and the idea that nature created all humans equal was expressed in the works of the ancient Greek philosopher Antiphon.

Since 2017, intensive policy and legislative reforms have significantly changed the landscape of gender equality in Uzbekistan. In 1995, Uzbekistan acceded to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, followed by the adoption of several national laws aimed at protecting women and children from violence.

Conclusion

In addressing these existing problems, international organizations and states are implementing a number of measures. The following practical recommendations are proposed for solving these issues:

Firstly, in Uzbekistan and globally, in order to prevent violence, conflicts, and wage disparities, it is necessary to gradually develop an artificial intelligence–based specialized monitoring system. As a result, complaints will be reviewed promptly, and no excessive time will be wasted in finding solutions to problems. In order to widely implement this system in rural areas as well, working groups should be established.

Secondly, it is important to further increase the legal awareness and legal culture of the population regarding gender equality, as a higher level of legal culture ensures more stable development in this field.

Thirdly, it is necessary to further strengthen penalties for violations of gender equality, as well as improve the system of promptly removing women who become victims of gender inequality from dangerous areas and providing them with free psychological support. As a result, protection orders will help restrain offenders, and victims will be transferred to safe locations.

In conclusion, ensuring equal rights and opportunities for women and men is not only the foundation for building a just civil society but also a strategic factor guaranteeing the sustainable economic and intellectual development of the country. In the Republic of Uzbekistan, a strong legal framework for ensuring gender equality has been established, and important reforms are being implemented to align it with international human rights standards. However, some issues related to gender equality still remain.

REFERENCES

1. Constitution of the Republic of Uzbekistan. National database of legislative information, 01.05.2023, No. 03/23/837/0241. https://lex.uz/en/docs/6449033
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Guarantees of Equal Rights and Opportunities for Women and Men". https://lex.uz/docs/5167654
3. https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2025/07/fifteen-years-fifteen-facts-challenges-and-solutions-for-gender-equality
4. https://www.unwomen.org/en/resources/gender-snapshot/sdg-3
5. Gender Equality Analysis in Uzbekistan, 2024. https://documents1.worldbank.org/curated/en/099052824010040771/pdf/P1756961e2eec00751b5811c750be72227c.pdf

МАЗМҰНЫ

Аблаева Э. Б., Ауешова Б. Т…….3
Шукенова Ж. С…….8
Азретбергенова И. Ж. Нуржанов Д. А. Кемелбай А. Б.....13
Кабулов Х, Худайназарова И……..……...20
Хожабай К. А., Ауешова Б. Т., Айдарбеков Б.А.....28
Чокин Ж. М., Чокина М. В., Кемелбай А. Б.....34
Otebalieva K.E., Sharipova A., Michał Pietkiewicz……..…….39
Союнова Роза.....46
Кутыбаева Е. Д., Бердимуратова Г. М.....52
Gulimov A.B., Burkhanova Sh. J.....56
Gulimov A. B., Jumanov A. O., Berdimuratova G. M., Omirzakov R. A.....59
Табылдыұлы Е.....64
Ермекбай Қ. Б.....69
Абай А. Р., Жармаханова Ж. И.....72
Мұрат Ж. Қ., Жармаханова Ж. И.....78
Алексей Б. Е., Жармаханова Ж. И.....84
Жақсыбай М.М.....87
Илесбаева Ғ.А.....92
Гулимов А. Б., Бердимуратова Г. М., Базарбаева Г. Н.....96
Якияева Д., Аблаева Э. Б.....102
A. Gulimov, G. Shagilova.....108
Аманжолова Н. А., Аблаева Э. Б.....112
Биялиев Б. М.....120
Құныс А.Т.....125
Алексей Б. Е., Жармаханова Ж. И.....130
Оразбекқызы А.....134
Мұрат Ж. Қ., Жармаханова Ж. И.....137
Шахаева Г. Б., Әбдіқадырова А. Р..... 143
Оспан Г. Б., Чокин Ж.М., Чокин М.В.....146
Утенова А. А., Әбдіқадырова А. Р.....149
Ұлықбекұлы С., Тойлыбекова Э. О.....152
Нұрқабыл А.....157
Miraddin T.....163
G. Shagilova., I. Iskandarov.....173